

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za orijentalnu filologiju – Turski jezik i književnost

**ZAKONIK SULEJMANA VELIČANSTVENOG KAO PRAVNO I
LITERARNO DJELO**

ZAVRŠNI MAGISTARSKI RAD

Kandidatkinja:

Adna Kurtović

Mentor: Prof. dr. Alena Čatović

Komentor: Prof. dr. Ahmed Zildžić

Sarajevo, mart 2021.

SADRŽAJ

UVOD	1
OSMANSKO CARSTVO OD OSNIVANJA DO "ZLATNOG DOBA"	3
VLADAVINA SULTANA SULEJMANA VELIČANSTVENOG	5
ZAKONODAVNA AKTIVNOST	8
Poimanje države i pravde.....	11
PRAVNI SISTEM U OSMANSKOM CARSTVU	12
ZAKONIK <i>KANÛN-NÂME</i>	15
ZAKONIK SULTANA SULEJMANA VELIČANSTVENOG	17
ANALIZA SADRŽAJA ZAKONIKA.....	21
Preambula.....	21
Prvo poglavlje	22
Drugo poglavlje.....	28
Treće poglavlje.....	43
JEZIČKO-STILSKA ANALIZA ZAKONIKA.....	50
ZAKLJUČAK	76
LITERATURA	77
INTERNET IZVORI	81

UVOD

Najstariji turski pisani spomenici potječu iz VIII stoljeća i pisani su orhonskim pismom, najstarijim turskim alfabetom. U tim zapisima navedeno je da idealna vlast je ona koja se u potpunosti pridržava *törü*-a, običajnog prava i zakona. Isti stav zastupljen je i u djelu *Kutadgu Bilig* koje je nastalo 1069. godine za vrijeme vladavine najstarije islamsko-turske države, dinastije Karahanida. U ovom djelu izneseni su savjeti vladarima o mudrom upravljanju državom podučavajući ih da je pravda temelj snažne države. Ti principi utjecali su i na oblikovanje osmanskog shvatanja pravedne vlasti i države.

Osmanska država koja je osnovana krajem XIII stoljeća, vrhunac svoje moći dostigla je u XVI stoljeću. Ovo stoljeće obilježila su osvajanja sultana Selima I i Sulejmana Veličanstvenog. Stvoreni su uslovi za snažan razvoj na vojnom, političkom, književnom, umjetničkom i naučnom planu. Razvoju Osmanskog carstva u ovom periodu značajno je doprinio sultan Sulejman Veličanstveni koji se pored brojnih vojnih i političkih dostignuća, istakao i intenzivnom zakonodavnom aktivnošću zbog čega je u turskim izvorima poznat pod nazivom Zakonodavac (*Kanuni*). Budući da su osmansko poimanje države i društva oblikovala naslijeđa ranijih islamskih i turkijskih država, Osmanlije su smatrali da su pravda i zakon temelji društva i države i neophodni za njihovo pravilno funkcionisanje. Stoga, u historiji Osmanskog carstva sultan Sulejman Zakonodavac i njegov *Zakonik* imaju posebno mjesto. Naime, *Zakonik* zaslužuje posebnu pažnju kao pravni dokument, ali istovremeno, svojim stilom pisanja privlači pažnju i kao literarno djelo, te zaslužuje biti analiziran s oba aspekta.

U radu pod naslovom *Zakonik* Sulejmana Veličanstvenog kao pravno i literarno djelo pristupit će se analizi teksta *Zakonika* s oba spomenuta aspekta. Na početku rada će biti navedeni osnovni podaci o nastanku i razvoju Osmanskog carstva, a potom će biti predstavljen pravni sistem sa povijesno-civilizacijskog aspekta. Zatim, sultan Sulejman Veličanstveni će biti predstavljen kao zakonodavac kroz njegove zakonodavne aktivnosti. Predmet istraživanja ovog rada jeste opća *kanun-nama*, *Zakonik* Sulejmana Veličanstvenog iz prvih godina njegove vladavine koji predstavlja veoma važan pravni izvor osmanskog prava. *Zakonik* obuhvata odredbe krivičnog prava pomoću kojih je sultan osiguravao javni red i mir, potom odredbe finansijskog prava kojima su regulisani načini prikupljanja poreza. Definisana su prava i dužnosti pripadnika vojne klase, spahija i drugih vojnih redova. Veliki dio *Zakonika*

čine odredbe i propisi timarskog sistema, jednog od temelja osmanskog vojnog, upravnog i društvenog života, kao i zakoni kojima se reguliše odnos klase nadređenih sa klasom podanika Osmanskog carstva. Pored toga, *Zakonik* će biti predstavljen i kao literarno djelo. Bit će prikazane stilske karakteristike djela, kao i prijevoda Hamida Hadžibegića objavljenom na srpskohrvatskom jeziku. Korpus ovo rada će biti dostupna verzija *Zakonika* kojeg je u latiničnoj transkripciji objavio prof. dr. Ahmed Akgündüz u svom djelu *Osmanlı Kanunnameleri ve hukukî tahlilleri IV* i prijevod Hamida Hadžibegića na srpskohrvatski jezik koji je objavljen u časopisu *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija 1949-1950, sveska IV-V. Prilikom izrade ovog rada bit će korištena povijesna, deskriptivna i analitička metoda istraživanja.

OSMANSKO CARSTVO OD OSNIVANJA DO "ZLATNOG DOBA"

U XIII stoljeću Seldžučko carstvo¹ na području Anadolije bilo je izloženo pritiscima Ilhanida² koji su uzrokovali razjedinjavanje teritorije Seldžuka i pojavu nezavisnih i poluzavisnih turkmenskih bejluka.³ Ekonomski, politički i društveni uslovi u kojima se nalazila Anadolija u tom periodu utjecali su na osnivanje Osmanskog bejluka.⁴

Osmanski bejluk osnovan je 1299. godine⁵ i porijeklo vodi od plemena Kayı. Osnivačem se smatra Osman Gazi, prema kojem je bejluk dobio ime.⁶ Svoje temelje uspostavili su u gradu Söğüt.⁷ Veliki značaj u osnivanju i razvoju osmanskog bejluka, a kasnije i države, imala je *gaza*, sveti rat protiv nevjernika.⁸ Svojom najvažnijom djelatnošću smatrali su odbranu i širenje islama.⁹ Osman Gazi vladao je prostorom od Eskišehira do granica Burse i Iznika. Njegove vojne aktivnosti dovele su do mnogih promjena u sistemu i strukturi društva,¹⁰ a najznačajniji uspjeh postigao je kod Bafeona 1301. godine porazivši bizantsku vojsku, nakon čega se osmanski bejluk dodatno učvrstio.¹¹ Nakon smrti Osmana Gazija 1324. godine, na prijestolje dolazi njegov sin Orhan Gazi (1324-1362) koji za vrijeme svoje vladavine osvaja Bursu (1326), Iznik (1331), Izmit (1337), bejluk Karesi, potom osvaja regiju Kodžaeli i 1354. godine osvaja Galipolje.¹² Orhan Gazi je iskovao prvi srebrni novac u Bursi 1327. godine, osnovao prvu medresu u Izniku (1331), a 1340. godine prvi trgovački centar u Bursi.¹³ Nakon njegove smrti 1362. godine, na prijestolje dolazi sin Murat I (1362-1389) koji se istakao pobjedom na Čirmenu 1371. godine. Kraljevina Bugarska 1376. godine je prihvatila osmansku vlast, a 1377. su vratili Galipolje u svoj posjed. 1385/6. godine osvojili su Niš i Sofiju, a 1389. godine su pobjeđuju u bici na Kosovu tokom koje je sultan Murat I poginuo. Zahvaljujući svojim vojnim aktivnostima u Anadoliji i na Balkanu, Murat I je Osmanski

¹ Seldžučko carstvo je turkijska dinastija koja je vladala od XI do XIII stoljeća na prostoru Bliskog Istoka i Srednje Azije.

² Ilhanidi su mongolska dinastija koja je vladala u XIII i XIV stoljeću na području Perzije. Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 266. (u daljem tekstu: Smailagić, *Leksikon*)

³ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, preveli: Kerima Filan et al, Orijentalni institut u Sarajevu i IRCICA, Sarajevo, 2004, str. 6. (u daljem tekstu: İhsanoğlu, *Historija*)

⁴ İhsanoğlu, *Historija*, str. 5.

⁵ *ibid*, str. 1061.

⁶ *ibid*, str. 8.

⁷ *ibid*, *Historija*, str. 597.

⁸ Halil İnalçık, *Osmansko carstvo: Klasično doba 1300-1600*, Utopija, Beograd, 2003, str. 9. (u daljem tekstu: İnalçık, *Osmansko carstvo*)

⁹ *ibid*, str. 101.

¹⁰ İhsanoğlu, *Historija*, str. 9.

¹¹ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 9.

¹² İhsanoğlu, *Historija*, str. 13.

¹³ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 11.

bejluk pretvorio u državu.¹⁴ Sproveo je mnoge promjene u državnoj organizaciji i u vojnom sistemu.¹⁵ Nakon pogibije sultana Murata I, na prijestolje je stupio Bajezid I (1389-1402).¹⁶ Za vrijeme njegove vladavine sprovedene su mnoge inovacije, kao što su uspostavljanje novih poreza, reforme institucije kadiluka i uvođenje katastarskih registara.¹⁷ Godine 1390. sultan je pripojio bejliske Ajdin, Saruhan, Germijan i Menteše. Godine 1396. Osmanlije su pobjedili kod Nikopolja, a pobjedom na Akčaju 1397/8. godine Karamanidi su prihvatili osmansku upravu. U bici kod Ankare 1402. godine, doživjeli su poraz od Timura i sultan Bajezid I je pao u ropstvo. Period od 1402. do 1413. godine bio je period bezvlašća, interregnum i period unutrašnjih nemira kada su se sinovi sultana Bajezida I borili za vlast. Jedinstvo je uspostavio Mehmed Čelebi (1382-1421) koji je objedinio osmanske zemlje u Anadoliji sa zemljama u Rumeliji. Godine 1413. Mehmed je ovladao situacijom i država je bila ponovo uspostavljena. Nakon smrti Mehmed Čelebija 1421. godine, na prijestolje stupa Murat II (1421-1451)¹⁸ čiju vladavinu karakteriše oživljavanje Osmanskog carstva.¹⁹ Pripojio je bejliske Teke i Germijan, 1430. godine osvojio Solun, a 1448. godine Osmanlije su pobijedili na Kosovu. Nakon smrti Murata II, 1451. godine Mehmed II je stupio na prijestolje.²⁰ Svoje najveće postignuće ostvario je odmah na početku vladavine osvojenjem Istanbula 1453. godine, ali i njegova kasnija osvajanja bila su veoma uspješna. Uspostavio je centralizovano carstvo u Anadoliji i Rumeliji. Godine 1463. osvojio je Kraljevinu Bosnu, a 1473. godine porazio i udružene dinastije Karamanida i Akkojunlu što mu je omogućilo daljnje vojno napredovanje i konsolidovanje teritorije Osmanskog carstva. Osim toga, vodio je i ratove s Venecijancima i osvojio Skadar, Moreju i ostrva Lemnos i Eubeju 1479. godine. Pripremajući plan za osvajanje Rima, zatekla ga je smrt 1481. godine²¹ kada na prijestolje stupa Bajezid II (1481-1512) čiju vladavinu karakterišu otpor i nezadovoljstvo prema reformama koje su sprovedene za vrijeme Mehmeda II. Godine 1483. organizovan je pohod na Moravsku i pripajanje Hercegovine, a naredne godine pohod na Moldaviju i osvajanje luka Akerman i Kilija. Godine 1492. desio se pohod na Ugarsku, a 1499. godine rat sa Venecijom.²² Između 1497. i 1499. godine Osmanlije su vodili rat protiv Poljaka. Sultanova vojska je izvojevala novu pobjedu i

¹⁴ İhsanoğlu, *Historija*, str. 17.

¹⁵ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 17.

¹⁶ İhsanoğlu, *Historija*, str. 1061.

¹⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanli imparatorluğu üzerine araştırmalar-ı, klasik dönem (1302-1606)*, Seçme eserleri II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, str. 229. (u daljem tekstu: İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*)

¹⁸ İhsanoğlu, *Historija*, str. 23.

¹⁹ ibid, str. 24.

²⁰ İhsanoğlu, *Historija*, str. 1062.

²¹ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 40.- 43.

²² İhsanoğlu, *Historija*, str. 1063.

osvojila cijelu Moldaviju. Godine 1512. sultan Bajezid II abdicirao je u korist svog sina Selima I (1512-1520) koji je 1514. godine u bitci kod Čaldirana porazio safavidsku vojsku.²³ Ovo je učvrstilo osmansku vlast u Anadoliji. Zemlja Dulkadirida Maraš je osvojena 1515. godine, potom i Diyarbekir. Osvojeni su mnogi gradovi koji su pripadali Mamelucima, kao što su Antep i Maraš. Osvajanjem Egipta 1516. i 1517. godine preuzeli su zaštitu svetih mjesta i stekli važnu poziciju u islamskom svijetu.²⁴ Došlo je do jačanja urbanizacije na prostorima gdje su živjeli Arapi²⁵ i Osmanlije su kontrolisali najbogatija središta tranzitne trgovine u svijetu. Pripajanje arapskih zemalja, osobito Mekke i Medine, obilježava početak novog razdoblja. Osmansko carstvo više nije bilo pogranična država, već islamski halifat i od tog trenutka osmanski sultani su sebe smatrali zaštitnicima cijelog muslimanskog svijeta. Prihodi Osmanskog carstva su se udvostručili, zahvaljujući kojima je sultan Sulejman I (1520-1566) mogao da finansira svoja svjetska osvajanja.²⁶

VLADAVINA SULTANA SULEJMANA VELIČANSTVENOG

Sultan Sulejman I (1494-1566), sin sultana Selima I, deseti je osmanski sultan koji je stupio na prijestolje 1520. godine i vladao je do svoje smrti 1566. godine. Svoje djetinjstvo proveo je u Trabzonu gdje je njegov otac Selim I obavljao službu sandžakbega.²⁷ Stekao je obrazovanje najvišeg stepena iz književnosti, jezika i znanosti.²⁸ Godine 1509. dodijeljen mu je sandžak Kefe, a nakon što je Selim I stupio na vlast 1512. godine, Sulejman odlazi u Istanbul. Godinu dana poslije, dodijeljen mu je sandžak Manisa u kojem je proveo približno sedam godina. Nakon smrti svoga oca, stupio je na prijestolje 1520. godine.²⁹ Zahvaljujući dobrom obrazovanju, poznao je arapski i perzijski jezik, a navodi se da je poznao i tatarski dijaekt.³⁰

Sulejman Veličanstveni zauzima veoma važno mjesto u turskoj i svjetskoj historiji.³¹ Za vrijeme njegove vladavine koja je trajala 46 godina, Osmansko carstvo doživjelo je svoje

²³ ibid, str. 34.

²⁴ ibid, str. 36.

²⁵ ibid, str. 37.

²⁶ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 52.

²⁷ Feridun Emecen, "Süleyman I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2010, str. 62. (u daljem tekstu: Emecen, *Süleyman*)

²⁸ Yılmaz Öztuna, *Kanuni sultan Süleyman*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, str. 16.

²⁹ Emecen, *Süleyman*, str. 62.

³⁰ ibid, str. 73.

³¹ Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 yıl*, Türk tarih kurumu, Ankara, 2014, str. 96. (u daljem tekstu: Yücel, *Muhteşem Türk*)

"zlatno doba".³² Pobjedama osmanske vojske, teritorija je u velikoj mjeri proširena na sva tri kontinenta.³³ Pored vojnih aktivnosti, Sulejman je doprinio razvoju prava, vojske, fiskalne politike, nauke, književnosti, umjetnosti, arhitekture, obrazovanja i timarskog sistema.³⁴ Razvoj Osmanskog carstva koji je započeo sa sultanom Mehmedom II dosegao je vrhunac moći za vrijeme sultana Sulejmana, a osmanske institucije dostigle su najrazvijeniji nivo.³⁵ Njegovu vladavinu obilježile su unutrašnje reforme, promjene u strukturi društva, državnoj organizaciji i birokratiji, predanost provođenju zakona, zaštita sunitskog svijeta i vođenje svetog rata protiv Safavida na istoku i kršćana na zapadu. Već krajem XVI stoljeća kada su se pojavili znakovi slabljena sistema, učenjaci i neki državnici su period vladavine Sulejmana prikazivali kao vječni ideal.³⁶ Celâlîzâde Mustafa Çelebi³⁷ navodi da je sultan Sulejman posjedovao osobine pravednika, zaštitnika i dobročinitelja naroda, kao i karakter univerzalnog osvajača. Pored toga, Sulejman je bio hvaljen kao gazija, pravedan vladar, zaštitnik i branitelj islama, pokrovitelj književnosti i umjetnosti.³⁸

Velikim osvajanjima i uspjesima sultana Selima I bili su stvoreni pogodni uslovi za dalje širenje i razvoj Osmanskog carstva.³⁹ Kada je Sulejman stupio na prijestolje, Osmansko carstvo je zemljištem, stanovništvom i finansijama bilo najveće u Evropi.⁴⁰ Vodio je osvajačku politiku sa ciljem širenja islama i učestvovao je u trinaest vojnih pohoda koje je sam predvodio.⁴¹ Budući da je vlast na Istoku bila učvršćena, svoju vladavinu započeo je kampanjama protiv kršćanskih sila u srednjoj Europi i Sredozemlju.⁴² Tokom svoje vladavine i vojnih poduhvata protiv Safavida,⁴³ istakao se kao zaštitnik sunizma pred šiitskim svijetom i nastavio je sveti rat protiv kršćanskog svijeta na zapadu.⁴⁴ Za vrijeme njegove vladavine, granice Osmanskog carstva obuhvatale su zemlje od Barse do Beča, od Kavkaza do Maroka te

³² Yücel, *Muhteşem Türk*, str. 99.

³³ Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", *İslâm Ansiklopedisi*, 11. cilt, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, str. 148. (u daljem tekstu: Gökbilgin, *Süleyman*)

³⁴ Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, preveo: Nerkez Smailagić, Štamparski zavod Ognjen Prica, Zagreb, 1979, str. 532. (u daljem tekstu: Hammer, *Historija*)

³⁵ Yücel, *Muhteşem Türk*, str. 94.

³⁶ İhsanoğlu, *Historija*, str. 39.

³⁷ Osmanski historičar i nišandžija (u. 1567)

³⁸ Emecen, *Süleyman*, str. 73.

³⁹ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 52.

⁴⁰ 1525.-1526. godine državni prihodi Osmanskog carstva iznosili su 9.5 miliona dukata, dok su iste godine, prihodi Španije iznosili 9 miliona, Francuske 5, a Venecije 4 miliona. Erhan Afyoncu, *Sorularla osmanlı imparatorluğu*, Yeditepe, İstanbul, 2012, str. 174.

⁴¹ İhsanoğlu, *Historija*, str. 48.

⁴² V.J. Parry, *Süleyman the Magnificent*, Britannica <https://www.britannica.com/biography/Suleyman-the-Magnificent>

⁴³ Dinastija koja je vladala u Perziji u periodu od 1501. do 1722. godine. Smailagić, *Leksikon*, str. 522.

⁴⁴ İhsanoğlu, *Historija*, str. 39.

od Krima do Jemena.⁴⁵ Prilikom opsade Sigeta 1566. godine, Sulejmana je zatekla smrt.⁴⁶ Osmanska vojska bilježila je velike uspjehe i na kopnu i na moru.⁴⁷ Zahvaljujući osvajanjima u Crvenom moru i Basranskom zaljevu oživjela je trgovina na Sredozemlju.⁴⁸ Sultan Sulejman istakao se svojim dobročinstvom i zakladama te je izgradio mnoga monumentalna djela.⁴⁹ Veliki značaj dao je razvoju Istanbula koji je zahvaljujući njemu postao najveći i najaktivniji grad Istoka i Zapada i postao kolijevka turske renesanse.⁵⁰ Za vrijeme njegove vladavine, izgrađena je džamija *Süleymaniye* i kompleks koji je obuhvatao mekteb i medrese sa kojima je dostignut vrhunac osmanske kulture, obrazovanja i nauke.⁵¹ Zatim, izgrađene su džamije u čast članova sultanove porodice. Najveće i najkorisnije građevinsko djelo sultana Sulejmana bio je vodovod *Kırk çeşme*.⁵² Značajno je spomenuti i most *Büyük Çekmece* koji predstavlja arhitektonsko remek djelo.⁵³ Pored mnogobrojnih građevina koje je izgradio u Istanbulu, veoma su značajni i drugi građevinski poduhvati u Bagdadu, Konji, Seyid Gazi, Kefeu, Izniku i Damasku.⁵⁴ Sultan Sulejman je prvi osmanski sultan koji je po uzoru na ranije halife, obnovio Kabu. Ispravke su izvršene uz prisustvo pravnika iz Mekke i četiri imama pravovjernih škola, hanefijske, šafiijske, hanbelijske i malikijske. Za ova četiri mezheba izgradio je četiri medrese. Pored toga, obnovio je i vodovod koji je bio od velike važnosti u Mekki.⁵⁵

Kao većina osmanskih sultana, Sulejman je pisao poeziju što je dodatno doprinijelo razvoju umjetnosti i znanosti.⁵⁶ Sulejman, sa mahlasom *Muhibbî*, zauzeo je mjesto među pjesnicima sa najviše pjesama napisavši 2799 gazela i autor je divana, zbirke poezije. Pisao je klasičnim osmanskim jezikom, a neke gazele je spjevao i na perzijskom jeziku. Bogatstvo riječi koje je upotrebljavao pokazuje da je imao veoma bogat pisani jezik i u smislu vokabulara i kulture. Stil pisanja bio je jednostavan i izražajan.⁵⁷ Minijatura, slikarstvo, kaligrafija su također dostigli veliki napredak u ovom razdoblju. Pjesnici, umjetnici, pravници, povjesničari,

⁴⁵ ibid, str. 597.

⁴⁶ Yücel, *Muhteşem Türk*, str. 104.

⁴⁷ İhsanoğlu, *Historija*, str. 46.

⁴⁸ ibid, str. 48.

⁴⁹ Emecen, *Süleyman*, str. 74.

⁵⁰ Yücel, *Muhteşem Türk*, str. 98.

⁵¹ İhsanoğlu, *Historija*, str. 794-5.

⁵² Gökbilgin, *Süleyman*, str. 149.

⁵³ Emecen, *Süleyman*, str. 74.

⁵⁴ Gökbilgin, *Süleyman*, str. 149.

⁵⁵ ibid, str. 150.

⁵⁶ Fehim Nametak, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XL, Sarajevo, 2013, str. 242. (u daljem tekstu: Nametak, *Historija turske književnosti*)

⁵⁷ Gülay Durmaz, *Muhibbî*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhibbi>

znanstvenici bili su među najistaknutijim gostima dvora.⁵⁸ Sultan Sulejman, kao njihov pokrovitelj, osigurao im je velika finansijska sredstva. Osim njih, bio je zaštitnik i mecena učenjaka koje je poticao na prevođenje knjiga.⁵⁹

ZAKONODAVNA AKTIVNOST

Zahvaljujući zakonodavnoj djelatnosti, osmanski izvori i javno mnijenje dodijelili su sultanu Sulejmanu titulu Zakonodavca (*Kanûnî*), dok je u zapadnim izvorima, zbog moćnih osobina, poznat kao Veličanstveni (*Muhteşem*) ili Veliki (*Büyük*).⁶⁰ Prvi put u osmanskoj historiji nadimak *Kanûnî* dodijelio mu je historičar Dimitrie Cantemir u XVIII stoljeću, a u XIX stoljeću nadimak su usvojili i osmanski historičari.⁶¹ Domaći i strani izvori i promatrači su sa divljenjem i pohvalom istakli da je, pored dužnosti velikog zapovjednika, pokazao najveću osjetljivost u pogledu zakonodavstva te imao važnu ulogu u sprovođenju pravde.⁶² Zakoni koje je donosio imali su veliki značaj u Osmanskom carstvu o čemu svjedoči natpis na vratima njegove velike džamije u Istanbulu koji ga naziva "propagatorom sultanskih zakona".⁶³

Od trenutka stupanja na prijestolje 1520. godine, svojim aktivnostima nastojao je pokazati svoju pravednost. Prve manifestacije pravde bile su zadovoljenje onih koji su oštećeni nasilnim mjerama njegovog oca sultana Selima I, potom kažnjavanje članova uprave i vojske koji su činili nasilje prema narodu.⁶⁴ Sultan Sulejman dozvolio je egipatskim porodicama koje je sultan Selim I protjerao iz Egipta u Istanbul, da se vrate u svoju domovinu, ako to žele ili da ostanu u prijestolnici osiguravajući im slobodu. Selim I zabranio je nekim trgovcima da često putuju u Iran, oduzeo im je imetak od kojeg je jedan dio potrošen, a drugi stavljen u državnu blagajnu. Nastojavši to ispraviti, Sulejman je izdao naredbu da se trgovcima vrati ono što je oduzeto.⁶⁵ Izdao je naredbu o pogubljenju Džafer bega, sandžakbega Galipolja i komandanta mornarice, jer je istragom ustanovljeno da je počinio mnogobrojna zlodjela i njegovo pogubljenje je poslužilo kao primjer drugima. Nastojao je da nanesena nepravda bude

⁵⁸ Yücel, *Muhteşem Türk*, str. 98-99.

⁵⁹ Nametak, *Historija turske književnosti*, str. 243.

⁶⁰ Gökbilgin, *Süleyman*, str. 99.

⁶¹ Emecen, *Süleyman*, str. 62.

⁶² Gökbilgin, *Süleyman*, str. 148-149.

⁶³ Halil İnalçık, "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum I*, Mouton, 1969, str. 106. (İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*)

⁶⁴ Gökbilgin, *Süleyman*, str. 149.

⁶⁵ Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija 1520-1576*, preveo: Fehim Nametak, El-kalem, Sarajevo, 2000, str. 19. (u daljem tekstu: Pečevija, *Historija*)

ispravljena.⁶⁶ Ta djelovanja nagovještavala su da će stanovništvo imati pravednog vladara.⁶⁷ Sulejman je bio veoma cijenjen zbog uspostavljanja pravednosti u svojoj vladavini. Zbog njegovih djelovanja protiv sinova Mustafe i Bajezida, moguće je reći da je smatrao da je ideja o zakonu i redu važnija od svega u Osmanskom carstvu.⁶⁸ Za vrijeme vladavine, jedno od njegovih glavnih nastojanja bilo je sprečavanje ljudi kojima je prenio određene ovlasti da zloupotrebe tu moć. Niko nije imao pravo uspostavljati vlast nad imovinom i stanovnicima, bez posebno priznatog autoriteta od strane sultana. Zaštita stanovnika bila je usvojena kao osnovno načelo. Sloboda religije, sigurnost života i imovine temeljno su bili zaštićeni. Nijedna profesija nije zabranjena za manjine i svi istočni i zapadni gradovi Osmanskog carstva imali su svoj dio prosperiteta.⁶⁹

Najvažnijim spomenikom Sulejmana Veličanstvenog smatraju se njegove odredbe i zakoni.⁷⁰ Objavio je stotine zakona koji se tiču općih pitanja, ejaleta i sandžaka.⁷¹ Tokom njegove vladavine objavljen je najveći broj *kanun-nama* u poređenju sa drugim periodima.⁷² Pored toga, izdao je veliki broj zakona koji su se odnosili na timarski sistem, raju, kaznene i tržišne propise.⁷³ Intenzivna zakonodavna aktivnost može se smatrati rezultatom njegove dugogodišnje vladavine. U ovom periodu izdate su mnoge *kanun-name* za ejalete koje nalikuju jedna na drugu u pogledu strukture, redoslijeda zakona i vokabulara, naročito one koje su izdate za ejalete u kojima je na snazi bio timarski sistem. Druge *kanun-name* sadržavale su zakone koje se odnose na novoosvojene zemlje i obje vrste zakonika izdate su u velikom broju. Tokom svoje vladavine, Sulejman je izdao zakonodavne dokumente za cijelu teritoriju Osmanskog carstva koji regulišu oporezivanje i sferu javnog reda.⁷⁴ U ovom periodu objavljene su *kanun-name* za skoro svaki sandžak i one su bile sastavni dio deftera. Uređene su sistematski i slično kao opća *kanun-nama* za raju sultana Mehmeda II.⁷⁵ Zatim, dekreti sa karakterom zakona u formi berata ili fermama, bili su izvor većine odredbi u *kanun-namama* za sandžake i one općeg karaktera. Mnogi zakoni iz ovog perioda su reprodukcija ranijih

⁶⁶ Pečevija, *Historija*, str. 20.

⁶⁷ İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 110.

⁶⁸ ibid, str. 111.

⁶⁹ Yücel, *Muhteşem Türk*, str. 97.

⁷⁰ Hammer, *Historija*, str. 514.

⁷¹ Ahmed Akgündüz, "Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri ve şer'i tahlili", *İslami araştırmalar dergisi*, cilt: 12, sayı 1, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı, Ankara, 1999, str. 13. (u daljem tekstu: Akgündüz, *Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri*)

⁷² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV kitap, I kısım, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, str. 21. (u daljem tekstu: Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*)

⁷³ Albert Howe Lybyer, *The government of the Ottoman empire in the time of Suleiman the Magnificent*, volume XVIII, Harvard University press, London, 1913, str. 159-160.

⁷⁴ Snježana Buzov, *The lawgiver and his lawmakers: The role of legal discourse in the change of Ottoman imperial culture*, Dissertation, The University of Chicago, Chicago, 2005, str. 112.

⁷⁵ İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 112.

odredbi sa određenim izmjenama.⁷⁶ U ovom periodu objavljene su *kanun-name* o timarskom sistemu i upravi u provincijama, o finansijskoj organizaciji u Osmanskom carstvu, kao i *kanun-name* koje se odnose na određene skupine poput vojnika i muselema.⁷⁷

Sulejman Veličanstveni izdao je opću *kanun-namu* koja je bila na snazi za cijelo Osmansko carstvo. Prema mišljenju Ömer Lûtfi Barkana, ta *kanun-nama* nije bila službeni zakonik namijenjen da zamijeni zvanične zakone, nego zbirka namijenjena da sultanu i njegovim administratorima pruži opće ideje o organizaciji i institucijama Osmanskog carstva i zapravo nikada nije bila u upotrebi kao zvanični zakonik.⁷⁸ Ipak, poznato je da su opće *kanun-name* sultana Mehmeda II i Sulejmana Veličanstvenog službeno proglašene i korištene na sudovima i vladinim odjelima.⁷⁹ Kako navodi Ahmed Akgündüz, sultan Sulejman izdao je dvije opće *kanun-name*. Prva pripada ranim godinama njegove vladavine, bazirana je na *kanun-nami* sultana Selima I i sastoji se od dvadeset četiri odjeljka. Smatra se da je napisao nišandžija Seydi Bey.⁸⁰ Druga *kanun-nama* je razvijeniji i sistematiziraniji oblik prve.⁸¹ Bazirana je na *kanun-nami* sultana Bajezida II i podjeljena na tri poglavlja. Objavio je Celâlzâde Mustafa Çelebi vjerojatno u razdoblju između 1539.-1541. godine i ona se može smatrati evolucijom *kanun-name* Bajezida II.⁸² Uriel Heyd navodi da mnogi svjetovni zakoni sastavljeni za vrijeme vladavine sultana Sulejmana sadrže kazneni zakon koji se razlikuje od onog koji je objavio Mehmed Arif.⁸³ Taj novi kazneni zakon sastavio je Celâlzâde Mustafa Çelebi, prema naređenju velikog vezira Lutfi paše.⁸⁴ Uz određene izmjene, opća *kanun-nama* sultana Sulejmana ostala je na snazi do 1846. godine, iz razloga što je kratka, sažeta i jasna i zbog nepostojanja neizvršnih odredbi. Sadrži 300 članova, a u narednim stoljećima samo su neki bili podvrgnuti dodacima i promjenama. U periodu Selima II (1566-1574), dodaci nisu prelazili 10 članova, a u periodu Murata III (1574-1595) stavljeno je van snage 20 članova i dodano 20 članova. Međutim, za vrijeme vladavine oba sultana izvorni zakon je sačuvan.⁸⁵

⁷⁶ *ibid*, str. 114.

⁷⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, str. 22.

⁷⁸ İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 115.

⁷⁹ *ibid*.

⁸⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, str. 293.

⁸¹ Akgündüz, *Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri*, str. 13.

⁸² Mehmet Şakir Yılmaz, *Koca nişancı of Kanuni: Celalzade Mustafa Çelebi, bureaucracy and kanun in the reign of Suleyman the Magnificent (1520-1566)*, Ph.D. Dissertation, Bilkent University, Ankara, 2006, str. 201. (u daljem tekstu: Yılmaz, *Koca nişancı*)

⁸³ Uriel Heyd, *Studies in old ottoman criminal law*, Clarendon press, Oxford, 1973, str. 24-25. (u daljem tekstu: Heyd, *Ottoman criminal law*)

⁸⁴ *ibid*, str. 26. Lutfi paša je obavljao funkciju velikog vezira u periodu od 1539. do 1541. godine.

⁸⁵ Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Hukuku-Kanunnâmeler ve Şeri'at", *Köprü dergisi*, 65. sayı, <https://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=406>

U pogledu zakonodavstva, važnu ulogu imali su nišandžije i muftije.⁸⁶ Kodifikaciji i konceptualizaciji osmanskih zakona doprinijeli su nišandžija Seydi Bey, historičar i šejhulislam Kemalpaşazâde, historičar i nišandžija Celâlzâde Mustafa Çelebi i pravnik i šejhulislam Ebüssuûd Efendi.⁸⁷ Neki historičari kodifikacije sultana Sulejmana tumačili su kao uspostavljanje ravnoteže između šerijatskog i običajnog zakona, čemu su doprinijeli šejhulislami poput Kemalpaşazâde i Ebüssuûd Efendija.⁸⁸ Sulejman je nastojao da se običajno pravo tumači u okvirima šerijatskog prava.⁸⁹ Izdao je nekoliko *adalet-nami*⁹⁰ kojima se ukidaju određene zloupotrebe i odstupanja od osmanskog zakona u pokrajinama.⁹¹ Osmanski sultani, nakon Sulejmana, češće su objavljivali *adalet-name* umjesto *kanun-nama*.⁹²

Uprkos brojnim uspjesima ovog sultana, osmanski pisac i mislilac Koçi bey navodi da su se upravo za vrijeme njegove vladavine pojavile brojne zloupotrebe, korupcije i rasipništvo visokodužnosnika i da su ovlasti koje je Sulejman dodijeljivao bliskim osobama koje su zloupotrijebile njegovo povjerenje, dovele do prvih znakova slabljenja Osmanskog carstva.⁹³

Poimanje države i pravde

Osmansko poimanje države i pravde oblikovao je nastavak tradicije ranijih islamskih vladara i turkijsko-perzijski principi idealne vladavine.⁹⁴ Ti principi definisani su u mnogim djelima, kao i u djelu *Kutadgu Bilig*, pjesnika i mislioca Jusuf Has Hadžiba⁹⁵ koje je napisao 1069. godine prema nalogu vladara iz dinastije Karahanida, u kojem se navodi da je glavna dužnost vladara njegova nepristrana primjena *törü*-a, zbornika zakona.⁹⁶ Osmanlije su smatrali da osnovu strukture društva čine pravda, država, vlast, zakon, vojska, narod i materijalna sredstva i da bi nedostajanje neke od ovih komponenata dovelo do propasti države i društva.⁹⁷ Pravda je bila veoma značajna kao i zaštita podanika od zloupotreba predstavnika vlasti. Najvažnija dužnost vladara bila je obezbijediti zaštitu svojim podanicima.⁹⁸ Turkijske

⁸⁶ Gökbilgin, Süleyman, str. 150.

⁸⁷ Yılmaz, *Koca nişancı*, str. 115.

⁸⁸ Fatma Gül Karagöz, *The evolution of kanunname writing in the 16 and 17 century-Ottoman empire: A comparison of Kanun-i Osmani of Bayezid II and Kanunname-i cedid*, Mater's Thesis, Bilkent University, Ankara, 2010, str. 47. (u daljem tekstu: Karagöz, *The evolution of kanunname writing*)

⁸⁹ İhsanoğlu, *Historija*, str. 39.

⁹⁰ *Adalet-nama* je dokument sastavljen radi pojašnjenja i sankcionisanja odredbi općih *kanun-nama* i zabrane zloupotrebe u vezi s njima.

⁹¹ İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 135.

⁹² *ibid*, str. 136.

⁹³ Hammer, *Historija*, str. 532-533.

⁹⁴ İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 107.

⁹⁵ Nametak, *Historija turske književnosti*, str. 47.

⁹⁶ İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 108.

⁹⁷ İhsanoğlu, *Historija*, str. 600-601.

⁹⁸ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 102.

tradicije centralne Azije pravdu su svodile na primjenu *törü* ili *yasa*, zbornika zakona koje je uveo osnivač države. Suverenitet vladara i *törü* bili su dva nerazvojna načela. Prema natpisima *Gök Türk* koja su nastala 735. godine, idealna vlast je ona koja se u potpunosti pridržava *törü*.⁹⁹

Osmanski sultani su, poput islamskih vladara, svoje podanike smatrali rajom, neovisno o njihovoj religijskoj pripadnosti.¹⁰⁰ U Osmanskom carstvu društvo je bilo podijeljeno na dvije klase koje su bile od velikog značaja za ispravno funkcionisanje društvenog života. Prva je bila klasa nadređenih, odnosno vojna klasa kojoj su pripadali dvorjani (*saray halkı*), vojnici (*seyfiye*), učenjaci (*ilmiye*) i administrativci (*kalemiye*), a druga je bila klasa podređenih, raja (*râiyet, reâyâ*) koju su činili pripadnici različitih naroda i religija koji nisu mogli biti dio uprave. Obaveza pripadnika vojne klase bila je održavati vladavinu prava primjenjujući odredbe šerijatskog i običajnog zakona i osiguravati prosperitet naroda, dok je obaveza raje bila obrađivati zemlju i plaćanjem pristojbi davati potporu klasi nadređenih.¹⁰¹ U užem smislu, klasu raje podrazumijevali su zemljoradnici, pored gradskog stanovništva i nomada.¹⁰² Budući da je pravda bila temelj države i društva,¹⁰³ u nastavku rada, detaljno će biti obrađen pravni sistem i njegova primjena u Osmanskom carstvu.

PRAVNI SISTEM U OSMANSKOM CARSTVU

Pravni sistem u Osmanskom carstvu oblikovalo je naslijeđe ranijih islamskih država Umajjada i Abasida te državna i pravna tradicija srednjoazijskih turkijskih država.¹⁰⁴ Osnovu pravnog sistema činio je vjerski zakon islama, šerijat (*şer'î hukuk*)¹⁰⁵ koji se gradio na naučnom tumačenju pravnika na osnovu izvora islamskog prava¹⁰⁶ i u okviru principa fikha.¹⁰⁷ Osmanski sultani nisu primjenjivali pravnu strukturu u istom obliku u kojem su je naslijedili, već su u skladu sa potrebama carstva, mijenjali pravni sistem unoseći određene izmjene i dopune¹⁰⁸ izdavanjem fermana i zakona. Dozvolu za unošenje izmjena i dopuna pronašli su u

⁹⁹ ibid, str. 104.

¹⁰⁰ ibid, str. 105.

¹⁰¹ İhsanoğlu, *Historija*, str. 600-601.

¹⁰² İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 174.

¹⁰³ ibid, str. 106.

¹⁰⁴ Mehmet Âkif Aydın, "Osmanlılar - Hukukî-Adlî Yapı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2007, str. 515. (u daljem tekstu: Âkif Aydın, *Osmanlılar*)

¹⁰⁵ İhsanoğlu, *Historija*, str. 515.

¹⁰⁶ Izvori islamskog prava su Kur'an, Sunnet, Idžma i Kijas

¹⁰⁷ İhsanoğlu, *Historija*, str. 518. Fikh označava znanosti o vjerskom pravu islama. Smailagić, *Leksikon*, str. 186.

¹⁰⁸ İhsanoğlu, *Historija*, str. 515.

šerijatskom zakonu koje vladaru daje kompetenciju da unosi određene promjene.¹⁰⁹ Zakoni koje su sultani izdavali nazivali su se *kanun* i temeljili su se na racionalnim principima.¹¹⁰ Pravo koje je nastajalo sultanovim fermanima i naredbama nazivalo se običajno pravo (*örfî hukuk*) koje je zajedno sa šerijatskim, činilo osmanski pravni sistem. Te dvije pravne strukture su se međusobno nadopunjavale.¹¹¹ Običajno pravo pojavilo se mnogo ranije u drugim islamskim državama.¹¹² Budući da su odredbe donesene u okviru kompetencija ili u oblastima koje šerijatskim pravom nisu detaljno uređene, običajno pravo nije nastalo kako bi promijenilo ili ukinulo odredbe šerijatskog prava.¹¹³ Sultani su nastojali da prilikom uspostavljanja normi običajnog prava, one budu usklađene sa općim principima islamskog prava.¹¹⁴ Međutim, pored tog nastojanja, postojali su slučajevi kada zakoni običajnog prava nisu bili potpuno saglasni sa šerijatskim pravom.¹¹⁵

Veliki broj zakona u Osmanskom carstvu donosila je centralna vlada,¹¹⁶ pri čemu je značajnu ulogu imao Sultanski divan,¹¹⁷ najutjecajniji organ centralne birokratije¹¹⁸ sa stalnim članovima vezirima, kazaskerima, defterdarima i nišandžijama.¹¹⁹ Veliki vezir je prijedloge zakona provjeravao i parafirao, a nišandžija čija je nadležnost bila sastavljanje *kanun-nama* i tumačenje zakonskih pitanja, zvanično ih je podnosio sultanu čijom potvrdom su stjecali zakonsku snagu.¹²⁰ Kada je riječ o provincijskoj upravi, predstavnici vlasti bili su beg koji je zastupao sultanovu izvršnu vlast i kadija koji je bio predstavnik pravosuđa.¹²¹

Zakoni su bili na snazi koliko i sultan na prijestolju za vrijeme čije vladavine su doneseni. Prilikom stupanja na prijestolje, svaki sultan je potvrđivao prethodno donesene zakone i odredbe koje je htio zadržati. U procesu nastajanja i razvijanja običajnog prava, naročito u oblasti zemljišnog i poreznog prava, u obzir su se uzimali tradicija, običaji i lokalni uvjeti.¹²²

¹⁰⁹ *ibid*, str. 516.

¹¹⁰ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 109.

¹¹¹ İhsanoğlu, *Historija*, str. 525.

¹¹² *ibid*, str. 516.

¹¹³ *ibid*, str. 525.

¹¹⁴ *ibid*, str. 526. Postoje predaje o tome da je šejhulislam vršio kontrolu da *kanun-name* budu u skladu sa principima šerijatskog zakona. Šejhulislam, kadije, muftije, nišandžije i kazaskeri Rumelije i Anadolije nastojali su da norme običajnog prava budu u skladu sa normama šerijatskog prava. İhsanoğlu, *Historija*, str. 528.

¹¹⁵ İhsanoğlu, *Historija*, str. 530.

¹¹⁶ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 110.

¹¹⁷ *ibid*, str. 111. Pored mnogobrojnih nadležnosti, Sultanski divan je imao i pravne kompetencije koje su obuhvatale izdavanje odredbi običajnog prava, donošenje presuda u vojnim i civilnim sudskim sporovima, izvršavanje kazni koje su izrečene na suđenju i mnoge druge. İhsanoğlu, *Historija*, str. 190.

¹¹⁸ İhsanoğlu, *Historija*, str. 184.

¹¹⁹ *ibid*, str. 188.

¹²⁰ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 111.

¹²¹ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 163. Pored kadije, ostali predstavnici pravosuđa bili su muftija, naib, kajmakam, nakibulešraf, muderis, imam, hatib i vaiz. İhsanoğlu, *Historija*, str. 270.

¹²² *ibid*, str. 519.

Šerijatsko pravo detaljno je uređivalo oblasti privatnog prava, kao što je porodično pravo, pravo o nasljedstvu, trgovini, imovini, dugovima, dok u području državnog uređenja i upravne strukture nije bilo razvijeno u velikoj mjeri. To je rezultiralo da područja javnog prava budu uređena pravilima običajnog prava. U nekim oblastima javnog prava, kao što su pravo o organizaciji, upravi, krivično i porezno pravo, postojali su principi obje pravne strukture.¹²³ U oblasti krivičnog prava primjenjivale su se šerijatske kazne pogubljenja i odmazde, kao i kazne prema običajnom pravu. U oblasti poreznog prava, Osmanlije su poštovali poreze propisane šerijatskim pravom, ali potreba za novim finansijskim izvorima uzrokovala je i uspostavu poreza i prema običajnom pravu.¹²⁴ Prilikom osvojenja nove teritorije, Osmanlije nisu ukidali sve zakonske propise te oblasti, nego su sa ciljem izbjegavanja nemira, zadržavali niz lokalnih rješenja.¹²⁵ Nastojali su svoj pravni sistem prilagoditi uslovima novoosvojenih oblasti¹²⁶ u kojima je vršilac popisa ukidao ustanove koje su bile oprečne šerijatskom i običajnom pravu.¹²⁷ Zadržavali su zakone kojima se određivao status pojedinih staleža¹²⁸ i iz tog razloga u krivičnom pravu postojali su elementi prava osvojenih zemalja.¹²⁹

Osnovni državni zakon bio je *Kanun-i Osmani* i svi doneseni zakoni morali su biti u skladu s njim. Svaki običaj koji je bio suprotan osnovnom državnom zakonu, Osmanlije su smatrali novotarijom.¹³⁰ Temeljno načelo zakonika *Kanun-i Osmani* bilo je da raja i zemlja pripadaju sultanu. To je podrazumijevalo da niko nije imao pravo sprovesti vlast nad zemljom i rajom bez određenog mandata koji bi mu dodijelio sultan. Na taj način je osigurana apsolutna suverenost sultana u carstvu. Jedna od glavnih svrha zakonika *Kanun-i Osmani* bila je zaštititi raj u od zloupotrebe lokalne vojne klase.¹³¹ Sultan Mehmed II je prvi put sistematizovao zbornik zakona *Kanun-i Osmani*.¹³² Srž ovog zakonika predstavlja njegova *kanun-nama* o raji objavljena nakon osvojenja Istanbula. Prve značajne promjene unesene su za vrijeme

¹²³ *ibid*, str. 533.

¹²⁴ İhsanoğlu, *Historija*, str. 534.

¹²⁵ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 111.

¹²⁶ Mehmed Begović, "Tragovi našeg srednjevekovnog krivičnog prava u turskim zakonskim spomenicima", *Istorijski časopis SAN*, VI, Istorijski institut Beograd, Beograd, 1956, str. 1. (u daljem tekstu: Begović, *Tragovi krivičnog prava*)

¹²⁷ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 111. 1518. godine, kada su u provincijama Diyarbekir i Erzurum održavali porezni zakoni Uzun Hasana, ukinuti su dodatni nameti na usjeve uzeti nakon prikupljanja desetine jer je bilo protivno šerijatskom i osmanskom zakonu. İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 127.

¹²⁸ *ibid*, str. 112.

¹²⁹ Avdo Sućeska, "Neke osobenosti krivičnog prava u jugoslovenskim zemljama za vrijeme Turaka", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XIX, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1971, str. 243. (u daljem tekstu: Sućeska, *Osobenosti krivičnog prava*)

¹³⁰ *ibid*, str. 113.

¹³¹ *ibid*, str. 133.

¹³² İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 113.

vladavine sultana Bajezida II¹³³ čija je *kanun-nama* postala glavni izvor za osmanske zakone koji su se primjenjivali u novoosvojenim teritorijama za vrijeme vladavina Selima I i Sulejmana I.¹³⁴

Organizacija osmanskog pravosuđa razvijena je na osnovu pravnih principa koji su uspostavljeni u ranom periodu islama. Šerijatski sudovi su bili najvažnija instanca na kojoj su se rješavale sve vrste sporova i po šerijatskom i po običajnom pravu.¹³⁵ Prema tome, *kanun-name* koje sadrže odredbe običajnog prava slale su se kadijama kako bi mogli postupati prema propisima. Kadija je bio zadužen za pravne i krivične sporove, a za sporove vojnih dužnosnika, nadležan je bio kazasker.¹³⁶ Funkciju suda imali su još i Sultanski divan, divani velikog vezira i kazaskera¹³⁷ i vijeća beglerbegova.¹³⁸

ZAKONIK (*KANÛN-NÂME*)

Pojam *kanun-nama* označava zbirku zakona i statuta koje su sultani izdavali svojim fermanima i naredbama i koji se primjenjuju u upravnim, finansijskim, kaznenim i drugim pravnim oblastima.¹³⁹ Značenje ovog pojma u Osmanskom carstvu proširilo se na propise koje su izdavali veziri i paše, zakone ili prijedloge reformi koje je postavilo nadležno tijelo. Međutim, *kanun-nama* je bila poput drugih zakona jer je mogla imati službeni karakter samo sultanovom odredbom. Postojala su dva izvora za primjenu službenih, kodificiranih *kanun-nama* u islamskim državama, a to su tradicije drevnih kultura Bliskog Istoka i tradicije tursko-mongolskih hanata.¹⁴⁰ *Kanun-name* obuhvataju područja javnog prava, državne organizacije, administracije, poreza, krivičnog prava i *hisbe*,¹⁴¹ sadrže odredbe ustavnog prava, pitanja koja se odnose carsku zemlju imovinskog prava, odredbe vojnog i finansijskog prava i neka pitanja

¹³³ *ibid*, str. 114.

¹³⁴ İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 127.

¹³⁵ İhsanoğlu, *Historija*, str. 535.

¹³⁶ *ibid*, str. 540.

¹³⁷ *ibid*, str. 548.

¹³⁸ İhsanoğlu, *Historija*, str. 550.

¹³⁹ Nekada se umjesto pojma *kanun-name* koristio pojam *yasak-nâme* koji ima isto značenje. Ömer Lütfi Barkan, "Kanun-name", *İslâm Ansiklopedisi*, 6. cilt, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, str. 185. (u daljem tekstu: Barkan, *Kanun-name*)

¹⁴⁰ Halil İnalçık, "Kanun-name", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001, str. 333. (u daljem tekstu: İnalçık, *Kanun-name*)

¹⁴¹ *Hisbe* je organizacija čija je dužnost bila zaštita i nadzor javnog morala i javnog reda u islamskim državama

privatnog prava.¹⁴² Budući da su nastajale na osnovu sultanove volje i njegovih odredbi, one pripadaju običajnom pravu.¹⁴³

Kao što je ranije navedeno, najstariji poznati primjerak kodifikacije *kanun-name* pripada periodu vladavine Mehmeda II¹⁴⁴ što upućuje na to da je ovaj sultan prvi muslimanski vladar koji je, obavezujući sljedeće generacije, kodificirao i objavio *kanun-namu* koja je službeno stupila na snagu. On je vjerovatno slijedio primjenu običaja tursko-mongolskih hanata. Objavio je dvije *kanun-name*, jednu o raji, a drugu o državnoj organizaciji. Zvanična kodifikacija postojala je za vrijeme vladavine sultana Mehmeda II, Bajezida II, Selima I i Sulejmana Veličanstvenog.¹⁴⁵ Nastojalo se da stanovnici Osmanskog carstva budu obaviješteni o propisima i zakonima i zbog toga su bile na raspolaganju svim građanima uz određenu novčanu naknadu.¹⁴⁶ Osmanske *kanun-name* moguće je svrstati u nekoliko kategorija. Prvoj kategoriji pripadaju *kanun-name* u formi sultanovih odredbi. Te odredbe su objavljene u formi fermana i berata radi rješavanja određenih administrativnih predmeta ili potreba. Najstarija poznata zbirka ovih zakona potječe iz razdoblja vladavine sultana Bajezida II.¹⁴⁷ Drugoj kategoriji pripadaju *kanun-name* sandžaka. Za svaki sandžak u Osmanskom carstvu sprovedeno je službeno istraživanje zemljišta i popis stanovništva koji su bili zavedeni u *tahrir* defterima.¹⁴⁸ Na početku tih deftera nalazile su se ove *kanun-name*. One su, prije svega, bile dostupne za ejalet u kojima su na snazi državni zemljišni i timarski sistem kako bi riješile i spriječile sporove između raje i spahija. Sadržavale su detaljan opis poreznih stopa i načina na koji poreze trebaju prikupljati posjednici timara, pravila koja se odnose na posjedovanje zemljišta, prijenos i nasljedstvo prema timarskom sistemu, izuzetke i pravila koja se tiču statuta vojske.¹⁴⁹ Praksa uvrštavanja *kanun-name* na početak detaljnih *tahrir* deftera potječe iz doba Bajezida II. *Kanun-name* o određenim skupinama je moguće je svrstati u istu kategoriju sa *kanun-namama* ejaleta. Posebne *kanun-name* uglavnom su izdavane za grupu raje koja služi državi na jednom određenom mjestu. To su skupine koje obavljaju rezervnu vojnu službu kao što su pješadija i muselemi. Određene skupine, poput uzgajivača riže i rudara koji se bave proizvodnjom u ime države, imali su svoje *kanun-name*.

¹⁴² Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Hukuku-Kanunnâmeler ve Şeri'at", *Köprü dergisi*, 65. sayı, <https://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=406>

¹⁴³ İhsanoğlu, *Historija*, str. 525.

¹⁴⁴ Barkan, *Kanun-name*, str. 186.

¹⁴⁵ İhsanoğlu, *Historija*, str. 520.

¹⁴⁶ İhsanoğlu, *Historija*, str. 522.

¹⁴⁷ İnalçık, *Kanun-name*, str. 334.

¹⁴⁸ Ljiljana Čolić, *Osmanska diplomatika sa paleografijom*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2012, str. 131. (u daljem tekstu: Čolić, *Osmanska diplomatika*)

¹⁴⁹ İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 112.

Narednu kategoriju čine *kanun-name* o državnim organizacijama. Ovoj kategoriji pripada *kanun-nama* o državnoj organizaciji sultana Mehmeda II koja je napisana radi uređivanja državnih poslova i jedinstvena je u ovoj vrsti. Sultani iz kasnijeg perioda izdavali su propise o državnom ustroju, ali oni nisu sveobuhvatni.

Posljednjoj kategoriji pripadaju opće *kanun-name* koje su bile na snazi u svim dijelovima Osmanskog carstva. *Kanun-nama* za raju sultana Mehmeda II činila je jezgru *kanun-nama* kasnijih sultana. Za vrijeme vladavine sultana Bajezida II 1501. godine, ova *kanun-nama* je u proširenoj i izmijenjenoj verziji stupila je na snagu pod nazivom *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmâniyye*. Ona sadrži izmjene velikog vezira Hersekzade Ahmed-paše i kasnije čini osnovu *kanun-name* koja je pripisana sultanu Sulejmanu Veličanstvenom. Pojavom novih zakona u formi sultanovih odredbi i novih zakona o sandžaku, ovu opću *kanun-namu* uredili su sultani nakon vladavine Bajezida II. Iako *kanun-nama* sultana Selima I nije široko rasprostranjena, značajna je svojom kasnijom prilagodbom koja je stupila na snagu u periodu sultana Sulejmana. U tom procesu nišandžija Celâlzâde Mustafa Çelebi izvršio je važne promjene u općim *kanun-namama*. Do danas je sačuvano nekoliko vrsta općih *kanun-nama*,¹⁵⁰ a postoje primjerci iz perioda Sulejmana Veličanstvenog, Selima II (1566-1574), Ahmeda I (1603-1617) i Murada IV (1623-1640).¹⁵¹

Glavna svrha kodifikacije *kanun-nama* bila je informisanje stanovnika Osmanskog carstva o pravilima običajnog prava i zaštita od proizvoljnih postupaka javne vlasti, kao i želja pružanja praktičnosti pravnicima i upraviteljima objedinjavanjem zakona običajnog prava.¹⁵² Usporedbom sa šerijatskim odredbama u fikhskim knjigama, moguće je zaključiti da su sve odredbe *kanun-nama* utemeljene na šerijatskim odredbama, fetvama i na hanefijskom mezhebu.¹⁵³

ZAKONIK SULTANA SULEJMANA VELIČANSTVENOG

Opću *kanun-namu* sultana Sulejmana Veličanstvenog objavio je Mehmed Ârif bej u prilogu časopisa *Tarihi osmani encümeni mecmuası*, u broju 15-19, u Istanbulu 1912-13. godine, prema bečkom rukopisu u čijem je katalogu pogrešno zavedena kao *kanun-nama* sultana Mehmeda II pod naslovom *Kanun-name-i Âli Osman*. Mehmed Ârif bej smatra da taj bečki

¹⁵⁰ İnalçık, *Kanun-name*, str. 336.

¹⁵¹ Barkan, *Kanun-name*, str. 186.

¹⁵² Âkif Aydın, *Osmanlılar*, str. 517.

¹⁵³ Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Hukuku-Kanunnâmeler ve Şeri'at", *Köprü dergisi*, 65. sayı, <https://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=406>

rukopis ima nekoliko nejasnoća i pogrešno napisanih riječi koje je on nastojao ispraviti uz pomoć pet istanbulskih rukopisa.¹⁵⁴ Na osnovu *kanun-name* koju je objavio Mehmed Ârif bej i pet rukopisa koji su se nalazili 1930. godine u Arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a potom 1950. godine premješteni u Orijentalni institut u Sarajevu, Hamid Hadžibegić¹⁵⁵ objavio je prijevod *kanun-name* na srpskohrvatski jezik u časopisu *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija 1949-1950, sveska IV-V.¹⁵⁶ Uslijed agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine i granatiranja Orijentalnog instituta, ovi rukopisi, kao i mnogobrojna djela neprocjenjive vrijednosti su uništeni. Riječ je o pet rukopisa *kanun-name* sultana Sulejmana Veličanstvenog iz prvih godina njegove vladavine. Jedan primjerak nalazio se u opširnom zborniku *kanun-nama*, carskih fermana i fetvi, zaveden pod brojem 1 i napisan u XVIII stoljeću, drugi primjerak *Kanun-name-i Osmaniyan* nalazio se u rukopisu broj 3 i njegov prepis potiče iz doba vladavine Sulejmana Veličanstvenog. Treći primjerak *Kanun-name-i vilayeti Âli Osman* nalazio se u rukopisu broj 41 koji datira iz XVII stoljeća.¹⁵⁷ Postojala su i dva nepotpuna primjerka, jedan se nalazio u rukopisu broj 2 za koji se pretpostavlja da datira iz XVII stoljeća i sadrži samo 15 listova, a drugi rukopis zaveden je pod brojem 4 i datira iz 1691/2. godine.¹⁵⁸ Kada je riječ o periodu nastanka ove *kanun-name*, Mehmed Ârif bej je odbio napomenu zavedenu u katalogu carske biblioteke u Beču, da ona pripada Mehmedu II. Kao obrazloženje navodi činjenice koje su spomenute u šestom odjeljku trećeg poglavlja, ime Džem Sultana koje se spominje u vezi sa izgradnjom njegovog dvorca u Konji i takse na burad vina koje je uspostavio Sulejman paša u Smederevu. Na osnovu tih činjenica, smatra se da ne može biti ni iz doba Bajezida II. Upoređujući *kanun-namu* Mehmeda II koju su 1921. godine objavili Dr. Krelic i Dr. Bitek u *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte* sa *kanun-*

¹⁵⁴ To su: rukopis *Kanun-name-i humâyun* u biblioteci Revan köşkü kütüphanesi, rukopis u Aşir-efendijinoj biblioteci u zbirci pod brojem 1004, naslov je isti kao i kod prethodnog rukopisa, zatim rukopis *Kanun-name-i sultan Suleyman* u Velijuddin-efendijinoj biblioteci, broj 1969, rukopis *Kavanini örfiyei divanî*, broj 2362 iz Esad-efendijine biblioteke i rukopis *Haza kanunu sultan Suleyman-han*, broj 4094 u biblioteci Nuruosmaniye kütüphanesi. Hamid Hadžibegić, "Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, nova serija 1949-1950, sveska IV-V, Državna štamparija u Sarajevu, Sarajevo, 1950, str. 295-296. (u daljem tekstu: Hadžibegić, *Kanun-nama*)

¹⁵⁵ (1898-1988) bosanskohercegovački historičar i filolog

¹⁵⁶ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 299.

¹⁵⁷ *ibid*, str. 296.

¹⁵⁸ *ibid*, str. 297. *Kanun-nama* sultana Sulejmana Veličanstvenog iz prvih godina njegove vladavine prva je opća *kanun-nama* koja je objavljena u prijevodu na srpskohrvatski jezik. U prijevodu na srpskohrvatski jezik objavljeno je nekoliko *kanun-nama* koje se odnose na balkanske zemlje, kao što su *Bosanska kanun-nama*, *Hercegovačka kanun-nama* iz 1637. godine, *Požeška kanun-nama* iz 1545. godine, *Kanun-nama za Bosanski sandžak* iz 1530. godine, *Bosanska kanun-nama* iz 1565. godine i *Kanun-nama za Zvornički sandžak*. Orijentalni institut u Sarajevu u publikaciji *Momumenta Turcica* objavio je *Kanune i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*. Orijentalni institut u Sarajevu, Zemaljski muzej, Historijski Arhiv Sarajevo, Gazi Husrev-begova biblioteka i Bošnjачki institut su neke od ustanova koje u svojoj građi sadrže mnogobrojne dokumente iz perioda osmanske vladavine na ovim prostorima.

namom Sulejmana Veličanstvenog, Hadžibegić je zaključio da se većina propisa iz *kanun-name* Mehmeda II nalazi i u *kanun-nami* Sulejmana Veličanstvenog, ali postoje i određene razlike.¹⁵⁹ Hadžibegić smatra da je *kanun-nama* sultana Sulejmana nastala u prvim godinama njegove vladavine, jer se u njoj nalaze zakoni za smederevsko područje u kojima se spominje Smederevo kao uvozna i izvozna luka prema Ugarskoj koja je u *kanun-nami* tretirana kao strana zemlja. Na osnovu toga, moguće je zaključiti da je nastala prije osvojenja Beograda i prije bitke na Mohaču kada je Ugarska pala pod utjecaj Osmanskog carstva.¹⁶⁰

Uriel Heyd zastupa drugačiji stav u odnosu na Mehmed Ârif beja, a samim tim i Hamida Hadžibegića te smatra da se *kanun-nama*, odnosno kazneni zakon koji čini prvo poglavlje i glavni dijelovi ne mogu pripisati sultanu Sulejmanu Veličanstvenom. Nakon analize trideset cjelovitih tekstova, nijedan ne navodi da je prvi put sastavljen u doba sultana Sulejmana.¹⁶¹ Smatra se da ta *kanun-nama* zapravo potječe iz doba vladavine sultana Bajezida II, a to mišljenje dijeli i Halil İnalçık. On je u svom radu *Suleiman the lawgiver and ottoman law* naveo da se u privatnoj biblioteci İzzet Koyunoğlua u Konyi nalazi rukopis pod nazivom *Kitâb-i Kawânîn-i 'Urfiyye-i 'Osmâniyye* i datira iz 1501. godine. Rukopis započinje uvodom uobičajenim za sve ostale primjerke *kanun-name* sultana Sulejmana i sadrži sva poglavlja sa istim naslovima koja je moguće naći u kasnijim primjercima. Rukopis se završava riječima da je knjigu napisao i Mustafa b. Ramadan godine 1501.¹⁶² Ovaj primjerak sadrži amandmane koje je uveo Hersek-zade Ahmed paša koji su proglašeni 5. travnja 1501. godine. İnalçık zaključuje da je *kanun-nama* sultana Sulejmana morala biti prvobitno sastavljena između 1492. i 1501. godine. U poređenju sa rukopisom İzzet Koyunoğlu-a, kopije koje su napravljene za vrijeme vladavine Sulejmana sadrže samo nekoliko izmjena i dopuna. Heyd navodi da je odlučujući dokaz o datumu sastavljanja *kanun-name* moguće pronaći u šestom odjeljku trećeg poglavlja gdje se navodi da je ukinuta ilegalna inovacija u Smederevu za vrijeme Sulejman paše. U slučaju da se to odnosi na Hadim Sulejman pašu koji je bio upravitelj Smedereva 1491-1492. godine, *kanun-nama* mora biti sastavljena u posljednjem desetljeću XV ili prvoj godini XVI stoljeća.¹⁶³

Različita mišljenja postoje i kada je riječ o autoru. Mehmed Ârif bej smatra da je *kanun-namu* po naređenju sultana Sulejmana sastavio Seydi Bey,¹⁶⁴ nišandžija u prvim godinama

¹⁵⁹ ibid, str. 299.

¹⁶⁰ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 300.

¹⁶¹ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 19.

¹⁶² İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 123.

¹⁶³ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 20.

¹⁶⁴ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 300.

vladavine sultana Sulejmana¹⁶⁵ i stručnjak za osmansko pravo.¹⁶⁶ Suprotno mišljenju Mehmed Arif beja, Ahmed Akgündüz u svom djelu *Osmanlı Kanunnameleri ve hukuki tahlilleri IV* navodi da je *kanun-namu* koju je u prijevodu objavio Hadžibegić, zapravo kodificirao Celâlzâde Mustafa Çelebi. Akgündüz je objavio *kanun-namu* sultana Sulejmana u latiničnoj transkripciji na osnovu rukopisa iz Topkapı Sarayı, Revan, 1935, Vrk. 11-40,¹⁶⁷ a pored ove, objavio je u transkripciji i jednu drugu *kanun-namu* za koju smatra da je napisao Seydi Bey i ona se znatno razlikuje od *kanun-name* Celâlzâde-a. *Kanun-nama* Seydi Bey-a kodificirana je najranije 1523. godine, u periodu kada je on bio nišandžija.¹⁶⁸ Hadžibegić u uvodu svog rada navodi da u Aşir efendijinoj biblioteci postoji rukopis ove *kanun-name* na kojem je prepisivač zapisao da je autor Celâlzâde. Međutim, kao i Mehmed Ârif bej, Hadžibegić smatra da je to netačno, jer je Celâlzâde u kasnijem periodu došao do izražaja i *kanun-nama* koju je on napisao, sasvim je druga. Pored toga, navodi da ni Ebüssuûd Efendi nije imao utjecaja na sastavljanje ove *kanun-name*, budući da se za vrijeme kodifikacije ove *kanun-name* isticao šejhulislam i historičar Kemalpaşazâde koji je mogao imati udjela u njenom sastavljanju.¹⁶⁹

Zakonik Sulejmana Veličanstvenog podijeljen je na tri poglavlja. Prvo poglavlje sastoji se od četiri odjeljka koji sadrže odredbe krivičnog prava Osmanskog carstva. Ovisno o vrsti krivičnog djela, propisane su novčane, tjelesne ili smrtne kazne. Drugo i treće poglavlje *Zakonika* sadrže po sedam odjeljaka kojima su regulisani odnosi vojne klase sa klasom podanika. Pored toga, sadrže propise imovinskog, zemljišnog i finansijskog prava. Odredbama i propisima detaljno je uređen timarski sistem i njegova primjena, kao i porezni sistem Osmanskog carstva. Regulisana su i neka posebna pitanja koja se odnose na vojno i upravno pravo i definisane su obaveze i prava podanika Osmanskog carstva. Na osnovu najstarijeg dostupnog primjerka opće *kanun-name* iz 1501. godine, utvrđeno je da najveći dio odredbi potječe iz *kanun-nama* provincija Anadolije, Karamana i Smedereva. Halil İnalçık smatra da je autor opće *kanun-name* iz deftera koji su mu bili dostupni uvrstio informacije ne samo iz *kanun-nama* koje su se nalazile na početku deftera, nego i iz pravnih izjava o određenim pitanjima. Zakoni o Vlasima prikupljeni su iz deftera za Braničevo, Vidin i Smederevo.¹⁷⁰ Prvi dio zakona o pješadijskoj vojsci i konjici, zakon o imovini stranaca koji su

¹⁶⁵ ibid, str. 59.

¹⁶⁶ Yılmaz, *Koca nişancı*, str. 60. Seydi Bey je bio učitelj i odgajatelj Celâlzâde Mustafa Çelebi-ja. Yılmaz, *Koca nişancı*, str. 30.

¹⁶⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, str. 361.

¹⁶⁸ ibid, str. 294.

¹⁶⁹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 300.

¹⁷⁰ İnalçık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 125.

umrli u Osmanskom carstvu, zakoni o regrutaciji azapa,¹⁷¹ ukidanje nezakonitih praksi u Konji i opskrba drvom za dvor su preuzeti iz izvornih zakona u formi sultanskih odredbi ili njihovih kopija u defterima. İnalçık kao zaključak navodi da su zakoni koji se nalaze u *kanun-nami* vjerovatno izdati ili za vrijeme vladavine Mehmeda II ili Bajezida II prije 1501. godine.¹⁷²

ANALIZA SADRŽAJA ZAKONIKA

Preambula (*mukaddime*)

Zakonik sultana Sulejmana Veličanstvenog započinje preambulom (*mukaddime*) koja se sastoji od bismile, zahvale Allahu dž.š. i salavata na poslanika Muhammeda, a.s.¹⁷³ Prozna djela *adaba* počinjala su tahmidom, slavljenjem Boga, blagosiljanjem Poslanika i njegove porodice.¹⁷⁴ Ovakvu vrstu zahvale upotrebljavali su klasični autori u knjigama koje su napisane u osmanskome periodu i predstavljala je opći uvod u tekst.¹⁷⁵ Pohvala ističe da je Bog učinio sultane razlogom reda u svijetu i da sprovodi njihove zapovijesti nad svim nomadima i stanovnicima.¹⁷⁶ Uobičajeno je bilo da uvodni dio započinje frazom na arapskom ili perzijskom jeziku¹⁷⁷ i nastajali su u formi rimovane proze.¹⁷⁸

Zahvala na početku *Zakonika* mogla bi se tumačiti kao simbol uspostavljanja sklada između šerijatskog zakona i običajnog prava, ali i kao simbol legitimnosti sultana koja mu dolazi izravno od Boga.¹⁷⁹ U nastavku preambule, autor se poziva na propise više pravne važnosti i navodi da su carska pravila (*Kavaid-i Cihan-bani*) i usvojeni osmanski zakoni (*Kavanin-i Örfiyye-i Osmani*) koji su predstavljali garanciju mira u svijetu, zavedeni i popisani. Za prikupljanje zakona i pravila u jednu knjigu izdata je zapovijest i naredba prema kojoj će se suditi. Uvodni dio izražava da je njeno objavljivanje i primjena obavezna sultanova odredba. U posljednjem dijelu preambule date su informacije o strukturi *Zakonika* u kojima je navedeno da se sastoji od tri poglavlja, a svako poglavlje podijeljeno je na nekoliko odjeljaka

¹⁷¹ Azapi su jedinica lake pješadije

¹⁷² *ibid*, str. 126.

¹⁷³ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 304.

¹⁷⁴ Esad Duraković, *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2018, str. 327. (u daljem tekstu: Duraković, *Klasično pjesništvo*)

¹⁷⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Mukaddime", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006, str. 117. (u daljem tekstu: Uzun, *Mukaddime*)

¹⁷⁶ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 304.

¹⁷⁷ Uzun, *Mukaddime*, str. 117.

¹⁷⁸ Duraković, *Klasično pjesništvo*, str. 67.

¹⁷⁹ Karagöz, *The evolution of kanunname writing*, str. 21.

što će biti obrazloženo u nastavku, a potom autor daje pregled sadržaja, odnosno navodi naslove svih odjeljaka.

Prvo poglavlje

Prvo poglavlje *Zakonika* sultana Sulejmana Veličanstvenog podijeljeno je na četiri odjeljka koji sadrže zakone i odredbe krivičnog prava. Osmansko krivično pravo, kao i pravni sistem općenito, utemeljeno je na islamskom pravu u okviru kojeg je kaznena politika prilagođena potrebama Osmanskog carstva.¹⁸⁰ Dakle, osnovne odredbe osmanskog krivičnog prava su šerijatske odredbe.¹⁸¹ Islamsko krivično pravo razvilo se iz predislamskog plemenskog prava i određenja u Kur'anu i Sunnetu. Islamski zakon u kaznenom pravosuđu ostvario se mnogo manje u odnosu na druga pravna područja jer predstavlja samo opisivanje kaznenih djela i kazni koje su predviđene za ta djela. Prema klasičnom islamskom krivičnom pravu, kaznena djela podijeljena su u tri kategorije. Prvoj kategoriji pripadaju ubistvo i tjelesne povrede koji su kažnjavani odmazdom (*kisas*) ili plaćanjem krvarine (*diyet*).¹⁸² Drugoj kategoriji pripadaju krivična djela za koja su u Kur'anu i Sunnetu utvrđene određene kazne (*hadd*).¹⁸³ Prijestupi koji pripadaju ovoj kategoriji su blud, lažno optuživanje za blud, konzumiranje opojnih pića, krađa dragocijenih stvari i drumsko razbojništvo.¹⁸⁴ Trećoj kategoriji pripadaju djela koja su protivna islamskom moralu i javnom poretku i kažnjavanja su popravnim kaznama (*ta'zîr*) poput opomene, batinanja, zatvora, globe, progonstva i izlaganja javnom preziru. U šerijatskom pravu nisu izričito navedena sva krivična djela koja pripadaju ovoj kategoriji, već se kao primjer navodi uvreda, lažno svjedočenje, lažno mjerenje, prevara i sitna krađa.¹⁸⁵ Islamski zakon vladaru države dodjeljuje široko ovlaštenje da i druge radnje proglasi krivičnim djelima u ovoj kategoriji.¹⁸⁶ Osmansko krivično pravo nije pravilo podjelu prijestupa prema kategorijama poput šerijatskog zakona. Moguće je napraviti razliku između teških prekršaja (*cürm-i galiz*) koja su podrazumijevala smrtnu kaznu ili teške tjelesne kazne (*siyâset*) i ostalih prekršaja za koja je, u većini slučajeva, propisano batinanje ili novčana kazna.¹⁸⁷ Kako veliki dio krivičnog prava nije bio uređen odredbama šerijatskog prava,

¹⁸⁰ Sućeska, *Osobnosti krivičnog prava*, str. 243.

¹⁸¹ Ahmed Akgündüz, "Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri ve şer'î tahlili", *İslami araştırmalar dergisi*, cilt: 12, sayı 1, 1999, str. 1. (u daljem tekstu: Akgündüz, *Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri*)

¹⁸² Krvarina, u šerijatskom pravu, predstavlja materijalnu odštetu koju je prijestupnik obavezan platiti zbog ubistva ili ranjavanja oštećenoj strani.

¹⁸³ Smailagić, *Leksikon*, str. 319.

¹⁸⁴ *ibid.*, str. 320.

¹⁸⁵ Begović, *Tragovi krivičnog prava*, str. 5.

¹⁸⁶ *ibid.*

¹⁸⁷ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 259.

mogao se razvijati na mnoge načine. Iz tog razloga moguće je objasniti zbog čega su osmanski sultani određene kazne zamijenili lakšim kaznama.¹⁸⁸

Zakonik za mnoga krivična djela propisuje novčane kazne, uključujući i prekršaje za koje je šerijatski zakon odredio mnogo strožije kazne. Ahmed Akgündüz smatra da je pogrešno reći da su novčane kazne propisane kako bi zamijenile kazne *hadd* i odmazde. Novčane kazne su primjenjivane u slučaju kada propisane kazne nisu mogle biti sprovedene uslijed nedostatka nekog krivičnog elementa.¹⁸⁹ Odredbe koje propisuju novčanu vrstu kažnjavanja moguće je vidjeti u prvom poglavlju *Zakonika* koji se odnosi na krivična djela blud, tučnjavu, svađu, krađu, nasilje i ubistvo. Propisane su kao jedina kazna ili kao dopuna *ta'zîr* kazni.¹⁹⁰ Šerijatski zakon je određivao kazne neovisno o društvenoj pripadnosti počinioca djela,¹⁹¹ dok je u osmanskom zakonu iznos novčanih kazni zavisio od imovinskog stanja počinioca djela.¹⁹² Kako navodi Uriel Heyd, novčane kazne u šerijatskom zakonu nisu poznate. Općenito, islamski učenjaci ih nisu odobravali kao inovacije (*bid'at*), načela koja su se pojavila nakon vremena poslanika Muhammeda, a.s. Učenjaci su upozoravali da se kazne za blud, krađu i druga krivična djela ne zamijene novčanim kaznama, čak i ako su plaćene državnoj blagajni te su smatrali da bi to bilo jednako krivičnom djelu osoba koje prihvataju mito i da takve novčane kazne treba smatrati nezakonitim prihodom države. Međutim, Abu Yusuf, hanefijski pravnik VIII stoljeća, smatrao je da je vladaru dozvoljeno odrediti diskrecijsku kaznu uzimajući novac.¹⁹³ Njegovo mišljenje prihvatili su mnogi kasniji pravници, kao i neki članovi osmanske uleme, pod uvjetom da se izricanje novčane kazne smatra javnim interesom ili da ih kadije ili beglerbezi smatraju odgovarajućim. Pozivajući se na određena djela ashaba Poslanika, a.s., i pravednih halifa, oni su odbacili stav da su ukinute sve imovinske kazne.¹⁹⁴ Pored novčanih kazni, za određena krivična djela u *Zakoniku* su propisane tjelesne kazne kao što su batinanje, amputacija ruke, vješanje, stavljanje žiga na čelo, mučenje i izlaganje javnom preziru, kao i smrtna kazna, dok su za neka djela predviđene dvostruke kazne. Isključivo uz pismenu presudu kadije optužena osoba je mogla biti kažnjena i beg je imao pravo sprovođenja sudske odluke. Bez presude, on nije mogao naplatiti ni najmanju novčanu kaznu.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Smailagić, *Leksikon*, str. 320.

¹⁸⁹ Akgündüz, *Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri*, str. 10.

¹⁹⁰ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 277.

¹⁹¹ Sućeska, *Osobnosti krivičnog prava*, str. 245.

¹⁹² *ibid.*, str. 246.

¹⁹³ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 280.

¹⁹⁴ *ibid.*, str. 280-281.

¹⁹⁵ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 117.

U prvom odjeljku prvog poglavlja *Zakonika* regulisane su odredbe o kažnjavanju krivičnog djela blud. Osmanski zakon propisuje novčanu kaznu čiji iznos je zavisio od imovinskog stanja i bračnog statusa počinioca djela. U *Zakoniku* je navedeno da se pristupi kažnjavanju ukoliko se šerijatskim putem dokaže da je prijestup počinjen.¹⁹⁶ Prema šerijatskom zakonu, blud pripada kategoriji krivičnih djela za koje postoji određena kazna, a to je kamenovanje za oženjene ili batinanje za neoženjene počinioce. Kako bi se dokazao ovaj prijestup, potrebno je svjedočenje četiri muška svjedoka.¹⁹⁷ Budući da je izvršenje ovog prekršaja bilo teško dokazati, primjena *hadd* kazni je bila rijetka.¹⁹⁸ Međutim, nije jasno zbog čega je u *Zakoniku* postavljen uslov dokazivanja ovog djela šerijatskim putem, a da pri tome nisu propisane *hadd*, nego novčane kazne.

U određenim slučajevim, primjenjivano je dvostruko kažnjavanje u vidu novčanih kazni i batinanja. Osmanski krivični zakon predviđa da batinanje, kao šerijatsku kaznu, treba sprovesti kadija.¹⁹⁹ Dvostruka kazna propisana je za žene koje su se bavile svođenjem. U zakonu je navedeno da kadija kazni batinanjem i da za svaki udarac štapom naplati jednu akču novčane kazne.²⁰⁰ Nakon što je osoba osuđena na kaznu batinanja, udarci su se izvršavali na licu mjesta ili u blizini suda, u prisustvu kadija. Nakon toga, počinitelj je, ako je to zahtijevala kazna, predat predstavnicima običajnog prava koji su imali pravo od njega naplatiti kaznu.²⁰¹ Dvostruke kazne bile su predviđene i u slučaju lažnog optuživanja za blud koje se kažnjavalo novčanom kaznom u iznosu od dvije akče za svaki udarac štapom za ženu, a za muškarca na svaka dva udarca štapom jedna akča novčane kazne.²⁰²

Kažnjavanje krivičnih djela tučnjave, svađe i ubistva regulisano je u drugom odjeljku. Kao vrsta kazne za ove prijestupe propisano je batinanje i novčana kazna čiji iznos je zavisio od imovinskog stanja počinioca. Krivična djela ubistvo i nanošenje tjelesnih povreda, prema šerijatskom zakonu, kažnjavana su odmazdom ili plaćanjem krvarine.²⁰³ U *Zakoniku* za krivično djelo ubistvo određena je smrtna kazna, ali u slučaju da ne bude izvršena, propisana je novčana kazna koja je iznosila 400 akči za pripadnike imućnog imovinskog stanja, 200 akči za pripadnike srednjeg, 100 akči za pripadnike slabijeg imovinskog stanja, a za siromahe 50

¹⁹⁶ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 305.

¹⁹⁷ Begović, *Tragovi krivičnog prava*, str. 4-5.

¹⁹⁸ Akgündüz, *Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri*, str. 3.

¹⁹⁹ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 271.

²⁰⁰ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 306.

²⁰¹ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 272.

²⁰² Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 307.

²⁰³ Begović, *Tragovi krivičnog prava*, str. 4.

akči.²⁰⁴ Za određena krivična djela nije bila predviđena nijedna vrsta kazne, kao što je slučaj sa djelima koja su počinili maloljetnici, kao i sa određenim djelima koja, iako tehnički krše zakon, iz različitih razloga ne smatraju se kaznenim djelima.²⁰⁵ Primjer takvog djela se nalazi u ovom odjeljku i propisano je da novčane kazne nisu predviđene u slučajevima kada se tučnjava desi između male djece.²⁰⁶

U trećem odjeljku regulisano je kažnjavanje u obliku *ta'zîr* i novčanih kazni za krivična djela konzumiranje vina, krađu, otimačinu i nasilje. Konzumiranje vina koje je zabranjeno šerijatskim zakonom, pripadalo je kategoriji krivičnih djela koja su kažnjavana tačno utvrđenim kaznama *hadd*, koja je u ovom slučaju podrazumijevala osamdeset udaraca štapom.²⁰⁷ Ukoliko bi neki od krivičnih elemenata nedostajao ili u slučaju da osoba tajno konzumira pića, primjenjivane su *ta'zîr* kazne umjesto *hadd* kazni.²⁰⁸ *Zakonik* je propisao *ta'zîr* kazne u obliku batinanja i novčane kazne u iznosu od jedne akče za svaki udarac štapom.²⁰⁹ U starom osmanskome zakonu, postojale su dvije vrste krađe, prva koja zahtijeva kaznu *hadd*, a druga zahtijeva *ta'zîr* kazne. *Hadd* kazne za ovo krivično djelo podrazumijevale su ili naknadu za ukradenu robu ili odsijecanje desne ruke ako počinitelj prvi put počinio prekršaj, odsijecanje lijeve noge ako drugi put, a prilikom trećeg prekršaja propisana je zatvorska kazna dok se počinitelj ne pokaje. Krivično djelo krađe koje zahtijeva *hadd* kaznu potvrđuje se iskazom dva svjedoka i priznanjem počinioca djela. U slučaju da se djelo ne može dokazati na ovaj način, onda se primjenjuju *ta'zîr* kazne.²¹⁰ U *Zakoniku* navedeni su primjeri da ako neko ukrade gusku ili patku, osuđen je na kaznu batinanja i novčanu kaznu u iznosu od jedne akče za svaki udarac štapom. Novčana kazna za krađu žita iznosila je od 10 do 40 akči. Za krivično djelo krađu konja propisana je teška tjelesna kazna, odsijecanje ruke. U slučaju da se ne sprovede ova kazna, propisana je novčana kazna od 200 akči.²¹¹ *Zakonik* Sulejmana Veličanstvenog krivičnim djelom smatra i protivpravno napasanje stoke na tuđem posjedu. Za ovo krivično djelo predviđene su kazne batinjanjem i novčane kazne. Razlika u iznosu novčane kazne određena je u zavisnosti od toga koja vrsta životinje pričinjava štetu. Izvršavanje ovih kazni moglo je nastupiti tek nakon što se vlasnik životinje bude sudski opomenut. U slučaju da vlasnik ne bude postupao u skladu sa opomenom te ne bude pazio na

²⁰⁴ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 308.

²⁰⁵ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 279.

²⁰⁶ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 308.

²⁰⁷ Sućeska, *Osobnosti krivičnog prava*, str. 244.

²⁰⁸ Akgündüz, *Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri*, str. 4.

²⁰⁹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 309.

²¹⁰ Akgündüz, *Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri*, str. 5.

²¹¹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 309.

svoje životinje i šteta bude nanescena usjevu i žitu, slijedi izvršavanje kazne i naplata nastale štete. Na kraju odjeljka nalazi se upozorenje da svi trebaju paziti na svoje životinje kako ne bi nastala šteta na rajinskom usjevu.²¹² Šerijatsko pravo ovo djelo ne smatra posebnim krivičnim djelom i ono propisuje samo građansku odgovornost, odnosno naknadu pričinjene štete.²¹³

Četvrtim odjeljkom propisane su teške kazne *siyâset* predviđene za krivična djela koja predstavljaju odraz prava koje su Osmanlije zatekli u osvojenim zemljama Balkanskog poluotoka.²¹⁴ Izraz *siyâset* u najširem smislu označava općenito kaznu koja se odnosi na udarce i protjerivanje,²¹⁵ ali kao tehnički pojam može znači pogubljenje ili teško tjelesno kažnjavanje. *Siyâset* se može odnositi na kaznu koja je izvršena u skladu sa šerijatom, kao i na kaznu koju je odredio *kanun*. Kazne koje nisu u skladu sa šerijatom i koje su nametnule svjetovne vlasti često se kaže da se provode *siyâseten*, odnosno kao administrativna kazna.²¹⁶ Smrtna kazna propisana je u *Zakoniku* za prilično ograničen broj kaznenih djela. Primjer je dat u ovom odjeljku gdje je smrtna kazna predviđena za ubistvo:

*Za onoga ko ubije čovjeka, neka ga ubiju, za onog čovjeka koga je on ubio.*²¹⁷

Smrtna ili teška tjelesna kazna izricala se nakon što je počinitelju uredno suđeno i nakon donesene presude, izdavala se pravna potvrda izvršnim službenicima (*ehl-i 'örf*), a slučaj se upisivao u registar (*sicil*) suda.²¹⁸ Kao što je moguće vidjeti, *Zakonik* ne određuje u kojem obliku će se provoditi smrtna kazna. Kazna vješanjem u ovom odjeljku propisana je za osobe koje ukradu zarobljenika, opljačkaju radnju, kao i za osobe kojima je krađa nekoliko puta objelodanjena. Najčešća šerijatska kazna jeste odsijecanje šake, a u *Zakoniku* ova kazna bila je propisana osobama koje odvedu dječaka ili djevojku i koji sa zlom namjerom uđe u tuđu kuću, a zatim odvedu ženu ili djevojku.²¹⁹ Postojali su neki oblici kažnjavanja koji u šerijatskom zakonu nisu bili poznati. Jedan od tih oblika jeste stavljanje žiga na čelo.²²⁰ *Zakonik* ovaj način kažnjavanja propisuje za osobe koje su se odale javnom nemoralu.²²¹ U ovom odjeljku spominje se i *diyēt*, odnosno materijalna odšteta koju je bilo potrebno platiti

²¹² *ibid*, str. 310.

²¹³ Begović, *Tragovi krivičnog prava*, str. 7.

²¹⁴ Sućeska, *Osobnosti krivičnog prava*, str. 246.

²¹⁵ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 259.

²¹⁶ *ibid*, str. 260.

²¹⁷ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 310.

²¹⁸ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 266.

²¹⁹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 310.

²²⁰ Heyd, *Ottoman criminal law*, str. 265.

²²¹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 310.

ukoliko se dogodi krađa ili pljačka i ako se krivac ne bude mogao pronaći, potrebno platiti *diyēt* i podnijeti odgovarajuću novčanu kaznu.²²²

Mnogi propisi u ovom odjeljku posvećeni su karavansarajima. *Zakonik* za nestanak stvari iz karavansaraja predviđa naknadu štete za gostioničara i krivično-pravnu odgovornost za kradljivca i provalnika. Ta odgovornost je naknada štete i plaćanja imovinske kazne.²²³ Navodi se da je potrebno da karavansaraje drže ljudi koji su sigurni i pouzdani i da svako jutro provjere da li nekome nedostaju stvari ili hrana i nakon što se utvrdi da se nije dogodila krađa, vrata se mogu otvoriti. Ako vlasnik karavansaraja ovako postupi, a zatim neko od ljudi kaže da je opljačkan, njegova optužba neće biti uvažena. U slučaju da vlasnik ne postupi na ovaj način, a neko od gostiju bude pokraden, potrebno je da se vrijednosti ukradene stvari naplate od vlasnika karavansaraja. Odsijecanje ruke predviđeno je za džeparoše i osobe koje nekoga rane, a ako takva kazna nije uobičajena, onda je propisano da mu u ruku zabodu nož i izlože javnom preziru. Ako je kradljivac pripadnik spahija, potrebno ga je zatvoriti, a potom izvijestiti Visoku Portu. Ukoliko se zakonski utvrdi nečija krađa, potrebno je da kadija izda odluku upravnim organima i da oni izvrše odgovarajuću kaznu. U odredbi se upozorava da kadija ne pravi smetnje, ne traži odgodu kažnjavanja i da se kazna izvrši na onom mjestu gdje je krivično djelo počinjeno.²²⁴

Navedene odredbe bile su na snazi za muslimansko stanovništvo, a nemuslimansko stanovništvo je imalo poseban položaj u Osmanskom carstvu. Šerijatski zakon se primjenjivao na svakog pojednca, neovisno o njegovoj religijskoj pripadnosti,²²⁵ tako su se i krivični sporovi nemuslimana vodili na šerijatskom sudu. Međutim, ostali pravni sporovi rješavali su se na sudovima nemuslimanskih zajednica.²²⁶ Kada je riječ o novčanom kažnjavanju nemuslimana, na kraju prva tri odjeljka nalazi se odredba kojom je propisano da novčana kazna za nemuslimane iznosi polovinu novčane kazne za muslimane uzimajući u obzir imovinsko stanje počinioca krivičnog djela,²²⁷ dok su teške kazne *siyâset* izricane neovisno o religijskoj i klasnoj pripadnosti, izuzev odredbe kojom se propisuje da ako kradljivac bude iz spahijskog reda i bude zaslužio kaznu, potrebno ga je zatvoriti i o tome izvijestiti Visoku Portu.²²⁸

²²² *ibid.*

²²³ Sućeska, *Osobnosti krivičnog prava*, str. 248.

²²⁴ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 311.

²²⁵ İhsanoğlu, *Historija*, str. 571.

²²⁶ *ibid.*, str. 540.

²²⁷ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 307.

²²⁸ *ibid.*, str. 311.

Analizom *kanun-name* moguće je vidjeti da se kazne propisane šerijatskim pravom primjenjuju na zločine koji pripadaju kategoriji krivičnih djela koja se kažnjavaju odmazdom i za koje postoji utvrđena kazna *hadd*, a u slučaju da postoji neki nedostatak u elementima zločina ili uvjetima dokaza ili ako se kazne ne primjenjuju iz nekog drugog razloga, onda se sprovode kazne *ta'zîr*. Većina odredbi prvog poglavlja temelji se na odredbama *kanun-nama* prethodnih sultana.²²⁹ Ukratko, ovi krivični zakoni nisu izdati s namjerom da zamijene odredbe islamskog krivičnog zakona, već da ispune njihove nedostatke u skladu s vremenskim periodom i područjem.²³⁰

Drugo poglavlje

U drugom poglavlju *Zakonika* koje je podijeljeno na sedam odjeljaka, regulisane su odredbe zemljišnog, imovinskog i finansijskog prava te detaljno uređeni propisi timarskog sistema koji je bio na snazi u osmanskim provincijama. Timarski sistem kao jedna od osnovnih institucija klasičnog Osmanskog carstva,²³¹ podrazumijevao je dodjeljivanje zemlje kao *dirlik*²³² na korištenje vojnim službenicima koji su se istakli u ratovanju, a potom i civilnim službenicima.²³³ Ovaj sistem činili su država koja je obradivu zemlju proglasila mirijom, odnosno carskom zemljom,²³⁴ zatim spahija koji je dobio zemlju na korištenje, uživanje i prikupljanje poreza i raja čija je obaveza bila obrađivati zemlju na kojoj boravi i plaćati poreze spahiji²³⁵ te je imala je pravo na plodouživanje.²³⁶ Jedan dio poreza spahija je odvajao za svoje potrebe, a od drugog dijela poreza je izdržavao i opremao vojnike.²³⁷ Primarni zadatak ovog sistema bio je održavanje konjičkih trupa za vojsku.²³⁸ Osmanlije su ovaj sistem preuzeli od ranijih islamskih država koji se nazivao *ikta*, dodatno ga razvili i unaprijedili.²³⁹ Primjena timarskog sistema započela je za vrijeme vladavine Osmana Gazije i uspješno se razvijala do XVI stoljeća.²⁴⁰ Sultan Mehmed II dao je značajan doprinos uređenju ovog sistema, a za vrijeme vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog ostvarena je kodifikacija osmanskog timarskog prava i njegovo unapređenje.²⁴¹

²²⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, str. 363.

²³⁰ Akgündüz, *Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri*, str. 14.

²³¹ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 72-73.

²³² İhsanoğlu, *Historija*, str. 480., U Osmanskom carstvu pojam *dirlik* je označavao vrstu plaće ili naknade koju je plaćala država vojnoj klasi za obavljenu uslugu ili službu.

²³³ *ibid*, str. 289.

²³⁴ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 171.

²³⁵ İhsanoğlu, *Historija*, str. 292.

²³⁶ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 171.

²³⁷ İhsanoğlu, *Historija*, str. 292.

²³⁸ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 178.

²³⁹ İhsanoğlu, *Historija*, str. 480.

²⁴⁰ *ibid*, str. 290-291.

²⁴¹ *ibid*, str. 291.

Timar je naziv za posjed koji je dodijeljivan spahijama, pripadnicima osmanskih kopnenih snaga koji su se nazivali spahija sa timarom ili uživatelj zemlje²⁴² i predstavljali su jednu od najvažnijih ustanova unutar vojne klase.²⁴³ Zajedno sa zemljištem, spahija je dobijao i seljane koji su obrađivali to zemljište.²⁴⁴ Osnovna karakteristika timarskih posjeda bila je da zemljište nije prelazilo u vlasništvo korisnika, osim u određenim krajevima u kojima je postajalo privatno vlasništvo.²⁴⁵ Za pravilno funkcionisanje timarskog sistema, sačinjeni su defteri u kojima su tačno utvrđeni izvori prihoda kao i njihova raspodjela. U detaljnim registrima (*defteri-mufassal*) bilježena su imena starješina porodica, veličina zemljišta kojima raspolažu, iznosi poreza i uslovi njihovog prikupljanja.²⁴⁶ Ovi registri obuhvatali su i muslimansku i nemuslimansku raju u određenom području i jasno je bilo naznačeno koje poreze su bili obavezni plaćati pripadnicima vojnog staleža, a koje državi.²⁴⁷

Prvi odjeljak drugog poglavlja *Zakonika* sadrži odredbe o pravima i dužnostima spahije koje su zavisile od iznosa godišnjeg prihoda sa timara.²⁴⁸ Detaljno je opisana najvažnija vojna dužnost spahije koja je podrazumijevala izdržavanje određenog broja vojnika, oklopnih konjanika koji su se nazivali džebelije.²⁴⁹ Prema zakonu, spahija je bio obavezan da, ukoliko posjeduje timar od 1000 akči, sam učestvuje u vojnom pohodu kao dobro naoružan konjanik. Ako posjeduje timar od 3000 akči prihoda, dužan je bio opremiti jednog džebeliju, a na svako 1500 i 2000 akči prihoda jednog oružara.²⁵⁰ Spahiji su pripadali troškovi za konja, oružje, ishranu i odjeću ratnika.²⁵¹ Kada je riječ o obavezama sandžakbega, određeno je da na svako 5000 akči prihoda opremi jednog džebeliju, a na 50.000 akči da obezbijedi jedan pancir i određeni broj šatora, dok je subaša bio obavezan da na svako 4000 akči opremi jednog džebeliju.²⁵² Ovim odjeljkom obuhvaćeno je i kažnjavanje posjednika timara koji su počinili prijestup. Ukoliko posjednici timara, odnosno spahije kojima je naređeno da idu na vojni pohod, ne izvrše svoju obavezu, prihod njihovog timara bio je zadržan, a timar dodijeljen

²⁴² *ibid*, str. 480.

²⁴³ *ibid*, str. 610.

²⁴⁴ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 174.

²⁴⁵ *ibid*, str. 292-293.

²⁴⁶ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 169-170.

²⁴⁷ Čolić, *Osmanska diplomatika*, str. 132.

²⁴⁸ Prema godišnjoj vrijednosti prihoda, *dirlici* su podijeljeni na tri vrste, *timare* čiji je godišnji prihod iznosio do 20.000 akči i dodjeljivani su spahijama koji su se istakli u ratovanju, zatim *zeamete* čiji je prihod iznosio od 20.000 do 100.000 akči i dodjeljivani su uživateljima timara koji su se istakli sposobnošću i službenicima kao što su dvorski ađutanti, inspektori i pisari, a zemljišta koja su imala prihode u vrijednosti većoj od 100.000 akči nazivali su se *has* i dodjeljivani su sultanu, članovima njegove porodice, velikom veziru, vezirima, beglerbezima i ostalim visokim državnim dužnosnicima. İhsanoğlu, *Historija*, str. 611.

²⁴⁹ İhsanoğlu, *Historija*, str. 481.

²⁵⁰ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 312.

²⁵¹ İhsanoğlu, *Historija*, str. 481.

²⁵² Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 313.

drugom spahiji, što se smatralo najtežom kaznom. Isti propis važio je i za osobe koje zajedno posjeduju timar.²⁵³ Za manje prijestupe, timari su mogli biti oduzeti na određeni vremenski period.²⁵⁴ Timari su mogli biti dodijeljeni pripadnicima vojničke klase, dvorskim i državnim zvaničnicima kao oblik plate ili penzije,²⁵⁵ a raji takva mogućnost bila je zakonom strogo zabranjena.²⁵⁶ Zemljišta su dodijeljivana na molbu vojnog starješine, nakon koje bi sultan izdao ukaz kojim se određivala vrijednost posjeda i beglerbeg bi podnosiocu molbe izdao potvrdu koja se nazivala *tezkira*. Nakon toga, podnosilac molbe bi sa *tezkirom* obratio se centralnoj vladi i od sultana dobio povelju o ustanovljenju timara.²⁵⁷ U ovom odjeljku nalazi se odredba kojom je dato ovlaštenje anadolskom beglerbegu za izdavanje berata i dodjeljivanje timara do 4999 akči, a rumelijskom beglerbegu za timar do 5999 akči. Timari koje je dodijelio beglerbeg svojim beratima nazivali su se timari bez *tezkire*. Za timare koji su iznosili više od navedenog iznosa, sastavljan je pismeni prijedlog centralnoj vlasti i izdavan carski berat. Ovakvi timari nazivali su se timari sa *tezkirom*.²⁵⁸

Drugi odjeljak sadrži odredbe kojima su jasno definisana prava spahije koje se odnose na uživanje (*tasarruf*) na timaru. Na početku odjeljka dat je zakon kojim se određuje da rajinski čifluci koji se nalaze na spahijskom timaru, bilo da je riječ o čitavom čifluku, polovini čifluka ili manje od polovine i neovisno od toga da li je upisan u defter, pripadaju spahiji. Izraz čifluk se upotrebljavao za određenu jedinicu poljoprivrednog zemljišta. Čiflukom se smatrala površina koju je moguće obrađivati sa jednim parom volova, a prema *kanun-nami* Sulejmana Veličanstvenog, iznosila je od 70 do 80 dunuma dobre i plodne zemlje, 100 dunuma zemlje srednje kvalitete i od 130 do 150 dunuma zemlje slabe kvalitete.²⁵⁹

U nastavku odjeljka nalaze se propisi koji detaljno regulišu način prikupljanja šerijatskih i običajnih poreza od raje. Naime, u Osmanskom carstvu najvažniji prihodi potjecali su od poreza i carina. U prvim stoljećima osnivanja, broj poreza bio je manji, ali vremenom njihov broj se znatno povećao što je dovelo do veoma složenog poreznog sistema.²⁶⁰ Kako su pravni

²⁵³ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 313-314.

²⁵⁴ İhsanoğlu, *Historija*, str. 482.

²⁵⁵ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 183.

²⁵⁶ *ibid*, str. 180.

²⁵⁷ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 179.

²⁵⁸ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 314.

²⁵⁹ *ibid*, str. 359. Dunum je mjerna jedinica za površinu zemljišta koja iznosi 1000 m². Postojala je stara mjerna jedinica *ral* ili jedan dan oranja koja iznosi 4000 m² i označavala je površinu zemlje koju je moguće obraditi za jedan dan oranja.

²⁶⁰ Hamid Hadžibegić, "Džizja ili harač", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, br. 3-4, Orijentalni institut u Sarajevu, Štamparski zavod "Veselin Masleša", Sarajevo, 1953, str. 55. (u daljem tekstu: Hadžibegić, *Džizja*)

sistem činili šerijatsko i običajno pravo, tako su postojali porezi propisani šerijatskim pravom i porezi propisani običajnim pravom. Šerijatskim porezima (*tekâlif-i Şer'iyeye*) smatraju se zekât, desetina (*öşür*), haraç i džizja i bili su predviđeni osnovnim izvorima šerijatskog prava.²⁶¹ *Zekât* je bio jedna od glavnih obaveza islama i podrazumijevao je dažbinu na određene vrste vlasništva.²⁶² Džizja, jedan od glavnih prihoda države, je porez koji su, kao podanici muslimanske države, plaćali pokoreni nemuslimanski narodi.²⁶³ Plaćanjem džizje nemuslimani su sticali pravo na zaštitu, sigurnost života, imetka,²⁶⁴ slobodu vjeroispovijesti i građanska prava kao i muslimani.²⁶⁵ Harač je porez koji su plaćali i muslimani i nemuslimani za zemlju.²⁶⁶ Potreba za novim finansijskim izvorima dovela je pojave običajnih poreza. Vladar države imao je kompetenciju da uspostavi nove poreze.²⁶⁷ Običajne poreze (*tekâlif-i örfiyye*) propisao je sultan primjenjujući principe oporezivanja haračke zemlje.²⁶⁸ Vrste i načini prikupljanja običajnih poreza uređeni su u osmanskim zakonicima. Pored ovih poreza, raja u Osmanskom carstvu bila je opterećena i vanrednim nametima (*avâriz-i divâniye*) koji su bili namijenjeni za državne potrebe i njihove obaveze bile su da vojsci i predstavnicima vlasti obezbijede hranu i prenoćište tokom boravka u njihovom selu, da vrše popravke puteva i mostova i da, u slučaju hitne potrebe, pomognu u oporavku gradova.²⁶⁹ Obaveza raje, neovisno o religijskoj ili etničkoj pripadnosti, bila je obrađivati zemlju i plaćanjem poreza davati potporu vojnoj klasi.²⁷⁰

Za ispravno funkcionisanje timarskog sistema, bilo je potrebno detaljno utvrditi sve izvore prihoda i sačiniti registre u kojima će biti zavedena raspodjela izvora prihoda.²⁷¹ Prilikom utvrđivanja iznosa poreza, u obzir se uzimala naseljenost određenog mjesta, koliko sela obuhvata to mjesto, iznos prinosa, kao i vrsta proizvoda koja se uzgaja.²⁷² U *Zakoniku* su

²⁶¹ İlber Ortaylı, *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012, str. 134. (u daljem tekstu: Ortaylı, *Teşkilat ve idare tarihi*)

²⁶² Smailagić, *Leksikon*, str. 679.

²⁶³ Branislav Đurđev, Bogo Grafenauer, Jorjo Tadić, *Historija naroda Jugoslavije*, Školska knjiga, vol. II, Zagreb, 1959, str. 29. (u daljem tekstu: Đurđev, *Historija naroda Jugoslavije*)

²⁶⁴ Hadžibegić, *Džizja*, str. 56.

²⁶⁵ Nemuslimani u islamskim zemljama imali su status šticećenika *zimmî*.

²⁶⁶ Hadžibegić, *Džizja*, str. 57.

²⁶⁷ İhsanoğlu, *Historija*, str. 525.

²⁶⁸ Sistem oporezivanja haračke zemlje bio je dvojak. Oblik *harac-i muvazzaf* podrazumijeva oporezivanje koje je određeno odsjekom na određenu površinu zemljišta, a oblik *harac-i mukâseme* podrazumijevao oporezivanje prema visini iznosa prihoda zemlje. Avdo Sućeska, "Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekâlif-i şâkka", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevski grafički zavod, Sarajevo, 1960-61, str. 75. (u daljem tekstu: Sućeska, *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja*)

²⁶⁹ Sućeska, *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja*, str. 76-77.

²⁷⁰ İhsanoğlu, *Historija*, str. 601.

²⁷¹ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 170.

²⁷² İlber Ortaylı, *Osmanlije na tri kontinenta*, prevela: Aida Čarovac-Uslu, Connectum, Sarajevo, 2014, str. 59.

definisane pristojbe i obaveze koje su teretile raju i jasno je određeno kome pripadaju prihodi tih pristojbi. Prihodi pristojbi mogli su pripadati spahijama, sandžakbezima, kapetanima ili su mogli biti carski prihodi. Temeljni principi poreskog sistema odnosili su se na sprečavanje vojničke klase da izrabluje seosko stanovništvo, razrezivanje nameta prema imovinskom stanju i prikupljanje pristojbi u skladu sa zakonom.²⁷³

Postojali su slučajevi u kojima su spahije zloupotrebljavale svoj položaj i ovlaštenja te su prije vremena uzimali pristojbe od raje. Iz tog razloga donesen je zakon kojim se u tom slučaju spahija razriješava dužnosti, oduzima se njegov timar i dodjeljuje drugom spahiji. Spahija koji dođe na njegovo mjesto, nije uzimao pristojbu od raje nego od razriješenog spahije. U *Zakoniku* navodi se da su neki beglerbezi davali spahijama pisma i upućivali ih kadijama navodeći da naplate pristojbu od raje prije vremena. U zakonu strogo je naređeno da beglerbezima nije dozvoljeno slati takva pisma, a u slučaju da ne poslušaju naredbu i postupe suprotno zakonu, kadije su upozorene da ne postupaju u skladu s tim pismima.

U slučaju da jedan čifluk bude zapušten ili napušten zbog bolesti, siromaštva ili starosti rajetina, zakonom je propisano da spahija od rajetina uzme pristojbu *bennak*, a čifluk da se dodijeli drugom rajetinu te da od njega ne uzima pristojbu na čifluk (*çift resmi*).²⁷⁴ Pristojba na čifluk jeste osnovni rajinski porez koji su plaćali posjednici jednog čifta,²⁷⁵ a pristojbu *bennak* dužni su bili plaćati oženjeni seljani koji su posjedovali manje površine od pola čifta ili nisu ništa posjedovali.²⁷⁶

Kada je riječ o nasljedstvu, prema ranije donesenim zakonima, propisano je da su seljani mogli naslijediti zemlju od oca bez nasljedne pristojbe (*resmi tapu*), a ostali članovi porodice nasljeđivali su uz plaćanje tapijske pristojbe.²⁷⁷ Prihod tapijske pristojbe pripadao je spahiji prilikom dodjeljivanja prava posjeda nekoj osobi.²⁷⁸ U *Zakoniku* je propisano da ako se desi da zbog smrti rajetina, čifluk naslijede njegovi sinovi od kojih jedan umre dok budu zajednički uživali taj čifluk, nije dozvoljeno tražiti prenosnu pristojbu *tapu* od ostale braće za dio umrlog, ali ako umre nakon što je izvršena podjela i označen njegov dio, spahija može tražiti *tapiju* za dio umrlog od njegove braće.²⁷⁹ Ako zemljište ostane bez posjednika, odnosno

²⁷³ İnalçık, *Osmansko carstvo*, str. 115.

²⁷⁴ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 316.

²⁷⁵ Smailagić, *Leksikon*, str. 107-108.

²⁷⁶ *ibid*, str. 108.

²⁷⁷ Đurđev, *Historija naroda Jugoslavije*, str. 32.

²⁷⁸ Ćiro Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1915, str. 67.

(u daljem tekstu: Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja*)

²⁷⁹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 317.

direktnog pravnog muškog nasljednika, ono postaje upražnjeno²⁸⁰ i spahija je imao pravo ustupiti zemlju uz naplatu tapijske pristojbe.²⁸¹

Na zemlji koju je raja obrađivala, kao sastavni dio timara, mogli su postojati *hassa* zemlje i *hassa* objekti,²⁸² najčešće vinogradi, livade i mlinovi koji su pripadali spahiji.²⁸³ Spahijski *hassa* čifluk i *hassa* zemlja nisu mogli postati nečije vlasništvo time što će biti dati pod tapiju, jer ta radnja zakonom nije bila dozvoljena. U slučaju da posjednik timara postupi suprotno, zemljište će biti na raspolaganju osobe koja je uzela pod tapiju i spahija se neće moći tome protiviti. Kada se rajinske zemlje prema postojećem običaju izdaju pod tapiju, ne mogu se više uzeti natrag iz razloga što nad tapijom ne može postojati tapija. Ako su posjednici rajinske zemlje umrli ili napustili svoj dom, spahija ih sam može uživati, obrađivati, a može ih ih dati pod tapiju. Ako ih je spahija sam uživao, ta zemljišta nisu mogla postati *hassa*, jer su to zapravo rajinske zemlje. Spahija je bio dužan da plati vanredne poreze na tu zemlju, ali ako je ona duži niz godina zavedena u defteru kao njegovo vlasništvo, onda postaje njegova *hassa* zemlja. U ovom odjeljku nalazi se propis koji se odnosi na umirovljene spahije u ejaletu Karaman. Naime, njima su ranije zavedene pristojbe *resmi çift*, *bennak*, *ceba bennak*, ostale pristojbe i vanredni nameti (*avariz*),²⁸⁴ ali kasnije odlukom Visokog dvora one su ukinute i naređeno je da plaćaju samo desetinu (*öşür*), salariju (*salarlık*) i pristojbu na ovce (*resmi agnam*).²⁸⁵

U trećem odjeljku *Zakonika* navedeni su zakoni o carini (*bâc*) i porezi čiji su prihodi pripadali državnoj blagajni (*beytülmal*). Pored povoljnih uvjeta za razvoj trgovine, u XV i XVI stoljeću nije bilo formirano jedinstveno unutrašnje tržište Osmanskog carstva zbog rasparčanog ekonomskog života na mjesne jedinice i to je dovelo do pojave mjesnih carinskih poreza i drugih poreza na promet, a na određenim mjestima i do monopola i zabrane izvoza.²⁸⁶ Pojam *bâc* označava tržišni porez koji se naplaćivao za robu koja se uvozi ili izvozi, za robu na trgovima, mostovima, skelama, ali označava i unutrašnju carinu. Pored carinskih, navedene su i pristojbe koje su pripadale državnoj blagajni. Državna blagajna je imala nekoliko izvora prihoda pored ratnog plijena, kao što su prihodi od carina, rudnika, solana i džizije.²⁸⁷ Na početku odjeljka nalazi se zakon kojim je određeno da od 40 akči carinska pristojba iznosi 1

²⁸⁰ Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja*, str. 67.

²⁸¹ Đurđev, *Historija naroda Jugoslavije*, str. 32.

²⁸² *Hassa* označava posjed koji je vezan za timar i kojim je spahija mogao slobodno raspolagati dok je posjedovao timar.

²⁸³ *ibid*, str. 33.

²⁸⁴ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 318-319.

²⁸⁵ *ibid*, str. 320.

²⁸⁶ Đurđev, *Historija naroda Jugoslavije*, str. 37-38.

²⁸⁷ Sućeska, *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja*, str. 75.

akči za raju koja dolazi iz provincije i prodaje sukno, kožu, vunu, med, maslo i proizvode slične ovima. Za jedan tovar tkanine, platna, konca, lana, pamuka, olova i slično, propisane su 2 akče pristojbe, a od stoke koja se mjeri na tržištu, 2 akče od kantara, 1 akča od kupca i 1 akča od prodavaoca. Postojala je i pristojba za vratara (*kapucu resmi*) koja se uzimala od magarećeg tovara drva koje uđe u tvrđavu i iznosila je jednu cjepanicu. U određenim slučajevima carina se nije uzimala, kao što je prilikom prodaje *mulka*,²⁸⁸ odnosno vinograda, mlina i kuća, kao i kod svake druge prodaje u selima. Carinska pristojba za jedna kola luka iznosila je 4 akče, a za jedna kola ribe ili pirinča 8 akči. Kada je riječ o robi koja se uvozila iz Vlaške, sa Zapada, iz Dubrovnika ili nekog drugog mjesta, od 100 akči carinska pristojba iznosila je 2 akče.²⁸⁹

Pored općih propisa koji su bili na snazi za cijelo Osmansko carstvo, postojali su i lokalni propisi koji su se odnosili na određene pokrajine i mjesta. Primjeri takvih propisa nalaze se unutar trećeg odjeljka pod nazivom *Zakon za smederevsko pristanište i skladište*. Naime, Smederevski sandžak kojeg su Osmanlije osnovali 1459. godine, u drugoj polovini XV i prvoj polovini XVI stoljeća bio je od velikog značaja jer se nalazio na najvažnijem putu ka srednjoj Evropi.²⁹⁰ Zahvaljujući svom geografskom položaju, Smederevo je bilo uvozna i izvozna luka prema Ugarskoj. Unatoč svojoj blizini granice i stalnoj neprijateljskoj prijetnji, gospodarstvo Smedereva razvijalo se veoma brzo i postalo je komercijalno središte u kojem su se proizvodili poljoprivredni proizvodi poput pšenice, ječma i riže.²⁹¹ U *Zakoniku* naveden je propis kojim se određuje da se od robe koja dođe na smederevsko pristanište prilikom uvoza iz Ugarske vodenim putem, kao i prilikom izvoza, od stoke u vrijednosti od 1000 akči naplati 30 akči pristojbe za sultana i 50 akči za sandžakbega. Od svakog komada soli određeno je da se uzme po 1 akča pristojbe za sultana, a od 100 komada 1 komad za sandžakbega. U određenim slučajevima pristojbu uzimao je i kapetan.²⁹² Kada je riječ o ribolovu u rijeci Dunav, propisano je da se od ulovljenih riba na 20 akči uzmu 2 akče pristojbe za sultana i 1 akča koju će podijeliti sandžakbeg i kapetan. Za uvoz hrane iz unutrašnjosti zemlje u Smederevo rijekom Dunav, propisano je da se na svaku vreću plati 1 akča pristojbe za sultana i 1 akča za sandžakbega. Od trgovačke lađe koja je pristigla iz inostranstva, prethodno se uzimao 1 dukat (*filuri*) i dijelili su ga sandžakbeg i kapetan. Od tovara žita koje se uvozilo iz

²⁸⁸ *Mulk* označava privatno vlasništvo

²⁸⁹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 322-325.

²⁹⁰ Đurđev, *Historija naroda Jugoslavije*, str. 67-69.

²⁹¹ Aleksandar Fotić, Machiel Kiel, "Semendire", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36. clit, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, str. 469.

²⁹² Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 325.

unutrašnjosti, određena je carinska pristojba od svake vreće po 1 akča za sandžakbega, a od konjskog tovara koji je išao iz grada u unutrašnjost, određene su po 2 akče carinske pristojbe. Za vino u buradima koje je pristizalo vodenim putem ili kopnom iz unutrašnjosti ili inostranstva, od prodavaoca uzimalo se 15 akči, a ako je vino pristizalo u unutrašnjost iz grada, od svakog bureta određene su po 4 akče pristojbe. U slučaju da se prilikom uvoza prehrambenih proizvoda u Smederevo, proizvodi nakon smještanja u skladište prodaju bez prethodnog mjerenja, određeno je da se od konjskog tovara naplate 4 akče pristojbe od prodavaoca, a ako se proizvodi prije prodaje izmjere, potrebno je naplatiti po 2 akče od svakog kantara.²⁹³

Nakon propisa za smederevsko skladište, slijedi zakon za rijeke Moravu, Drinu i Ibar kojim je određeno da se od jednog konjanika koji lađom pređe preko navedenih rijeka, naplati pristojba u iznosu od 1 akče, a od 2 pješaka 1 akča. Određeno je da se od svakih kola naplati po 1 akča po točku, od svakog bureta 4 akče, a od konjskog tovara 2 akče. Prihodi od ribolovišta sa rijeke Morave pripadali su sandžakbegu i iznosili su polovinu ulovljene ribe, a prihodi od jezera pripadali su spahijama i iznosili su desetinu od ulovljene ribe.²⁹⁴ Nakon ovog zakona slijedi zakon za Majdan Rudnik.²⁹⁵ Najveća rudarska oblast u Smederevskom sandžaku bila je okolina Rudnika, a na početku vladavine Osmanskog carstva i Srebrenica.²⁹⁶ Pored prihoda od trgovine, skelarine, solana, važan izvor prihoda bili su i rudnici,²⁹⁷ naročito u periodu oživljene rudarske djelatnosti. Tako je Rudnik početkom XVI stoljeća davao veoma visoke prihode.²⁹⁸ Prilikom osvojenja novih teritorija, rudnici su zadržani kao carski has.²⁹⁹ Rudari su bili oslobođeni vanrednih pristojbi i nameta,³⁰⁰ a i rudarske oblasti su uživali određene povlastice.³⁰¹ U *Zakonik* je uvršten propis kojim se određuje pristojba u iznosu od 2 akče od svakog tovara žita i 1 akča od 2 ovce koje su na prodaju. Pristojba se nije uzimala od jagnjadi koja su pristigla poslije kršćanskog velikog posta do 6 sedmica, a kasnije je određena pristojba u iznosu od 1 akče od 2. Pristojba na tovar soli, sira i meda iznosila je 6 akči, a u slučaju da so bude u komadima, onda je pristojba iznosila 1 akču na 4 komada. Od svakog topa³⁰² čohe³⁰³ pristojba je bila 12 akči, od šivenog kaftana od čohe 2 akče, a od ovaca i

²⁹³ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 326-327. Kantar je mjerna jedinica za masu koja je iznosila približno 56 kg.

²⁹⁴ *ibid.*, str. 327.

²⁹⁵ Rudnik je danas naselje na područje Srbije.

²⁹⁶ Đurđev, *Historija naroda Jugoslavije*, str. 68.

²⁹⁷ *ibid.*, str. 30.

²⁹⁸ *ibid.*, str. 70.

²⁹⁹ *ibid.*, str. 39.

³⁰⁰ *ibid.*, str. 40.

³⁰¹ Vladislav Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni*, Sprska Kraljevska Akademija, Beograd, 1939, str. 89.

³⁰² Top je mjerna jedinica za dužinu koja iznosi 12 aršina, a jedan aršin iznosi približno 70 cm.

goveda koje zakolju mesari nije se uzimala pristojba, carina se nije uzimala ni od tovara daske, drveta i olova koji su uvezeni za rudarske potrebe. Za paljenje uglja u majdanima Rudnika i Srebrenice ili u odžacima koji njima pripadaju, propisano je da prihod pristojbe pripadao spahiji, a ako su Vlasi palili, prihod pristojbi pripadao je sandžakbegu.³⁰⁴

Na kraju trećeg odjeljka nalazi se zakon o državnoj blagajni i o imetku odsutnog i nestalog lica koji kod Ahmeda Akgündüza nije odvojen odjeljkom, nego je zaveden u nastavku zakona o Majdan Rudniku. U ovom zakonu, uzimanje pod zakup imetka koji pripada državnoj blagajni, potrebno je zapisati u kadijski defter i predati zastupniku državne blagajne.³⁰⁵ Ako bude poznato mjesto prebivališta nasljednika, propisano je da se ne daje zastupniku, već da kod staratelja bude šest mjeseci, a u slučaju da nije poznato mjesto prebivališta, za njega se smatra da je nestalo lice i potrebno je da njegova zaostavština bude kod staratelja godinu dana, a nakon toga dozvoljeno je da bude prodana. Kada je riječ o imetku odsutnog i nestalog lica, ono je zaostavština umrlog koja se zajedno sa onim što pripada državnoj blagajni daje pod zakup. Pod ovim se ne smatra da je to imetak osobe koja je od kuće otišla na put, niti one koja je ostavila svoj imetak na čuvanje i otišla.³⁰⁶

U četvrtom odjeljku nalaze se statuti kojima je detaljno regulisano prikupljanje pristojbi *resmi çift*, *bennak*, *resmi ağnâm* i *resmi âsiyâb*. Pristojba na čifluk (*resmi çift*) je običajni porez koji je plaćala muslimanska raja koja je posjedovala pola ili cijeli čifluk, a nemuslimanska raja plaćala je porez koji se nazivao *ispence*.³⁰⁷ U ranijem periodu iznos pristojbe na čifluk bio je 22 akče za posjednike cijelog čifluka, dok su posjednici pola čifluka plaćali polovinu tog iznosa.³⁰⁸ Taj iznos je predstavljao novčani ekvivalent za određene usluge rada. Za tri dana osobne usluge, raja je plaćala tri akče, za zaprežna kola sijena sedam akči, za pola zaprežnih kola slame sedam akči, za zaprežna kola drva za ogrjev tri akče i dvije akče za usluge zaprežnih kola.³⁰⁹ Vremenom iznos ove pristojbe se povećavao.³¹⁰ U *Zakoniku* na početku odjeljka nalazi se zakon kojim je određeno da ovaj osnovni zemljišni porez iznosi 36 akči za raju koja posjeduje cijeli čifluk, a pristojba za osobe koje su posjedovale pola čifluka, iznosila

³⁰³ Čoha je vrsta tkanine koja je služila za izradu odjeće.

³⁰⁴ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 328-329.

³⁰⁵ *ibid*, str. 330.

³⁰⁶ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 331.

³⁰⁷ Ortaylı, *Teşkilat ve idare tarihi*, str. 137-138.

³⁰⁸ Halil İnalçık, "The Ottoman Çift-hane System and Peasant taxation", *Études balkaniques*, Académie des sciences de Bulgarie, Sofija, 2007, str. 146.

³⁰⁹ Halil İnalçık, "The Ottoman Çift-hane System and Peasant taxation", *Études balkaniques*, Académie des sciences de Bulgarie, Sofija, 2007, str. 147.

³¹⁰ Smailagić, *Leksikon*, str. 107-108.

je 18 akči.³¹¹ Međutim, iznos ove, ali i drugih pristojbi nije bio u svim sandžacima i nahijama isti.³¹² U zakonu koji se odnosi na sandžak Hamid navedeno je da pristojba na čifluk iznosi 42 akče za raju koja posjeduje cijeli čifluk, a za pola čifluka pristojba je 21 akču. U Srednjoj Anadoliji, dio iznosa ove pristojbe pripadao je i subašama i sandžakbezima.³¹³ Za sandžake Menteše i Hudavendigar određena je pristojba u iznosu od 30 akči.³¹⁴ Za određena područja u Rumeliji određen je manji iznos pristojbe što je moguće povezati sa regionalnom politikom osvajanja.³¹⁵ U narednim članovima zakona regulisan je iznos pristojbi za mnoge nahije unutar sandžaka.

Postojale su i skupine sa djelimičnim oslobađanjem od naplate poreza, kao što su *ceba*-neoženjena siromašna raja, *kara*-siromašna raja i *mücerred*-neoženjena raja.³¹⁶ Pristojba *bennak* je osobni porez koji se prikupljao od oženjenih muškaraca jedne porodice koji su posjedovali manje površine od pola čifta ili nisu ništa posjedovali.³¹⁷ U *Zakoniku* je navedeno da je ova pristojba iznosila 12 akči. Džeba *bennak* (*ceba bennak*) pristojba koju su plaćali neoženjeni siromašni seljani,³¹⁸ u sandžaku Hudavendigar iznosila je 9 akči, a u ejaletu Karaman 6 akči.³¹⁹ U slučaju da je neko upisan u defteru kao *bennak*, a imao je zemlje koliko iznosi pola čifluka, od njega se uzimala pristojba od pola čifluka. Za najsiromašniju raju koja se u nekim nahijama nazivala *kara*, pristojba je iznosila 6 akči, ali u zakonu je preporučeno da se uzmu u zaštitu. Od neoženjenih rajinskih potomaka koji nisu imali zasebne zarade, propisano je da se ne uzima ništa, ali od onih neoženjenih koji imaju svoju zaradu, pristojba se uzimala u punom iznosu. Pojedinci koji su u defteru upisani kao neoženjeni, a kasnije se budu oženili, dužni su dati pristojbu *bennak*, ali ako su ta raja nemuslimani, svaki oženjeni musliman obavezan je dati spahiji 25 akči godišnje.³²⁰

U nastavku odjeljka regulisane su pristojbe na sitnu stoku (*resmi ağnâm*) i pristojbe na mlin (*resmi âsiyâb*). U Osmanskom carstvu pristojba na sitnu stoku ili samo ovce kako je naveo Hamid Hadžibegić koja je regulisana šerijatskim pravom, predstavljala je važan izvor

³¹¹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 331.

³¹² Gökbilgin, *Süleyman*, str. 151.

³¹³ Ortaylı, *Teşkilat ve idare tarihi*, str. 138.

³¹⁴ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 331-332.

³¹⁵ Ortaylı, *Teşkilat ve idare tarihi*, str. 138.

³¹⁶ *ibid.*, str. 138-139.

³¹⁷ Feridun Emecen, "Bennak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1992, str. 458.

³¹⁸ Ortaylı, *Teşkilat ve idare tarihi*, str. 138.

³¹⁹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 333.

³²⁰ *ibid.*

prihoda.³²¹ Prihod pristojbe na sitnu stoku pripadao je državnoj blagajni, ali u prvim stoljećima Osmanskog carstva, dio ovih prihoda prepušten je posjednicima timara, ali kada je riječ o balkanskim zemljama, prihod je od najranijeg perioda pripadao državnoj blagajni.³²² Prihod ove pristojbe je pripadao spahiji isključivo ako je to bilo zabilježeno u defteru kao njegov prihod.³²³ U selima koja su bila zavedena kao vakuf, iznos ove pristojbe pripadao je vakufu isključivo ako je to u defteru bilo naznačeno, a u slučaju da nije bila upisana ni na spahiju ni na vakuf, pripadala je državnoj blagajni.³²⁴ Prema zakonskim propisima, pristojba na sitnu stoku iznosila je 1 akču za 2 ovce, a za Vidinski sandžak određeno je da se za 3 ovce uzme 1 akča pristojbe.³²⁵ U ranijem periodu, ovce su se brojale prvog aprila,³²⁶ ali u ovom *Zakoniku* određeno je da se ovce broje u mjesecu maju nakon što se objanje i sa njima brojala su se i janjad, a prihodi ove pristojbe su pripadali spahiji. Za ejalet Karaman predviđeno je da prilikom brojanja ovaca potrebno da kadijski službenik sačini defter prema onome što bude izjavio pastir za ovce, koliko je njegovih ovaca, a koliko je tuđih ovaca.³²⁷ Najprije je bilo potrebno utvrditi ko su vlasnici sitne stoke, broj grla i zatim to zapisati u defter o ovčarini. Prilikom utvrđivanja broja stoke i sastavljanja deftera, potrebno je bilo analizirati i prošlogodišnji defter kako bi se mogle uočiti razlike i ispitati uzroci.³²⁸

Važan porez koji se odnosio na poljoprivredni rad jeste pristojba na mlin (*resmi âsiyâb*). U sandžacima ejaleta Anadolija na mlinove koji rade preko cijele godine određeno je da bude naplaćen 1 *müdd* pšenice i 1 *müdd* ječma prema brusanskom *müdd*-u.³²⁹ U nekim sandžacima za mlinove koji rade preko cijele godine, određena je pristojba u iznosu od 60 akči, a za mlinove koji rade pola godine, pristojba je iznosila polovinu, odnosno 30 akči. Ovaj zakon važio je i za ejalet Karaman i prihodi su zavedeni za spahiju, a u vakufskim selima nije bio upisan dio za vakuf. Budući da su upravitelji vakufa zahtijevali cijeli iznos pristojbe za vakuf kao kiriju za zemlju, donesena je odluka da se polovina dodijeli vakufu i mulku za kiriju na zemlju, a druga polovina za spahiju.³³⁰

³²¹ Hamid Hadžibegić, "Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VIII-IX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1958-9, str. 64. (u daljem tekstu: Hadžibegić, *Porez na sitnu stoku*)

³²² *ibid.*, str. 64-65.

³²³ *ibid.*, str. 66.

³²⁴ *ibid.*, str. 67.

³²⁵ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 334.

³²⁶ Hadžibegić, *Porez na sitnu stoku*, str. 91.

³²⁷ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 334.

³²⁸ Hadžibegić, *Porez na sitnu stoku*, str. 91.

³²⁹ Müdd je mjerna oznaka za žitarice, iznosi 4 šinika ili 20 kg. Ova mjera nije na svim mjestima ista. Ovdje se uzimala mjera koja je korištena u Brusi, 1 müdd ima 20 kg.

³³⁰ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 335.

Peti odjeljak se odnosi na desetine (*öşür*). Kao što je ranije navedeno, glavni porez koji je muslimanska raja morala plaćati jeste šerijatom ustanovljena desetina³³¹ koja se do najnovijeg doba plaćala u naturi.³³² Nije bio uvjet da na svim mjestima količina bude 1/10. Na nekim mjestima bila je 1/10, na nekim 1/8 i čak se povećavala do 1/2. Prihod ovog poreza pripadao je spahijama koji nije mogao uzeti desetinu bez prethodnog mjerenja proizvoda. Raja je bila obavezna da količinu proizvoda koji je davala spahiji, odnese u njegov hambar i nije mogla prodati svoj dio na tržnici prije nego što se proda spahijini dio.³³³ Kršćanski podanici, pored desetine, plaćali su i porez koji se naziva salarija i preislamskog je porijekla.³³⁴ U *Zakoniku* Sulejmana Veličanstvenog određeno je da se desetina i salarija uzimaju od pšenice, ječma i prohe. Desetina se uzimala i od nauta, sočiva, boba, pamuka i lana, dok se salarija od ovih proizvoda nije uzimala. Ako se u Rumeliji na mjestima gdje su nemuslimani bude uzimala desetina od poljskih proizvoda u snopu, određeno je da se od 100 snopova uzme 10 snopova desetine, a 3 snopa salarije. Ako se desetina uzima sa gomile žita, određeno je da se od 100 kila uzme 10 kila desetine i 2 1/2 kile salarije.³³⁵ Prema propisu za ejalet Smederevo, rajetin je bio obavezan dati desetinu od posijanog žita, a kao salariju pola lukna³³⁶ pšenice i pola lukna ječma. Za ejalet Karaman te kadiluke Aksaraj, Urküb i Nigde i nahiju Endugi, od prinosa su plaćali dvije desetine, *malikâne* i *divanî*, odnosno divanska i malikanska desetina. Divansku desetinu (*öşrû divani*) uzimale su spahije, a malikansku desetinu (*öşrû malikâne*) uzimali se posjednici *malikâne*.³³⁷ Naime, *malikâna* je predstavljala zemljišni posjed koji je sultan ustupio nekoj osobi u potpuno vlasništvo. Drugi oblik *malikâne* poznat je pod nazivom *malikâne divani*, a predstavljao je posjed čiji su prihodi pripadali vlasniku posjeda i državi. Vlasnik je imao pravo ubiranja desetine od glavnih poljoprivrednih proizvoda, a država pravo ubiranja *avariz-divaniye*, vanrednih nameta i nameta na zavisne seljane.³³⁸

Zakonom je bilo predviđeno da se desetina naplaćuje i od vinograda i livada (*öşrû bağ ve çayır*). Za neke ejalete određena je desetina za vinograde u iznosu od 10 akči po dunumu, za neke 7, a za neke 5 akči. Određena paušalna suma prema desetini uzimala se i od voćnjaka i harema. Kada je riječ o nemuslimanskim vinogradima i proizvodnji vina, u gradu ili na selu, subašama i spahijama je bilo dozvoljeno držati monopol dva mjeseca i prodavati vino. Kada

³³¹ Ortaylı, *Teşkilat ve idare tarihi*, str. 134.

³³² Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja*, str. 57.

³³³ Ortaylı, *Teşkilat ve idare tarihi*, str. 134.

³³⁴ Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja*, str. 57.

³³⁵ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 336-337.

³³⁶ Lukno je mjera za žito i zrnaste proizvode i iznosi od 60 do 72 kg.

³³⁷ *ibid*, str. 338.

³³⁸ Avdo Sućeska, "Mâlîkâna", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VIII-IX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1958-9, str. 111.

subaša ili spahija budu namjeravali držati monopol, potrebno je da zapečate burad i ćupove nemuslimana i nije bilo dozvoljeno da se prodaje vino sve dok se ne proda vino spahija i subaša. U mjesecima kada budu držali monopol, određeno je da tada prodaju desetinu koju su uzeli od tih nemuslimana.³³⁹

U smederevskom ejaletu svaki rajetin s baštine na baštinu dužan je bio dati za vrijeme vršidbe po jedna kola sijena, a na Božić po jedna kola drva. Ako se za vrijeme sezone ne uzme sijeno i drva, propisano je da se za sijeno uzme po 7 akči, a za drva po 3 akče. U Vidinskom sandžaku za svakog oženjenog nemuslimana zapisano je u defteru po 5 akči pristojbe na sijeno (*otluk resmi*) i po 2 akče pristojbe na vrt (*bostan resmi*) te je kao prihod zavedeno timarniku.³⁴⁰ U *Zakoniku* je propisano da se desetina uzima i od košnica (*öşrû kovan*) čiji je prihod pripadao spahiji na čijem zemljištu su se nalazile košnice. Za određene oblasti, u defteru je bilo upisano da se pristojba plati u novcu, a druge oblasti propisano je da se od 10 dobrih i slabih košnica uzme 1 košnica pristojbe.³⁴¹

Pored navedenih poreza, u šestom odjeljku naznačeno je da raja je bila obavezna plaćati i grupu poreza koji se nazivaju badihava (*bâd-ı hevâ*), izvanredne namete, za koje nije bilo tačno utvrđeno vrijeme prikupljanja.³⁴² Porezi koji pripadaju ovoj skupini propisani su na osnovu principa običajnog prava. Međutim, kada su u ovu skupinu uvršteni porezi koji se odnose na nasljedstvo, onda dobija karakter šerijatskog poreza.³⁴³ U *Zakoniku* je navedeno da skupini poreza badihava pripadaju sljedeći porezi: mlađarina (*resmi arûs*), novčana kazna (*cürmü cinayet*), tapija na čifluk (*çiftlik tapusu*), tapija na kućište (*ev yeri tapusu*) i dimnina (*tütün resmi*).³⁴⁴ Kada je riječ o timarima koji nisu slobodni, polovina iznosa ove pristojbe pripadala je spahiji, a druga polovina sandžakbezima ili subašama, a u ejaletu Karaman druga polovina pristojbe upisana je kao prihod za hasove prinčeva. U sandžaku Bolu prihodi pristojbe na mlađarinu i tapije na zemlju u potpunosti su pripadali spahiji, a prihodi pristojbe na ovce i novčane kazne pripadali su sandžakbegu i subaši, dok posjednik timara nije imao pravo na njih osim ako je timar bio slobodan ili upisan kao has. Iznos mlađarine koju je plaćao otac prilikom udaje svoje kćerke,³⁴⁵ od djevojke sa opremom bio je 60 akči, a od žene

³³⁹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 339-400.

³⁴⁰ *ibid*, str. 341-342.

³⁴¹ *ibid*, str. 342-343.

³⁴² Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991, str. 416-417. (u daljem tekstu: Sahillioğlu, *Bâd-ı Hevâ*)

³⁴³ Sahillioğlu, *Bâd-ı Hevâ*, str. 417.

³⁴⁴ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 345.

³⁴⁵ Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja*, str. 60.

40 akči. Prihod mlađarine od djevojke pripadao je spahiji.³⁴⁶ Najveća pristojba za brak iznosila je 1 dukat, najniža 12 akči, dok je srednja određena prema stanju muškarca koji se ženi i žene koja se udaje.³⁴⁷ Unutar odjeljka o pristojbama badihava, nalazi se zakon o pristojbi na diobu (*resmi kismet*) koju su bili obavezni plaćati pripadnici vojničkog reda. Prihodi ove pristojbe pripadali su kazaskeru, a diobu zaostavštine vršio je kazaskerov *kassam*.³⁴⁸ Pristojba osoba visokog staleža, u slučaju da iznosi 100 ili više akči pripadala je kazaskeru, a ako iznosi manje od 100 akči, pripadala je ejaletskim kadijama.³⁴⁹

U nastavku slijede zakoni koji se odnose na pristojbe na mrežu za ribolov (*resmi ađ*), ispašu (*resmi otlak*), zimovalište (*resmi kışlak*) i bezirhanu (*resmi bezirhane*). Pravilno korištenje ispaša je bilo od velikog značaja za razvoj stočarstva. Prema osmanskim zakonicima ispašom se smatralo područje na kojem se stoka kreće i pase.³⁵⁰ Budući da su ispaše bile od velikog značaja, nije bilo dozvoljeno iskorištavati ih u druge svrhe, obrađivati, prodati, kao ni izdati pod tapiju.³⁵¹ U *Zakoniku* nalazi se propis o pristojbi za ispašu koja se uzimala kada nastupi sezona korištenja ispaša, odnosno pristojba za seosku ispašu uzimala se prilikom košenja livada, dok vrijeme uzimanja pristojbi na ljetne ispaše počinje kada trava dostigne visinu dovoljnu za ishranu stoke, a pristojba na zimske ispaše od početka zimskog perioda do kraja januara.³⁵² U zakonu je navedeno da se pristojba uzima ako je zavedena u defteru i u skladu sa carskom odredbom. Navedeno je da se postupa prema starom običaju koji nalaže da se od mjesta kod kojih je upisana pristojba na ispašu uzme od svakog stada, srednja ovca. Kada je riječ o ovcama koje izvana dođu u sandžak, pristojba na ispašu iznosila je od najboljeg stada 1 ovca čija je vrijednost 20 akči, od srednjeg stada 1 ovca čija je vrijednost 15 akči, a od najslabijeg stada 1 ovca čija je vrijednost 10 akči. Nije bilo dozvoljeno ni prema šerijatu, ni prema običajnom zakonu uzeti veći iznos od propisanog.³⁵³

Sedmi odjeljak drugog poglavlja sadrži statute o muselemima (*müsellem*), vojnicima koji su u ratu učestvovali kao konjica i pješacima (*yaya*) koji su učestvovali kao pješadijska vojska. Oni su bili prve uređene jedinice osnovane za vrijeme vladavine Orhana Gazija, a postepeno su se počele uzimati u pozadinske službe nakon uspostavljanja janjičarskog korpusa sredinom

³⁴⁶ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 346.

³⁴⁷ *ibid*, str. 347.

³⁴⁸ *Kassam* je službenik koji vrši diobu zaostavštine.

³⁴⁹ *ibid*, str. 349.

³⁵⁰ Hadžibegić, *Porez na sitnu stoku*, str. 95.

³⁵¹ *ibid*, str. 96.

³⁵² *ibid*, str. 95.

³⁵³ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 351-352.

XV stoljeća. Bili su dio logističke službe, bavili se snadbijevanjem vojske,³⁵⁴ kopanjem rovova, prevoženjem topova, municije i hrane, popravljanjem tvrđava, radili su u rudnicima i na brodogradilištima.³⁵⁵ U periodu kada nisu učestvovali u vojnim pohodima, bavili su se zemljoradnjom i bili su oslobođeni plaćanja poreznih obaveza.³⁵⁶ Vojnici iz ove skupine koji su učestvovali u vojnim pohodima nazivali su se eškindžijama, a oni koji nisu učestvovali nazivali su se jamacima.³⁵⁷ Na početku odjeljka navedeno je da su glavni muselemi na području sandžaka Teke-ili³⁵⁸ naplaćivali od raje nejednak iznos pristojbi i time činili nepravdu. Tako je uspostavljen zakon kojim se regulisao taj problem i uspostavljena je pristojba na čifluk u iznosu od 30 akči za posjednike cijelog čifluka, a 15 akči za posjednike polovine čifluka. Pristojba *bennak* iznosila je 12 akči, za neoženjene koji imaju izvor prihoda 6 akči, a pristojba na sitnu stoku iznosila je 1 akču na 2 ovce. Polovina prihoda pristojbe na ovce i badihave te od cijelog čifluka po 6, a od pola čifluka po 3 akče na određenim mjestima pripadala je alajbegu ili subaši ili čeribaši. Ostale pristojbe i druga polovina pristojbe na ovce i badihave pripadale su muselemima eškindžijama. Prema starom zakonu, svaki muselem u jednom odžaku imao je po jedan čifluk zemlje. On je bio oslobođen plaćanja desetine, pristojbe od žita, vinograda, bašte i mlina, a zemlju nije mogao prodati niti dati pod tapiju. Prihode od pristojbe badihava od muselema uzimali su sandžakbeg i čeribaša. Prihodi mlađarine i krvnine muselema i jamaka pripadali su sandžakbegu i čeribaši. U Smederevskom ejaletu muselemi su bili oslobođeni plaćanja desetine. Od vina koje je nastalo iz njihovih vinograda, davali su od bureta po 12 akči za sandžakbega, a oni muselemi koji su imali vinograde na nekom drugom mjestu, nakon što na njih daju desetinu gospodaru zemlje, ako vino donesu u grad, uzimali su od bureta po 6 akči pristojbe.³⁵⁹

Kada je riječ o pješadijskoj vojsci (*yayalar*), stari zakon odredio je da pješak posjeduje po jedan čifluk zemlje. Desetina i pristojba od žita, vinograda i mlina je pripadala njima i bili su oslobođeni plaćanja pristojbe za svoje ovce. Prodavanje te zemlje ili stavljanje pod tapiju nije bilo dozvoljeno. Ukoliko je jedan pješak bio star i siromašan i nije mogao ići na vojni pohod, prema svojim mogućnostima, obavezan je bio dati novac osobi koji ide, a ako je bio imućnog stanja, njegova dužnost bila je pronaći zamjenika. U slučaju da su pješaci sijali na spahijskoj zemlji, bili su obavezni dati desetinu i pristojbu na zemlju na svaka dva dunuma. U zakonu je propisano da sandžakbeg pješaka uzimao od svakog odžaka koji pripada pješacima 40 akči,

³⁵⁴ İhsanoğlu, *Historija*, str. 412.

³⁵⁵ *ibid*, str. 487-488.

³⁵⁶ *ibid*, str. 619.

³⁵⁷ *ibid*, str. 620.

³⁵⁸ Sandžak na jugozapadu Anadolije čije je središte Antalija.

³⁵⁹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 353-354.

kao novac za pšenicu i ječam, a od pješaka koji ne idu na vojni pohod, nego imaju zamjenika, 30 akči kao novac za zamjenika. Sandžakbeg pješaka raspolagao je sa prihodom od novčanih kazni i mlađarinom pješaka. U slučaju da jaja napusti svoj čifluk i pobjegne, sandžakbeg je bio dužan da odbjeglog pješaka pronađe i uhvati, zatim da ga vrati natrag na njegovo mjesto.³⁶⁰

Zakon o kažnjavanju pješaka koji ne dođe na vojnu, pobjegne bez odobrenja ne izvršivši svoje dužnosti te koji ova djela ponovi dva ili tri puta, propisuje kaznu vješanjem. Ukoliko ova djela pješaci ne učine više puta, propisano je da im se posredstvom kadije razreže nos ili odsiječe uho. U slučaju da pješak na vojnu ili na službu dođe kasno, propisano je brijanje brade. Kažnjavanje radi manjkavosti u službi pripadalo je sandžakbegu pješaka. Ako pješak počini teži šerijatski grijeh i zasluži kaznu, odnosno vješanje ili odsjecanje ruke, nakon što kadije presude i izdaju sudsko rješenje, kažnjavanje pripada spahijskom sandžakbegu, ali se navodi da to izvrši posredstvom sandžakbega pješaka, a od pješaka da ne traži krvarinu i novčanu kaznu. Ovaj način kažnjavanja primjenjivao se i kod muselema.³⁶¹

Treće poglavlje

Treće poglavlje *Zakonika* sultana Sulejmana Veličanstvenog podijeljeno je na sedam odjeljaka i sadrži odredbe i propise koji se odnose na klasu podanika Osmanskog carstva, raju, njihove obaveze i prava. Kao što je ranije navedeno, raja se bavila zemljoradnjom, proizvodnjom i bila je obavezna plaćati poreze.³⁶² Na početku prvog odjeljka regulisano je nasljeđivanje čifluka. U slučaju smrti jednog rajetina, čifluk naslijeđuje njegov sin. Međutim, ukoliko je sin rajetina maloljetan i nije sposoban sam obrađivati zemlju, određeno je da spahija ne uzima pristojbu na čifluk i da ustupi zemlju drugoj osobi na obrađivanje dok maloljetnik ne odraste. Nakon što maloljetnik postane sposoban za rad, čifluk će se prema carskom zakonu dosuditi maloljetniku. Pristojba *tapu* nije se uzimala od siročeta jer zemlja koju je naslijedio od oca smatrala se kao naslijeđeni *mulk*.³⁶³

Ukoliko jedan rajetin svoju zemlju koja je pogodna za obrađivanje, ostavi tri godine neobrađenom, zakonom je bilo dozvoljeno oduzeti tu zemlju od njenog posjednika i dodijeliti je drugome uz tapijsku pristojbu. Međutim, ukoliko je ta zemlja pusta i brdovita i nije pogodna za obrađivanje, nije bilo dozvoljeno dodijeliti je nekome drugom jer se smatra da zemljoradnik nije počinio grešku. Nije bilo zabranjeno da raja nekoliko dunuma zemlje ostavi neobrađeno za potrebe para volova te da od te zemlje napravi ispašu, ali ono što jeste

³⁶⁰ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 355-357.

³⁶¹ *ibid*, str. 357-358.

³⁶² İhsanoğlu, *Historija*, str. 631.

³⁶³ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 358.

zabranjeno bilo je sijati zemlju koja od davnina služi za ispašu stoke. U slučaju da jedan rajetin napusti čifluk na timaru svog spahije, a zatim obrađuje zemlju na nekom drugom mjestu, određeno je da se od tog rajetina ponovo uzme desetina. Ako na timaru svog spahije rajetin ne bude imao zemlje koja je pogodna za obrađivanje, nepravедno je i protuzakonito ponovo uzeti desetinu. Ovaj zakon primjenjivan je i kod nemuslimanskog stanovništva. Propis koji se odnosi na Smederevski sandžak određuje da ako jedan rajetin ne bude obrađivao zemlju gdje je upisan, nego bude obrađivao zemlju koja pripada drugom spahiji, dužan je dati polovinu desetine gospodaru zemlje, a drugu polovinu sa ekvivalentom salarije svome spahiji. Ako oni kod kojih nije upisana pristojba na čifluk, postanu vlasnici para volova i čifluka, dužni su dati pristojbu na čifluk.³⁶⁴ Navodi se da je nepravda uzeti pristojbu na čifluk od osobe koja je ostarila i osiromašila te izgubila volove i čifluk, naročito ako je zemlja obrađena i nema manjkavosti u pogledu pristojbi. Kada je riječ o iznosu pristojbe na čifluk, od raje koja posjeduje cijeli čifluk, uzimala se potpuna pristojba na čifluk, a od raje koja ima polovinu čifluka, uzimala se polovina pristojbe. Kada je riječ o zemljama koje su manje od polovine čifluka i koje su pogodne za obrađivanje, na 2 dunuma uzimala se 1 akča pristojbe. Od zemlje koja je srednje kvalitete, na 3 dunuma uzimala se 1 akča, a od zemlje slabije kvalitete, zakonom je propisano da se na 4 do 5 dunuma uzme 1 akča pristojbe. Ranije su pristojbe na čifluk, kao i pristojbe *bennak* uzimane za vrijeme vršidbe, a u ovom *Zakoniku* je određeno da se uzimaju u mjesecu martu.³⁶⁵ Kada je riječ o naslijeđivanju čifluka, sav čifluk naslijeđuje sin umrlog rajetina, dok kćerka nije imala pravo na dio tog čifluka.³⁶⁶

Obaveza raje bila je odnijeti desetinu u hambar. U ranijem periodu, raja je bila obavezna nositi desetinu u tvrđavu. Međutim, u zakonu je navedeno da ako je udaljenost veća od jednog dana, nije dozvoljeno opterećivati raju. U nastavku navedeno je da je ukinuta odredba da je raja obavezna da spahiji napravi kuću. Novim zakonom dozvoljeno je da raja napravi samo hambar u koji mogu smjestiti desetine od prihoda. Kada je riječ o obrađivanju zemlje, raja koja posjeduje čifluk, dužna je svake godine posijati 4 *müdd*-a sjemena, prema brusanskom *müdd*-u. U godini u kojoj ništa ne posije, potrebno je dati 50 akči. Ako raja posije 2 *müdd*-a, određeno je da se od njih uzme 25 akči.³⁶⁷ Ako budu postojale razlike u veličini čifluka, odnosno ako čifluci budu veći nego što je u defteru zavedeno te onaj kome je upisan jedan čifluk, zapravo ima jedan i po čifluk, a oni kojima je upisano pola čifluka, imaju cijeli čiflik, potrebno je da daju pristojbu veću nego što je u defteru naznačeno. Međutim, ako se ne

³⁶⁴ *ibid*, str. 358-359.

³⁶⁵ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 360.

³⁶⁶ *ibid*, str. 361.

³⁶⁷ *ibid*, str. 362.

obavežu na veću pristojbu, potrebno je višak od toga uz posredovanje kadije, dati onome koji ne posjeduje čifluk.³⁶⁸ Pristojba na čifluk imama koji uživaju džamijski vakuf je ukinuta i nije upisana u defter kao prihod. Također su ukinuti i vanredni nameti u periodu obavljanja funkcije imama.³⁶⁹

U drugom odjeljku regulisani su propisi u pogledu zaostavštine nemuslimana koji dolaze iz neprijateljske zemlje (*darul-harb*). Ovaj zakon se odnosio na nemuslimane koji su privremeno boravili u Osmanskom carstvu i oni su se nazivali *muste'meni*. Njihov status je bio veoma sličan onome koji su imali *zimije*, ali se u određenim aspektima razlikovao.³⁷⁰ U zakonu se navodi da u slučaju smrti nemuslimana koji dolazi iz neprijateljske zemlje, nakon čije isplate duga ostane zaostavština, potrebno je izvršiti popis zaostavštine posredstvom kadije, sačiniti defter i preuzeti je. Ako bude podnijeta tužba nasljedstva za umrlog ili tužba za oporuku te bude potreban svjedok musliman, a svjedok bude nemusliman i budu svjedočili za oporuku i nasljedstvo, primit će se obzirom da je prema šerijatskom zakonu dozvoljeno. Ako tužba za nasljedstvo i oporuku ne bude podnesena, zaostavština će biti preuzeta posredstvom kadije i čuvana na sigurnom i zaštićenom mjestu. U slučaju da iz zemlje čovjeka koji je umro, dođe jedan čovjek radi traženja te zaostavštine, potrebno je podnijeti izvještaj Visokoj Porti o tom čovjeku koji je došao, o pismu i defteru zaostavštine. Ako se ustanovi vjerodostojnost pisma i namjera tog čovjeka, biće izdata časna zapovijest da se zaostavština preda tom čovjeku koji je došao i da se otpremi. Budući da kadije žele izvršiti diobu ondje gdje su spomenuti nemuslimani umrli te da od zaostavštine nemuslimana iz neprijateljske zemlje uzmu pristojbu na diobu, u *Zakoniku* je određeno da takva radnja nije dozvoljena.³⁷¹

Treći odjeljak sadrži odredbe o azapima, jedinici lake pješadije koja je bila pomoćna prethodnica osmanske vojske. Od XVI stoljeća vršili su funkciju čuvara tvrđava i imali su status vojnika sa plaćom, ali su obavljali i druge poslove kao što su izgradnja mostova i kopanje tunela.³⁷² Azapi su uvršteni u poglavlje o raji vjerovatno jer su bio dio zemljišnog sistema. U *Zakoniku* je dat detaljan opis vršenja popisa azapa i bilo je potrebno da se ustanove sposobnosti svakog azapa, a zatim da se utvrdi ko je od njih slabijeg imovinskog stanja, a ko starije životne dobi. Pored novca koji dodjeljuje Porta za finansiranje ove vojne jedinice, potrebno je da novac da i stanovništvo, a određeno je da za svakog azapa je potrebno najviše

³⁶⁸ *ibid*, str. 363.

³⁶⁹ *ibid*.

³⁷⁰ İhsanoğlu, *Historija*, str. 581.

³⁷¹ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 365-366.

³⁷² İhsanoğlu, *Historija*, str. 487.

300 akči. Nakon što se izuzmu mahalski imami i oni koji su sa carskim beratom na položaju, potrebno je iznos novca raspodijeliti na ostale osobe prema njihovim mogućnostima i imovinskom stanju, s tim da se od udovica nije uzimao novac. Posebno je naglašeno da se nijednom pojedincu ne određuje više nego što je u mogućnosti i da se ne smije dogoditi da se prema nekome pokaže naklonost i simpatija te da se od njega uzme manji dio nego što je potrebno. Dužnost azapa mogli su vršiti samo ljudi koji su sposobni za borbu i ratovanje, dok dječaci, starije osobe, bolesni i invalidi se nisu smjeli uzimati u ovu službu. Popis azapa vršio se uzimajući u obzir broj kuća, tako da na 20 kuća određen je jedan vrijedan i sposoban azap, a ostalih 19 osoba treba da daju trošak za učestvovanje u vojnom pohodu. Popis se vršio u prisustvu kadija i subaša i od svakog kadiluka u kojem su vršio popis, potrebno je imati dva deftera, jedan koji će biti kod kadije, a drugi u Visokoj Porti.³⁷³

Propisi četvrtog odjeljka odnose se na juruke i nomade. Pješadijska vojska koja se nalazila u Rumeliji nazivali su se jurucima (*yörüük*)³⁷⁴ i imali su ista zaduženja poput pješadijske vojske.³⁷⁵ Naizmjenično su odlazili u vojne pohode, a oni koji su ostajali davali su određeni iznos novca onima koju učestvuju u pohodu. Bili su obavezni plaćati pristojbu na ovce. U slučaju da obrađuju zemlju koja pripada spahiji, dužni su bili plaćati desetinu, salariju i pristojbu na jaram, odnosno par volova. Ako su obrađivali zemlju koja pripada sandžakbegu, bili su obavezni plaćati pristojbu na čifluk, pristojbu na ispašu koja je iznosila od 10 do 20 akči u zavisnosti od kvalitete stada i pristojbu na tor u iznosu od 2 akče. U *Zakoniku* je navedeno da se pristojbe uzimaju u mjesecu aprilu, a ne u vrijeme striženja jagnjadi, kao što je bio slučaj ranije.

Nomadi čije su zajednice bile formirane drugačije od urbanih ili ruralnih, živjeli su u okviru zakona koje su sami za sebe uredili.³⁷⁶ Pored stočarstva kao osnovnog zanimanja, oni su snadbijevali većinu gradskih potreba za mesom, masnoćom, jogurtom, maslacem i sirom. Neki nomadi su uzimani u privremeni sastav vojske prilikom vojnog pohoda. Neka nomadska plemena su za državu izrađivali lukove ili strijele i na taj način su plaćali svoje porezne obaveze. Pored toga, bavili su se i osiguravanjem puteva, izgradnjom mostova, tvrđava i pristaništa te čuvanjem karavana.³⁷⁷ U okviru zakonskih odredbi, nekim nomadima bila je zavedena pristojba konjarina koja je iznosila po 300 akči za jednog konja, a bili su obavezno plaćati i novčane kazne, mlađarinu i ovčarinu. Ovi nomadi bili su oslobođeni plaćanja

³⁷³ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 366-368.

³⁷⁴ İhsanoğlu, *Historija*, str. 619.

³⁷⁵ *ibid*, str. 488.

³⁷⁶ İhsanoğlu, *Historija*, str. 652.

³⁷⁷ *ibid*, str. 653.

pristojbe na čifluk, *bennak*, *ceba*, desetine i vanrednih nameta. Nomadi koji su obrađivali zemlju na svojim staništima gdje su zavedeni, dužni su plaćati desetinu od zemaljskog prihoda, pristojbu na čifluk, *bennak*, *ceba*, pristojbu na ovce, mlađarinu i novčane kazne.³⁷⁸

Propisi petog odjeljka odnose se na položaj vlaha, odnosno stočara koji su imali određene vojne obaveze kao što je odbrana granica. Oni su u XV stoljeću naseljavali prostore sjeverne Srbije,³⁷⁹ tačnije opustošena mjesta na hasovima i zeametima sandžakbegova. Nestašica zemljoradničkog stanovništva doprinijela je migracijama vlaha i njihovo naseljavanje. Veliki broj vlaha naselio je područje Smederevskog sandžaka i dijelove Kruševačkog i Vidinskog sandžaka.³⁸⁰ Kneževi su bili više starješine vlaha, a primićuri niže starješine.³⁸¹ Vlasi su do 1536. godine u Smederevskom sandžaku imali veoma važan položaj. Prema odredbama osmanskih zakonika, davali su samo polovinu desetine prilikom obrađivanja spahijske zemlje, nisu plaćali harač, nego godišnji porez filuriju koji je iznosio jedan dukat od kuće. Bili su oslobođeni radnih obaveza.³⁸²

U *Zakoniku* je navedeno da su vlasi iz Braničevskog i Vidinskog sandžaka bili su oslobođeni plaćanja desetine, harača, ispendže, mlađarine, kao i od vanrednih nameta.³⁸³ Bili su obavezni plaćati novčane kazne sandžakbezima, a desetinu su uzimali njihovi knezovi. Vlasi su bili obavezni da na pet kuća daju po jednog kopljanika i njihova dužnost bila je da na izloženim mjestima čuvaju stražu. U slučaju pojavljivanja neprijatelja, svi vlasi učestvali su u pohodu kao konjanici. Dužni su bili da godišnje daju sandžakbegu s domaćinstva na domaćinstvo (*tütünden tütüne*) po 83 akče pristojbe. Vlasi u Smederevskom sandžaku bili su oslobođeni plaćanja harača, ispendže, desetine, ovčarine, mlađarine i drugih pristojbi jer su imali poseban status. Za Božić bili su dužni dati od svake kuće 45 akči i 15 akči, za vrijednost jednog ovna. Od 50 kuća koje su činile jedan katun,³⁸⁴ bili su dužni dati po 3 akče za jedan šator, dva ovna, dva sira, dva konopca i tri julara, što je iznosilo ukupno 63 akče. Za Đurđevdan svaka kuća bila je dužna dati po 20 akči kao vrijednost jedne ovce sa jagnjetom, što je iznosilo ukupno 83 akče godišnje. Oni su čuvali izložena mjesta, a kada se vrši upad u neprijateljsku zemlju, iz kuće jedan od njih bio je obavezan ići u vojni pohod. Na 50 kuća, koliko je iznosio jedan katun, dužni su bili dati jednog slugu sandžakbegu, a na svakih 5 kuća jednog čovjeka za vojničku službu. Prema zakonu, oni su obavezni plaćati novčane kazne. Od prikupljenih

³⁷⁸ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 368-370.

³⁷⁹ Đurđev, *Historija naroda Jugoslavije*, str. 83.

³⁸⁰ *ibid*, str. 84.

³⁸¹ *ibid*, str. 85.

³⁸² *ibid*, str. 89.

³⁸³ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 370.

³⁸⁴ Katun je stočarska nomadska naseobina.

novčanih kazni, desetinu su uzimali njihovi knezovi. Vlasi nisu bili obavezni sandžakbegu praviti kuće, kositi njegovu travu, ni donositi drva.³⁸⁵ U *Zakoniku* se garantovala sigurnost njihovim starješinama te je tako propisano da se primićurima nije moglo oduzeti njihovo primićurstvo bez krivice. Na snazi je bio zakon da su oslobođeni od svih vanrednih nameta, divanskih i običajnih tereta. Povlastice koji su imali date su im kako bi se stvorile pogodnosti za naseljavanje stočara na opustjelim zemljama,³⁸⁶ ali i zato što su vršili vojničku službu i čuvali izložena mjesta.³⁸⁷

Određeni zakoni i običaji koji su bili na snazi u zemljama prije osmanskih osvajanja su ukinuti, jer su ih Osmanlije smatrali inovacijama i nepravednim praksama koji su bili nespojivi sa njihovim pravnim sistemom, odnosno nisu bili u skladu sa zakonom *Kanun-i Osmani*.³⁸⁸ Budući da su se pojavile određene ilegalne radnje prilikom prikupljanja poreza, šesti odjeljak je posvećen praksama koje su se provodile u ejaletu Karaman i smatrane su novotarijama zbog čega su ukinute. Na početku odjeljka je navedeno da su čauši³⁸⁹ koji su u ranijem periodu bili zaduženi za čuvanje vinograda u Konji, uzimali prihode i onda kada nisu izvršavali svoju dužnost. Budući da je to bila novotarija, ta praksa je ukinuta.

U ranijem periodu pristojba za održavanje vodene mreže iznosila je 4 akče od svakog dunuma. Onaj koji je držao pod zakupom vodenu mrežu, uz saglasnost građana slao je u vrijeme natapanja pouzdane ljude i imenovao ih upraviteljima za dijeljenje vode. Kasnije je upraviteljem nad dijeljenjem vode postao *amil*³⁹⁰ i oni su prilikom uzimanja pristojbi kršili zakonski propis. Pored toga, oni su u vrijeme natapanja davali prednost osobi koja bi dala veću pristojbu, prije nego bi došao red na nju. U periodu kada je bilo malo vode, umjesto da bude šteta za vinograde koji su kasnije nastali, oštećeni su bili stari vinogradi kojima zapravo pripada pravo na vodu. Iz tog razloga naređeno je da se kao ranije, uz saglasnost građana, pouzdani ljudi imenuju upraviteljima i da oni vrše podjelu vode tako, da niko ne bude oštećen. Novotarije koje su nakon toga nastale, ukinute su. Osoba koja je zapošljavala radnike za održavanje vodene mreže, dozvoljavala je nekim ljudima da siju vrt i ugovarala da ½ prihoda uzme za sebe, a 2/3 prihoda da uzme vrtljar. Iz ovog razloga je propadalo pravo na vodu za vinograde. Za vrijeme Karamanida³⁹¹ sa spomenutom vodom snabdijevana su tri vrta, jedan

³⁸⁵ *ibid.*, str. 371.

³⁸⁶ Đurđev, *Historija naroda Jugoslavije*, str. 86.

³⁸⁷ Hadžibegić, *Porez na sitnu stoku*, str. 84.

³⁸⁸ İnalcık, *Suleiman the Lawgiver*, str. 129.

³⁸⁹ Čauš je niži čin u vojsci ili službenik kojem su povjereni razni poslovi.

³⁹⁰ Amil je naziv za poreskog činovnika koji prikuplja poreze u ime zakupnika.

³⁹¹ Dinastija i bejlik koja je vladala u regijama Niğde, Karaman, Konya, İç İl, Taşili i Alanya između 1256.-1474. godine

za dizdara, odnosno zapovjednika tvrđave, jedan za ženu, a jedan se sijao za turbe Dželaluddin Rumija. Ostatak vode se trošio na vinograde, česme i banje. Ovdje se navodi da je Džem Sultan napravio jednu vilu izvan tvrđave i da su od glavne vode uzeli za vilu jednu količinu vode i u okolini vile zasadili vinograd. Ovim povodom kasnije su i drugi ljudi uzeli tu vodu, napravili vrtove i trošili je. Iz tog razloga nastao je manjak i šteta muslimanskim banjama i česmama. Budući da je situacija takva, naređeno je da se spriječe oni koji imaju odvodne cijevi. Za one koji ne postupaju u skladu sa zakonom, propisano je da gradski kadija izvijesti Visoku Portu.³⁹²

U *Zakoniku* se nalazi upozorenje da ljudi i sluge sultana i spahije iz Karamana i Hamida koji dolaze u Konju, silom ne odsjedaju u kućama građana. Dozvoljeno im je da isključivo s njihovim pristankom mogu odsjesti. One koji budu postupali suprotno zakonu, kadije su dužne spriječiti. Budući da se prilikom kupovine životinja u gradovima i selima ne traži garancija, postojale su situacije da se prodaju ukradene životinje. Stoga je naređeno da se životinje ne kupuju bez garancije i da bude kažnjena osoba koja sa sumnjivog mjesta kupi životinju bez garancije. Postojala je situacija u kojoj su, prilikom naplate novčane kazne za krivično djelo, pored naiba³⁹³ novac uzimali i subaša, noćni čuvari i starješine noćnih čuvara. Donesena je odredba da samo naib ima ovlaštenje naplatiti novčanu kaznu.³⁹⁴ U Smederevskom ejaletu, kada bi građani donosili vino u grad koje je proizvedeno na njihovim vinogradima, od svakog bureta, uzimane su 2 akče. Pored toga, uzimane su i 2 akče sa bureta na bure nakon predavanje desetine. Budući da se ova praksa, nastala u doba Sulejman paše, smatrala novotarijom i nije u defteru zavedena kao prihod, ukinuta je sa carskom odredbom.³⁹⁵

Posljednji odjeljak *Zakonika* sadrži zakon koji je ustanovljen za drva kojima je snabdijevan dvor. Utvrđeno je da za potrebe dvora i carske kuhinje, za svaku godinu, potrebno 20.000 mjera drva iz kadiluka Izmit, 9.000 mjera iz kadiluka Yalak-ova i 2.000 mjera iz kadiluka Gekbuze. Stanovnici ovih kadiluka bili su dužni na vrijeme pripremiti navedenu količinu drva prema spomenutom rasporedu te ih dopremiti na morsku obalu i smjestiti ih na lađe. Svaki kadija je morao tražiti od ljudi koji su od ranije pristupili poslu oko drva, da dovezu drva koja su određena za njegov kadiluk. Bilo je potrebno da sječa drva za bejlik bude isključivo za dvor i nije bilo dozvoljeno dodjeljivati pojedincu drva na ime bejluka. Kome budu potrebna drva, za kuću paša, za beglerbege, za age na Porti i druge, bili na nižem ili višem položaju,

³⁹² Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 372.

³⁹³ Naib je sudski pomoćnik.

³⁹⁴ *ibid*, str. 373.

³⁹⁵ *ibid*, str. 375.

treba za svoj novac da kupe od onih koji prodaju drva. Novac koji se za drva šalje iz carske blagajne, a iznosio je za svaku mjeru po 2 ½ akče, potrebno je da se dodijeli zemljoradnicima koji sijeku i nose drva. Određen je iznos po 2 ½ akče za svaku mjeru drva koja se uzimaju za bejlik ili koja se prodaju ostalim stanovnicima.³⁹⁶

Ovim odjeljkom se završava *Zakonik* Sulejmana Veličanstvenog. Osim što ima veliki značaj za poznavanje historije Osmanskog carstva, *Zakonik* pruža i značajne podatke koje se odnose na balkanske zemlje. Prilikom osvajanja novih teritorija, Osmanlije su uvodile svoj pravni sistem, ali su i zadržavali određene ustanove prava tih zemalja. Iz tog razloga su u osmanskom pravu prisutni elementi i prava drugih zemalja.³⁹⁷ Nastojali su svoj pravni sistem prilagoditi narodima osvojenih zemalja i izdavali su zakone i propise lokalnog karaktera koji su se odnosili na određene krajeve. U osmanskom pravu nalazi se i nekoliko pravnih rješenja, izraza i ustanova srednjovjekovnog prava balkanskih zemalja koji su usvojeni sa manjim ili većim izmjenama.³⁹⁸ Kako navodi Begović, udio srednjovjekovnog prava balkanskih zemalja u osmanskom pravnom sistemu je bio značajan. To je moguće objasniti činjenicom da su za vrijeme izdavanja *kanun-nama* sultana Mehmeda II i Sulejmana Veličanstvenog, ljudi iz balkanskih zemalja bili na značajnim položajima kao veliki veziri, veziri i drugi visokodužnosnici Sultanskog divana koji je imao presudnu ulogu u donošenju zakona.³⁹⁹ Ovaj *Zakonik* je od velike važnosti za poznavanje historijskih i kulturnih prilika u Osmanskom carstvu na osnovu općih propisa, ali i za balkanske zemlje jer sadrži i zakone i propise koji se odnose na te krajeve. Hadžibegić zastupa stav da je ovaj *Zakonik* sastavljen za pretežno evropski dio Osmanskog carstva, a naročito za balkanske zemlje.⁴⁰⁰

JEZIČKO-STILSKA ANALIZA ZAKONIKA

Pored pravnog i povijesno-civilizacijskog, *Zakonik* je moguće promatrati i sa literarnog aspektu i analizirati ga kao literano djelo. Budući da pripada književnosti u širem smislu, moguće ga je povezati sa pojmom *adaba*. Danas ovaj pojam označava umjetničku književnost, ali u klasičnom periodu, njegovo značenje bilo je mnogo šire. Ranije je *adab* označavao sve oblike književnosti i nauke, a podrazumijevao je obrazovanje, odgoj, etičnost i moral. Da je veliku važnost imao u klasičnom periodu, pokazuje i činjenica da se uvodio u

³⁹⁶ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 375-376.

³⁹⁷ Begović, *Tragovi krivičnog prava*, str. 1.

³⁹⁸ *ibid*, str. 2.

³⁹⁹ *ibid*, str. 3.

⁴⁰⁰ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 303.

obrazovanje prinčeva na halifskim dvorovima.⁴⁰¹ *Adab* je zauzimao veoma važno mjesto u odgoju, obrazovanju i etici pojedinca i društva.⁴⁰² U klasičnom periodu orijentalno-islamske kulture intenzivno su stvarani uvjeti da *adab* bude dio kulturnog i društvenog života.⁴⁰³ Budući da se *Zakonik* bavio mnogim aspektima ljudskog života, nastojao regulisati javni red i mir, odnose u društvenom životu, spriječiti nemoralne i neetične radnje, moguće je i ovo djelo uvrstiti u oblast *adaba*.

Način izražavanja u *Zakoniku* pripada administrativnom stilu čije su osnovne karakteristike shematiziranost i determiniranost jezičnih sredstava. Budući da je svrha administrativnih tekstova zvanična komunikacija između ustanova i pojedinaca, država i državnika, državnih organa i pojedinaca, postojala su strogo određena pravila i obrasci za njegovo pisanje.⁴⁰⁴ Administrativni stil ima nekoliko podstilova i ovaj *Zakonik* moguće je svrstati u zakonodavno-pravni podstil čiji su žanrovi zakoni, odluke, statuti, rješenja i naredbe.⁴⁰⁵ *Zakonik* karakteriše objektivnost, preglednost, konkretnost i preciznost.

Zakonske odredbe formulisane su u obliku jasnih i izravnih odredbi. Osmanski zakoni, naročito odredbe o oporezivanju, pisani su jednostavnim, neceremonijalnim jezikom.⁴⁰⁶ U prvom poglavlju, na kraju članova zakona krivičnog prva nalazi se fraza kojom se saopštava iznos novčane kazne: *otuz akçe alna, kirk akçe alna*. Karakteristična je upotreba istih leksema prilikom navođenja sankcija. Pored članova koji su u obliku naredbe, postoje i članovi koji su opisne prirode. Takvi članovi odstupaju od strogo utvrđenih pravila pisanja zakona. Kao što je već ranije navedeno, *Zakonik* je podijeljen na tri poglavlja, od kojih prvo sadrži četiri odjeljka, a drugo i treće poglavlje sadrže po sedam odjeljaka. Akgündüz je numerisao članove zakonskih odredbi, dok kod Hadžibegića to nije slučaj. Svakom odjeljku prethodi naslov.

Karakteristika administrativnih tekstova je odsustvo emocionalno-ekspresivnih sredstava. Zvanična komunikacija i prenos informacija zahtijeva formalnu objektivnost na jezičnom planu. Obilježja pravnog podstila su odstupanje od ekspresivnih elemenata i figura⁴⁰⁷ zbog

⁴⁰¹ Duraković, *Klasično pjesništvo*, str. 64-65.

⁴⁰² *ibid*, str. 68.

⁴⁰³ *ibid*, str. 69.

⁴⁰⁴ Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Research Support Scheme, Prag, 1999, str. 31. (u daljem tekstu: Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*)

⁴⁰⁵ *ibid*, str. 33.

⁴⁰⁶ Snježana Buzov, "Značaj Bosne za razumijevanje osmanskog pravnog sustava i osmanske pravne prakse", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 60, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 310. (u daljem tekstu: Buzov, *Značaj Bosne za razumijevanje osmanskog pravnog sustava*)

⁴⁰⁷ Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, str. 33.

težnje ka objektivnosti i odsustvu bilo kakvih ukrasa.⁴⁰⁸ Izuzetak je napravljen u uvodnom dijelu u kojem su upotrebljena stilska sredstva koja imaju poetičku funkciju i koriste se u nekim naučnim, a ne samo u književnim djelima. Jedna od odlika *adaba* bila je da su najčešće uvodni dijelovi pisanih djela nastajali u formi rimovane proze.⁴⁰⁹ Prozna djela započinjala su zahvalom Allahu *tahmīd* i blagosiljanjem poslanika Muhammeda a.s., *salavāt*, u rimovanoj prozi.⁴¹⁰ Ovakav primjer nalazi se i u *Zakoniku* gdje je obavezni uvodni dio *tahmīd salavāt* napisan u rimovanoj prozi, u formi *sağ'*, u kojoj je napisan i tekst Kur'ana.⁴¹¹ Ova forma podrazumijeva da su završeci fraza u proznim tekstovima napisani u istoj rimi ili istom metru ili oboje.⁴¹² Uvodni dijelovi ove vrste bili su zastupljeni u svim funkcionalnim stilovima.⁴¹³

*Elhamdülillâh 'il-Melik 'il-Hakk 'il-lezî ye 'müru bi'l- 'adli ve'l-ihsâni ve yenhâ an 'il-fahşâi ve 'l-münker; ve ce'ale's-Selâtîne sebeben li-nizâm'il âlemi ve neffeze ahkâmehum alâ kâffeti ehl'il-veberi ve'l-meder. Ve's-Salâtü ve's-Selâmü alâ vâdu' -is-süneni Seyyidinâ Muhammed'in'il-Mustafâ hayr'il-beşer. Ve 'alâ âlihi ve ashâbihi'llezine hum muttasîfune bi-mekârim'il-ahlâk ve hüsn'is-siyer.*⁴¹⁴

(Slava Allahu, istinitom vladaru, koji naređuje pravednost i dobročinstvo, a zabranjuje prljave i nevaljale stvari, koji čini vladare uzrokom reda u svijetu i sprovodi njihove zapovijesti nad svim nomadima i stanovnicima. I neka je blagoslov i milost na ustanovitelja sunneta, našeg gospodara Muhammeda El-Mustafa, najboljeg među ljudima, i na njegovu porodicu i na njegove drugove, koji posjeduju dobre čudi i lijepo vladanje.)⁴¹⁵

U uvodnom dijelu rimuju se *münker-meder* i *beşer-siyer* budući da završavaju na slog *-er*. Ovakva vrsta teksta može se nazvati topos uzvišenosti jer je posvećena slavljenju Boga i blagosiljanju Poslanika. Nakon ovoga, riječima *ve ba'dü* autor označava da započinje izlaganje o temi svog djela.⁴¹⁶

Karakteristična je figura ponavljanja u konektorskoj ulozi jer ona predstvalja najvažnije jezičko sredstvo za povezivanje dijelova teksta.⁴¹⁷ U *Zakoniku* je zastupljena anafora, odnosno

⁴⁰⁸ *ibid*, str. 219.

⁴⁰⁹ Duraković, *Klasično pjesništvo*, str. 67.

⁴¹⁰ *ibid*, str. 70.

⁴¹¹ *ibid*, str. 327.

⁴¹² İsmail Durmuş, "Seci", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36. cilt, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, str. 273.

⁴¹³ Duraković, *Klasično pjesništvo*, str. 329.

⁴¹⁴ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, str. 365.

⁴¹⁵ Hadžibegić, *Kanun-nama*, str. 304.

⁴¹⁶ Duraković, *Klasično pjesništvo*, str. 327.

⁴¹⁷ Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, str. 100.

ponavljanje iste riječi na početku rečenica što doprinosi povezivanju teksta.⁴¹⁸ Mnogi članovi zakonskih odredbi započinju arapskim veznikom *ve* (i) i perzijskim veznikom *eđer* (ako) kojim se pojačava pogodbeno značenje kondicionala.⁴¹⁹ Hadžibegić veznik *eđer* na srpskohrvatski prevodi veznikom "ako".

Eđer bir kişi hamr içse, kâdî ta zîr ede, iki ağaca bir akçe cürm alına. Eđer kaz ya tavuk veya ördek uğurlasa, kâdî ta zîr ede, iki ağaca bir akçe cürm alına. Ve eđer at uğurlasa, elin keseler, kesmezler ise iki yüz akçe cürm alına. (368)

(Ako se neko napije vina, neka ga kadija kazni batinanjem i neka za svaki štap uzme 1 akču novčane kazne. Ako neko ukrade gusku, patku ili kokoš, neka ga kadija kazni batinanjem i neka za svaki štap uzme 1 akču novčane kazne. Ako neko ukrade konja, neka mu otsijeku ruku. Ako mu ne budu otsjekli, neka se uzme 200 akči novčane kazne. 309)

Za vrijeme vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog u većem broju izdavani su zakoni na osnovu principa šerijatskog prava i u većoj mjeri je upotrebljavana arapska pravna terminologija u odnosu na raniji period što je moguće vidjeti i u ovom općem *Zakoniku*.⁴²⁰ *Zakonik* je napisan na osmanskome turskom jeziku, arapskim pismom. Turci su prihvatajući islam i ulaskom u krug islamske civilizacije bili pod utjecajem arapskog kao jezika islama i perzijskog jezika kao jezika umjetnosti.⁴²¹ Politička, vjerska i kulturna povezanost Arapa i Turaka u velikoj mjeri se odrazila na jezik.⁴²² Službeni jezik Osmanskog carstva bio je osmanski turski jezik, ali dugi niz godina arapski jezik se upotrebljavao u pisanju⁴²³ pravnih dokumenata, znanstvenih knjiga, natpisa na novčanicama, a koristio se i u školama i obrazovnim krugovima. Iako su arapski i osmanski turski jezik veoma različiti u fonologiji, morfologiji i sintaksi, veliki broj arapskih riječi je prešao u osmanski turski jezik.⁴²⁴ Pored arapske pravne terminologije, zastupljene su riječi i izrazi iz perzijskog jezika. Osim utjecaja na leksiku, osmanski turski jezik primio je i gramatičke elemente pomenutih jezika. U osmanskome turskom jeziku bile su zastupljene složene imenice i pridjevi perzijskog porijekla,

⁴¹⁸ ibid, str. 112.

⁴¹⁹ Ekrem Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996, str. 512. (u daljem tekstu: Čaušević, *Gramatika*)

⁴²⁰ Đurđev, *Historija naroda Jugoslavije*, str. 18.

⁴²¹ Fehim Nametak, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja, vol. XL, Sarajevo, 2013, str. 25.

⁴²² Muhamed Ždralović, "Arapski masdari i participi u sastavljenim glagolskim oblicima suvremenoga turskog jezika", *Rad JAZU*, knjiga 376, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1979, str. 277. (u daljem tekstu: Ždralović, *Arapski masdari*)

⁴²³ ibid, str. 278.

⁴²⁴ ibid, str. 279.

kao i perzijska genitivna veza, imeničke i pridjevske fraze iz arapskog jezika, brojevi, prijedlozi i oblici množine.⁴²⁵

Na leksičkom planu karakteristično je postojanje ustaljenih riječi i izraza. Upotrebljena je terminologija koja tekstove napisane administrativnim stilom odvaja od stila svakodnevnice komunikacije.⁴²⁶ U *Zakoniku* upotrebljene su riječi arapskog porijekla kao što su: *zinâ* (blud), *gasıp* (pljačkaš), *tasarruf* (posjedovanje, uživanje), *beyt'ül-mal* (državna blagajna), *resim* (porez, namet), *ağnâm* (sitna stoka), *aşâr* (desetina), *cerîme* (novčana kazna), *siyâset* (teške tjelesne kazne), *diyeyt* (materijalna odšteta), *kumaş* (tkanina), *bez* (platno), *livâ* (sandžak). Terminologija koja je upotrebljena za poljoprivredne proizvode, većinom je porijeklom iz perzijskog jezika: *bostan* (proizvodi iz povrtnjaka), *mercimek* (leća), *nohut* (naut) *bağ* (vinograd), *bağçe* (vrt), *asiyab* (mlin), *ibrişim* (konac), *şalgam* (repa), *bâc* (tržni porez), *tîmâr* (njegovanje, staranje, briga). Budući da su Osmanlije prilikom osvajanja nove teritorije, u određenim slučajevima zadržavali neke ustanove, izraze i pravna rješenja, u pravnoj terminologiji zastupljeni su izrazi i iz drugih jezika. Riječ *kanun* je preuzeta iz bizantskog prava, kao i mnogi pravni izrazi i ustanove.⁴²⁷

Pored brojnih posuđenica iz arapskog jezika, u osmanskom turskom jeziku značajno mjesto zauzeli su arapski masdari. Budući da su u *Zakoniku* zastupljeni u velikom broju kao imenska komponenta složenih glagola, u nastavku rada će biti detaljnije analizirani.

Arapski masdari koji se nekada nazivaju infinitivom ili neodređenim načinom, jesu apstraktne imenice koje mogu imati verbalnu reakciju.⁴²⁸ Njihovo značenje je najpribližnije glagolskim imenicama. Mogu se deklinirati, u nekim slučajevima mogu primati nastavke za množinu, kao i prisvojne nastavke. Arapski glagoli dijele se na osnovne i izvedene, a glagol u svom korijenu može imati tri ili četiri konsonanta. U arapskom jeziku postoji više izvedenih formi glagola. U osmanski turski jezik ušli su mnogi masdari trilitera i od njihovih izvedenih formi.⁴²⁹ Masdari drugih izvedenih formi, kao i masdari izvedeni iz kvadrilitera, rijetko se upotrebljavaju u osmanskom turskom jeziku, a naročito u složenim glagolima.⁴³⁰ Osim kao imenska

⁴²⁵ Mustafa Özkan, "Osmanlı Türkçesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33. cilt, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2007, str. 484.

⁴²⁶ Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, str. 33.

⁴²⁷ Begović, *Tragovi krivičnog prava*, str. 2.

⁴²⁸ Teufik Muftić, *Gramatika arapskoga jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998, 245. (u daljem tekstu: Muftić, *Gramatika*)

⁴²⁹ Ždralović, *Arapski masdari*, str. 282.

⁴³⁰ *ibid*, str. 285.

komponenta složenih glagola, mnogi arapski masdari su se u osmanskome turskom jeziku osamostalili kao imenice.

Odnos imenske i glagolske komponente složenih glagola bio je objekat glagolski predikat. Međutim, uslijed čestog ponavljanja, leksičko značenje glagolske komponente je oslabilo ili iščezlo. Pomoćni glagoli bili su oslobođeni svog osnovnog značenja i dobili apstraktno značenje radnje ili stanja.⁴³¹

U turskom jeziku, prema semantičkom kriteriju, glagoli se dijele u tri skupine: glagole punog značenja, glagole nepotpunog značenja i pomoćne glagole. Pomoćni glagoli služe kao kopula između subjekta i predikata i za tvorbu složenih glagolskih vremena, kompozitnih glagola i formi perifrazične konjugacije. Pomoćni glagoli su *etmek* (činiti), *olmak* (biti) i supstantivirani glagol *imek* (biti).⁴³² Glavna funkcija ovih glagola jeste povezivanje rečeničnih elemenata, subjekta i predikatne dopune. Kada je riječ o morfološkoj strukturi, složeni ili kompozitni glagoli sa pomoćnim glagolima *olmak* i *etmek* pripadaju skupini sintetičkih glagola, kao primarni ili osnovni glagoli jer njihov korijenski morfem nije proširen sufiksom za tvorbu glagolskog lika.⁴³³

Pomoćni glagol *etmek* (*eylemek*, *kılmak*)

Pomoćni glagol *etmek* (činiti) služi za tvorbu složenih glagola. Prvu komponentu složenih glagola čine⁴³⁴ dopune u apsolutnom padežu koje mogu biti arapski masdari, imenice i pridjevi arapskog i perzijskog porijekla i imenice iz europskih jezika, kao i turske imenice, pridjevi, imenske i pridjevske fraze. Ovisno od imenske komponente, složeni glagoli sa pomoćnim glagolom *etmek* mogu biti prelazni i neprelazni. Ako imenska komponenta označava radnju, objekat ili sredstvo, tvori prelazne glagole, a ako označava predmet, rezultat ili položaj, tvori neprelazne glagole.⁴³⁵ Pomoćni glagol *etmek* u osnovnom obliku implicira faktitivno značenje.⁴³⁶

Upotreba pomoćnih glagola *eylemek* i *kılmak* znatno je rjeđa i oni su stilistički sinonimi glagola *etmek*. Pomoćni glagoli sa svojim dopunama imaju sintetičko značenje i između njih ne može se nalaziti objekat ili adverbijal. Sve dopune i dodaci moraju biti ispred složenih

⁴³¹ *ibid*, str. 288.

⁴³² Čaušević, *Gramatika*, str. 188.

⁴³³ *ibid*, str. 189.

⁴³⁴ *ibid*, str. 207.

⁴³⁵ Ždralović, *Arapski masdari*, str. 289.

⁴³⁶ Čaušević, *Gramatika*, str. 210.

glagola. U savremenom turskom jeziku, neki jednosložni masdari se sa pomoćnim glagolom pišu sastavljeno.

Masdari prve vrste glagola

Masdari prve, osnovne vrste glagola koja je izvedena iz trilitera, imaju nekoliko različitih značenja i oblika koji su nastali različitim načinima tvorbe, kao što su alternacija, afiksacija, prolongacija vokala i geminacija. Postoje 144 pravilna oblika infinitiva trilitera.⁴³⁷ U *Zakoniku* je zastupljeno nekoliko oblika masdara prve vrste glagola. Kao imenska komponenta u složenim glagolima sa pomoćnim glagolom *etmek* pojavili su se sljedeći oblici masdara prve vrste glagola:

Masdari na paradigmu *fa'l*

'*arz* - *arz etmek*

Mnogi masdari koji su ušli u osmanski turski jezik imaju status imenice, ali i čine imensku komponentu složenih glagola. Masdar *arz*⁴³⁸ zastupljen je kao imenica u samostalnom značenju (pokazivanje, izlaganje, predstavljanje, podnošenje) i kao imenska komponenta složenog glagola *arz etmek*. Ovaj glagol dolazi u značenjima: *pokazivati*, *predstaviti*, *izlagati*; *izložiti*, *objasniti*. U latiničnoj transkripciji osmanskog turskog jezika, ovaj masdar prošao je kroz određene promjene na fonološkom nivou. Jedna od promjena jeste da od *elif* koji se nalazi na početku riječi, ostaje samo vokal kome je *elif* nosilac.⁴³⁹ Druga promjena odnosi se na zamjenu konsonanata. Naime, konsonant *z* zamijenio je arapski konsonant *ḍ* (ض) koji se samo u nekoliko slučajeva prenosi u osmanski turski jezik kao konsonant *d*.

Ve hirsuz sipahi tâifesindeñ olub siyâsete müstahak olsa, habs edüb Dergâh-ı Mu'allâya arz edeler. (369)

(Ako kradljivac bude iz spahijskog reda i bude zasluživao kaznu, neka ga zatvore i neka izvijeste Visoku Portu.) (311)

'*amr* – *emretmek*

Kada je riječ o ovom masdaru, desila se ista fonološka promjena kao i u prethodnom primjeru, prenosi se samo vokal kome je *elif* nosilac. Masdar '*amr* u savremenom turskom jeziku

⁴³⁷ Muftić, *Gramatika*, str. 245.

⁴³⁸ Za prijevod na bosanski jezik korišten je rječnik Slavoljub Đinđić, Mirjana Teodosijević, Darko Tanasković, *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997. Za dodatna značenja na turskom jeziku korišten je rječnik *Güncel Türkçe Sözlük*, TDK, 1932. <https://sozluk.gov.tr/>

⁴³⁹ Ždralović, *Arapski masdari*, str. 297.

pojavlja se u obliku *emir* (naredba, naređenje, nalog) zbog konsonantske skupine na kraju riječi. Naime, savremeni turski jezik ne toleriše konsonantske skupine, zbog čega dolazi do ubacivanja protetičkih ili interkalarnih vokala klase *i*.⁴⁴⁰ Dakle, i kod riječi arapskog i perzijskog porijekla finalne konsonantske skupine razbijaju se upotrebom interkalarnog vokala.⁴⁴¹ Međutim, ukoliko se na riječ u kojoj je upotrebljen interkalarni vokal s ciljem razbijanja konsonantske skupine, dodaje sufiks koji počinje vokalom, dolazi do ispadanja vokala klase *i* iz nenaglašenog sloga. Ista promjena dešava se i kada ove riječi imaju funkciju dopune pomoćnih glagola *etmek* i *olmak*.⁴⁴² Iz tog razloga, složeni glagol čiju imensku komponentu čini masdar *emir*, glasi *emretmek* (narediti, naložiti) i pišu se sastavljeno. Ovaj glagol je dvostruko prelazan, odnosno otvara mjesto u rečenici za direktni objekat u akuzativu i indirektni objekat u dativu. U *Zakoniku* ovaj glagol se pojavljuje sa pomoćnim glagolom *eylemek* u značenju *zapovijediti, narediti*.

Merhûm Hudâvendigâr -tâbe serâhu- ol yirmi akçeyi yavacı (yâveci) yanından emr eylemişdir. (400)

(Umrli vladar, neka mu je zemlja čista, je zapovijedio, da taj novac dade od sebe onaj, kod koga je ostavljen.) (373)

kayd - kaydetmek

Arapski konsonant *k* (ق) prenosi se konsonantom *k* u tvrdoj varijanti. Meka varijanta ovog konsonanta zamjenjuje arapski kef (ك).⁴⁴³ U savremenom turskom jeziku kada se fonemi *b*, *d* i *c* nalaze na kraju riječi, obavezno je obezvučavanje tih fonema.⁴⁴⁴ Zbog postojanja konsonantske skupine na kraju riječi, upotrebljen je interkalarni vokal *ı*, tako ovaj masdar u glasi *kayıt* (zapisivanje, bilježenje, registrovanje, primjedba; rezerva, uslov, briga; snimanje; zvaničan dokument). Kao složeni glagol *kaydetmek* ima značenje *zapisivati, bilježiti, unositi, registrovati; upamtiti; snimiti* i u rečenici otvara mjesto za objekat u akuzativu i dativu.

Tâ il yazıcısı varub ol vilâyeti yazub defterde kayd edicek, ol vakit kime ra'yyet yazılırsa ol ala. (372)

(Kad bude došao popisivač tog kraja i popisao taj kraj, kome se tada bude zapisao kao raja, taj neka bude.) (316)

⁴⁴⁰ Vokali klase *i* su: *ı, i, u, ü*

⁴⁴¹ Čaušević, *Gramatika*, str. 36.

⁴⁴² *ibid*, str. 37.

⁴⁴³ *ibid*, str. 18.

⁴⁴⁴ Izuzetak su riječi u kojima je zvučnost distinktivno obilježje. *Ibid*, str. 24.

Masdar na paradigmu *fa'lat*

da'vet – da'vet eylemek

U ovom primjeru konsonant 'ayn nalazi se u sredini riječi i njegovo prisustvo se osjeća u vidu "oštrog daha". Raniji pravopisi su propisivali bilježenje apostrofa za arapske foneme 'ayn i *hemze*,⁴⁴⁵ međutim prema važećim pravopisima to nije slučaj.⁴⁴⁶ Ovaj masdar dolazi u značenju *poziv*, dok kao složeni glagol *davet etmek* dolazi u značenju *pozvati; zazvati; apelovati*. U *Zakoniku* ovaj masdar je zastupljen sa pomoćnim glagolom *eylemek*.

Kadiya da'vet eylese temerrüd edüb varmayub bir köye dahi giderlermiş. (401)

(Ako se pozovu kadiji i ako im kažu: Dođite, oni se tome suprotstavljaju i ne dolaze, nego odlaze u jedno selo.) (374)

ferâğat - ferağat etmek

Arapski konsonant *ğayn* (ğ) u latiničnoj transkripciji označen je konsonantom ģ. Kao imenica dolazi u značenju *odricanje, odustajanje od svog prava*, dok kao imenska komponenta složenog glagola *feragat etmek* dolazi u značenju *odreći se, odustati, povući se u korist drugog; osloboditi se*.

Ammâ çiftlerin bozub ferâğat ederlerse çift resmi taleb olunmaya. (392)

(Ali ako pokvare svoje čifluke i napuste ih, neka se ne traži pristojba za čifluk.) (360)

Masdar na paradigmu *fi' âlat*

siyâset - siyaset etmek

Masdar *siyaset* dolazi u značenju *politika, diplomatija i pogubljenje*. U narednom primjeru sa pomoćnim glagolom *etmek*, upotrebljen je u arhaičnom značenju *kazniti*.

Ve siyâsete müstahak olan yayaya zikrolunan mâcebce siyâset edeler, nesnenin alub salıvermek olmaya. (391)

(Pješaka, koji zaslužuje kaznu, neka kazne u smislu navedenog. Ne smije se od njega nešto uzeti i pustiti ga.) (358)

Masdar na paradigmu *fu'l*

⁴⁴⁵ ibid, str. 21.

⁴⁴⁶ ibid, str. 2.

hukm – hükmetmek

Fonološka promjena koja se desila prilikom ulaska ovog masdara u latiničnu transkripciju osmanskog turskog jezika jeste promjena vokala *u* u *ü*. Naime, u riječima arapskog i perzijskog porijekla, kratki vokal *u* u prvom slogu riječi u susjedstvu neutralnih konsonanata, prenosi se kao *ü*.⁴⁴⁷ Sa pomoćnim glagolom *etmek* piše se sastavljeno i glasi *hükmetmek*. Ovaj masdar je veoma frekventan kao imenica sa mnogobrojnim značenjima (rješenje, presuda, odluka, zaključak, nalog; zakonitost, legalnost, važnost, vlast, autoritet; stav, mišljenje; vlast, vladavina). Glagol *hükmetmek* dolazi u značenju *vladati, upravljati; odlučiti, riješiti*. Ovaj glagol je indirektno prelazan i otvara mjesto u rečenici objektu u dativu.

Ve tîmârda hâsil kayd olunan değirmen harâb olsa, sâhib-i tîmâr değirmen issina yapmak teklif ede; kudreti olmayub yapmaz ise üzerine olan rüsûmi sipahiye hükmedeler. (374)

(Ako se mlin, koji je na timaru upisan kao prihod, bude porušio, neka posjednik timara ponudi vlasniku mlina da ga napravi. Ako bude u mogućnosti, a ne napravi ga, odrediće da daje spahiji pristojbe, na koje je obavezan.) (320)

Masdari druge vrste glagola

Masdari druge vrste glagola dolaze na paradigmu *taf'îl* i karakteriše ih prelaznost. U *Zakoniku* je zastupljeno nekoliko oblika ovih masdara kao imenska komponenta složenih glagola.

te'hîr – te'hir etmek

Konsonanti *h* (ح), *h* (ه) i *h* (ح) u latiničnoj transkripciji osmanskog turskog jezika bilježe se konsonantom *h*. Budući da se u ovom primjeru *hemze* nalazi u sredini riječi, njegovo etimološko prisustvo se osjeća poput "blagog daha" i u savremenom turskom jeziku ne bilježi se apostrofom.⁴⁴⁸ Složeni glagol *tehir etmek* dolazi u značenju *odložiti*.

Ve tîmâr erleri ve ummâl harman ölçmekde nesne almak için te'hir ederler imiş. (393)

(Posjednici timara i amili, da bi nešto uzeli od mjerenja gumna, to navodno odgađaju.) (362)

teslîm – teslim etmek

Masdar *teslim* je u latiničnoj transkripciji je ostao nepromjenjen. Kao imenica u osmanskom turskom jeziku ima veoma frekventno značenje (predavanje, predaja, uručivanje, prenošenje, isporučivanje, isporuka; predaja, kapitulacija; dostava, isporuka, isporučivanje; priznavanje,

⁴⁴⁷ ibid, str. 12.

⁴⁴⁸ ibid, str. 21.

priznanje, odobravanje, potvrđivanje; pokoravanje). Kao imenska komponenta složenog glagola *teslim etmek* dolazi u značenjima *predati, uručiti, isporučiti, vratiti, ustupiti; dostaviti; priznati, složiti se*.

Ve eğer kârbân-saraydan nesne uğurlanmak, kârbansaray taşradan delinüb alınmağla olur ise, taşradan mazinne ve müttehem olanları dutub tehdid edüb hirsuzi bulub alduğı rizki ve esbâbi buldurub şer' ile sâhibine teslim edeler. (369)

(Ako je krađa iz karavan-saraja izvršena provalom i uzimanjem spolja, treba da uhvate spolja sumnjive i osumnjičene i da im priprijetite, te da pronađu kradljivca i nađu stvari, pa da ih po šerijatu dosude njihovom vlasniku.) (311)

te'dîb – te'dib etmek

U ovom primjeru konsonant *hemze* nalazi se u sredini riječi i njegov izgovor je reduciran te se u savremenom turskom jeziku ne obilježava apostrofom. Budući da se konsonant *b* nalazi na kraju riječi, došlo je do ozvučavanja i prelaska u konsonant *p* u savremenom turskom jeziku, dok je u osmanskome turskom ostao nepromijenjen.

Masdar *te'dib* ima sljedeća značenja: *poučavanje, savjetovanje, disciplinovanje, vaspitanje; kazna, ukor*. Sa pomoćnim glagolom *etmek* čini složeni glagol *te'dib etmek* i dolazi u značenjima *vaspitati, poučavati, disciplinovati; kazniti, ukoriti*.

Şübhelü yerden boyunsuz davar alanı te'dîb edeler. (400)

(Neka kazne onoga, koji sa tako sumnjiva mjesta kupuje životinju bez garancije.) (373)

Masdari treće vrste glagola

Masdari treće vrste glagola imaju dva oblika, *mufâ'alat* i *fi'âl* i svojstveno im je recipročno značenje.

murâca 'at – müraca'at etmek

Kod ovog masdara karakteristično je da prilikom prelaska u latiničnu transkripciju osmanskog turskog jezika, došlo je do promjene prvog vokala *u* u vokal *ü*. Kao imenica *müraca'at* dolazi u značenju *obraćanje, molba, predstavka*, a kao imenska komponenta složenog glagola *müraca'at etmek* znači *obratiti se*.

Ammâ askeri, nikâh ve itâknâme ve hüccet bâbında ashâbi kadîmden muhtâr olub her kangı cânibe dilerse ana rüçû' ede ve her kime mürâca'at ederse resmin ana vere deyü kanun mukarrer idi. (385)

(Ali onaj koji se ubraja u vojnički red, slobodan je u pogledu braka, oslobađanja roba i sudskih odluka, može se obratiti na koju god stranu hoće. Kome se god obradi, neka njemu dade pristojbu.) (349)

mu'âvenet – mu'avenet eylemek

Budući da se kod masadara *muavenet 'ayn* nalazi u sredini riječi i nosilac je vokala, pojavljuje se hijat koji je prisutan u velikom broju riječi arapskog porijekla. Hijat ili zijev označava susret dva vokala pri čijem uzastopnom izgovoru usta ostaju otvorena.⁴⁴⁹ Masdar *mu'avenet* dolazi sa pomoćnim glagolom *eylemek* u značenju *pomagati*.

Ve ol vilâyetin kâdîleri dahi sancakbeğinin sûret-i defterinde mestûr olan yayalardan tîmârda ve mülkde ve vakıfda fil-cümle her kanda ki varsa, anlar dahi kaçan yayanın göçürüb yerine getir mesinde mu'âvenet eyleyeler; ihmâl ve müsâhele etmeyeler. (390)

(I kadije dotičnog vilajeta treba također da pomažu u hvatanju i vraćanju na njegovo mjesto pobjeglog pješaka od onih pješaka, koji su zapisani u kopiji sandžak-begovog deftera, bili oni na timarima, na mulku, vakufu, ukratko gdje god ih ima. Neka to ne zanemaruju i ne uzimaju olako; inače biće kažnjeni.) (357)

Masdar na paradigmu *fi'âl* nije zastupljen u *Zakoniku*.

Masdari četvrte vrste glagola

Masdari ove forme imaju oblik *'if'âl* i svojstveno im je prelazno značenje.

isbât – isbat etmek

U latiničnoj transkripciji osmanskog turskog jezika konsonant *s* pokriva arapske konsonante *s* (س), *t* (ث) i *ş* (ص). U ovom primjeru došlo je do progresivne konsonantske asimilacije s ciljem prilagođavanja stranih riječi fonetsko-fonološkom ustrojstvu turskog jezika. Konsonantska asimilacija podrazumijeva prelazak konsonanta *b* u konsonant *p* u savremenom turskom jeziku.⁴⁵⁰ U osmanskome turskom jeziku zadržan je oblik *isbât*. Kao imenica ima značenja *dokazivanje*, *potvrđivanje*, *potvrda*; *dokaz*, a u sastavu složenog glagola *isbat etmek* dolazi u značenju *dokazati*, *potvrditi*, *utvrditi*.

... meğer ki bulıcak getirüb kâdiye teslim ede veyahud yabanda bulduğun isbât ede. (369)

⁴⁴⁹ *ibid*, str. 39.

⁴⁵⁰ *ibid*, str. 30.

(...izuzev kada ga pronađe i odvede te preda kadiji, ili dokaže, da je našao na pustu mjestu.)
(310)

ihyâ' - ihya etmek

Konsonant *h* obilježava se konsonantom *h*. Budući da se na kraju riječi nalazi *elif*, u latiničnoj transkripciji osmanskog turskog jezika gubi se. Kao imenica *ihya* znači *vraćanje u život; oživljavanje, obnova, rekonstrukcija*, a glagol *ihya etmek* nosi značenje *vratiti u život, oživjeti; obnoviti, rekonstruisati*.

Ve defterde mestûr olub hâsıl yazılan çiftliklerden mahlûl olub reâyâ arasında nâ-bedîd olsa, ihyâsına ve rûsûmına mültezim olan ra'iyete verilüb her kimin elinde ol çiftlikden yer bulunur ise, hâkim'ül-vakt olan hükm edüb aliverüb ol çiftliği ihyâ etdüre. (392)

(Kod koga se god nađe zemlje od tog čifluka, onaj koji je sudija toga vremena treba da donese rješenje, te da je oduzme i dade da se oživi.) (359)

i'lâm – i'lam etmek

Kod ovog masdara karakteristična je pojava konsonanta *'ayn* u sredini riječi, što je dovelo do njegovog reduciranja. Imenica *i'lam* znači *obavještenje, saopštenje, informacija, sudski prigovor*, a kao glagol *ilam etmek* dolazi u značenju *izvijestiti, obavijestiti*.

Her ne hâcet olursa kendü yanlarından satun alalar, kimesneye zahmet vermeye, ederse Dergâh-i Mu'allâya i'lâm edeler. (393)

(Štogaod bude potrebno, neka sami od sebe kupe, a neka nikog ne uznemiravaju. Ako bi to oni učinili, neka izvijeste moju Visoku Portu.) (361)

Masdari pete vrste glagola

Masdari pete vrste glagola dolaze na paradigmu *tafa''ul* i karakteriše ih neprelaznost i glagolski lik reflektiv. Ovim masdarima svojstveni su geminirani ili udvojeni konsonanti koji služe za označavanje slijeda istih glasova. Geminirani konsonanti prisutni su kod riječi arapskog porijekla, a u izvorno turskim riječima rijetko se pojavljuju.⁴⁵¹

ta'arruz – ta'arruz eylemek

⁴⁵¹ ibid, str. 37. Vokali prednjeg reda su: e, i, ö, ü.

Pored geminiranog konsonanta *r*, u ovom masdaru zastupljen je i hijat zbog konsonanata *'ayn* koji se nalazi u sredini riječi i nosilac je vokala. Kao imenska komponenta složenog glagola *ta'arruz eylemek* nosi značenje *napadati; nametati se, dosađivati*.

Defterden hâric olanlara âmil dahl ve ta'arruz eylemeye. (372)

(Neka se u ono što je izvan deftera ne miješa amil.) (315)

taşarruf - tasarruf etmek

Konsonant *ş* obilježava se konsonantom *s* u latiničnoj transkripciji. Složeni glagol *taşarruf etmek* nosi značenje *posjedovati, upravljati, rukovoditi; štedjeti, ekonomisati*.

Ve şol ra'yyetlik yerler ki, issi fevt olub veya cilây-ı vatan edüb mahlûl kalur, tîmâr eri kendüsi taşarruf eder; hâssa yerler gibi. (373)

(One rajinske zemlje, od kojih su pojedinci umrli ili napustili svoj dom, i koje su ostale puste, timarnik ih može sam uživati...) (318-319)

temerrud – temerrüd etmek

Karakteristika ovog masdara je prelazak posljednjeg vokala *u* u vokal *ü*. Ova promjena se dešava samo ukoliko vokal koji se nalazi ispred njega je prednjeg reda.⁴⁵² U savremenom turskom jeziku posljednji konsonant *d* je, uslijed obezvučavanja, prešao u konsonant *t*. Ovaj masdar ima arhaičnu upotrebu i dolazi u značenju *tvrdoglavost, samovolja, upornost, neposlušnost; neizvršenje obaveza*, a sa pomoćnim glagolom *etmek* nosi značenja *biti tvrdoglav, biti svojeglav, biti uporan, biti neposlušan*.

Temerrüd eden kimesneleri bile koşulan kul mutî' edivere. (374)

(A one, koji se budu protivili, treba da ih upućeni sluga privoli na ono, što je utvrđeno.) (320)

tevakḳuf – tevakkuf etmek

Konsonant *ḳ* se označava konsonantom *k* u latiničnoj transkripciji. U ovom primjeru su, kao i u prethodnom, zastupljeni geminirani konsonanti. Pripada arhaičnom leksičkom sloju i nosi značenja *zaustavljati se, zadržavati se, stajati, prestajati, čekati*.

Ol bâbda bir hafta tevakkuf edeler. (393)

(U toj stvari neka sačekaju jednu sedmicu.) (362)

Masdari šeste vrste glagola

⁴⁵² Ždralović, *Arapski masdari*, str. 295.

Masdari ove vrste dolaze na paradigmu *tafâ'ul* i karakteriše ih recipročno značenje.

tecāvuz – tecavüz etmek

Kod ovog masdara došlo je do promjene zadnjeg vokala *u* u vokal *ü*. Kao imenska komponenta složenog glagola *tecavüz etmek* dolazi u značenju *napadati, zlostavljati, narušavati zakon, mučiti*.

Sonra su kısmetine âmil kendü mütevellî olub resimde asıl kanundan tecâvüz edermiş. (399)

(Kasnije je upraviteljem nad dijeljenjem vode postao sam amil. I oni su u pristojbama prekoračivali zakonski propis.) (372)

Masdari sedme vrste glagola

Masdari ove vrste glagola dolaze na paradigmu *infî'âl* i svojstvena im je neprelaznost i glagolski lik pasiv. Masdari ove vrste nisu zastupljeni u *Zakoniku*.

Masdari osme vrste glagola

Masdari osme vrste glagola dolaze na paradigmu *ifti'âl* i karakterište ih neprelaznost.

ilticâ' – iltica etmek

Masdar *iltica* nosi značenje *sklonište, utočište, azil*, a kao složeni glagol *iltica etmek* znači *tražiti utočište, emigrirati*.

Ve eğer bir mahalle halkından az eğer çok avâriz meûneti içün kaçub avârizdan emîn mahal bulub varub ilticâ ederse, mahallesi halkının bi'l-fi'il mevcûdundan ma'dûd edüb hâline ve haddine göre müteveccih olan taleb kılınub alına. (396)

(Ako neki od stanovnika neke mahale, bilo ih malo ili mnogo, pobjegnu zbog vanrednih nameta i dođu u mjesto, koje je sigurno od vanrednih nameta, te se u njemu sklone, neka se ubroje u stanovnike njihove mahale, koji se stvarno nalaze u njoj, i neka se utvrdi daća, koja odgovara njihovom stanju i mogućnosti, i neka se uzme.) (367)

Masdari devete vrste glagola

Masdari ove vrste dolaze na paradigmu *if'ilâl* i nisu zastupljeni u *Zakoniku*.

Masdari desete vrste glagola

Masdari ove vrste dolaze na paradigmu *istif'âl* i imaju refleksivno značenje.

istifsâr – istifsar etmek

Složeni glagol *istifsar etmek* dolazi u arhaičnom značenju *raspitivati, pitati* i prilikom latinične transkripcije nisu se desile nikakve promjene na fonološkom nivou.

Ve kârbânsaraycılar emîn ve mu'temed kimesneler olub her sabah kârbansaray halkına icâzet vermeden, kârbânsarayda konan halkdan istifsâr edüb kimesnenin rızkı ve esbâbı serika ve nehb olmaduğın ma'lûm ve tahkik etdükdën sonra kapusın açub halkı salivere. (369)

(Oni koji drže karavan-saraje treba da budu sigurni i pouzdani ljudi. Svako jutro, prije nego što dadu dozvolu onim, koji su u karavan-saraju, neka pitaju one, koji su otsjeli u karavan-saraju, te pošto se sazna i utvrdi, da ničija hrana i stvari nisu ukradeni i opljačkani, neka otvore vrata karavan-saraja.) (311)

Pomoćni glagol *olmak*

Pomoćni glagol *olmak* (biti), poput glagola *etmek*, zahtijeva dopunu u apsolutnom padežu koja može biti arapski particip, imenice, pridjevi i imeničke i pridjevske fraze, dok uz arapske masdare rijetko dolazi.⁴⁵³ Složene glagole sa pomoćnim glagolom *olmak* odlikuje pasivnost, refleksivnost i neprelaznost.⁴⁵⁴ Kod određenog broja glagola, *olmak* može zamijeniti glagol *etmek* u pasivu.⁴⁵⁵ Pasivni lik može se tvoriti i pomoću gramatičkog pasiva glagola *olmak* (olunmak).⁴⁵⁶

kayd- kaydolmak

Masdar *kayd*, o kome je bilo riječ ranije, osim sa pomoćnim glagolom *etmek*, svoj oblik ima i sa pomoćnim glagolom *olmak – kaydolmak* i dolazi u značenju *upisati se*. Ovaj glagol je indirektno prelazan i u rečenici otvara mjesto objektu u dativu. U primjeru je upotrebljen u glagolskom liku pasiv.

Defterlerde dahi üzerlerine nesne kayd olunmamışdır. (379)

(I u defteru na njima nije ništa upisano.) (333)

vaz' - vazolunmak

Ovaj masdar pripada prvoj vrsti glagola i dolazi na paradigmu *fa'l*. U primjeru *'ayn* se nalazi na kraju riječi, što dovodi do njegovog reduciranja u savremenom turskom jeziku. U latiničnoj transkripciji osmanskog turskog jezika označava se apostrofom. Kao složeni glagol

⁴⁵³ Čaušević, *Gramatika*, str. 208.

⁴⁵⁴ Ždralović, *Arapski masdari*, str. 291.

⁴⁵⁵ Čaušević, *Gramatika*, str. 209.

⁴⁵⁶ *ibid*, str. 210.

vazolunmak dolazi u sljedećim značenjima: *spustiti, pasti; odsjesti; dobiti bez truda; ostaviti; odrediti, ustanoviti.*

Ve müselleme eşküncilerine ba'zı yamaklardan ellişer akçe harçlık vaz' olunmuşdur. (388)
(Za muselleme-eşkindžije određeno je na ime troška po 50 akči od njihovih jamaka.) (354)

zıkr – zikrolunmak

Ovaj masdar pripada prvoj vrsti glagola i dolazi na paradigmu *fi'l*. Masdar *zikir* dolazi u značenjima *spominjanje, spomen*, a sa glagolom *olunmak* nosi značenje *govoriti se, pričati se.*

Ve zikrolunan Rudnik ve Srebrinice ma'denlerinde veya anlara müte'allık olan ocaklarda kömür yaksalar, sipahiler ala... (377)

(Ako budu palili ugalj u majdanima spomenutog Rudnika i Srebrenice ili u odžacima, koji njima pripadaju, neka uzmu spahije.) (329)

tahmîn – tahmin etmek

Masdar *tahmin* pripada drugoj vrsti glagola i dolazi na paradigmu *taf' îl*. Konsonantom *h* označen je arapski konsonant *ħa* (ح). Dolazi u značenjima *pretpostavka, predviđanje, nagađanje; procjena, proračun*, a kao imenska komponenta složenog glagola *tahmin etmek* nosi značenja *pretpostaviti, predviđati; procjeniti, prosuditi*. U *Zakoniku* pomoćni glagol *olmak* je zamijenio glagol *etmek* u pasivu i glasi *tahmin olunmak*.

Ammâ re'âyâya tahlîs-i oşürde muzâyaka olub def-i muzâyaka için oşür mikdârına bedel meblâğ tahmin olunub harâc i'tibâr olunmuşdur. (381)

(Ali za raju postoji poteškoća u određivanju desetine, te da bi se otklonila ta poteškoća, određuje se iznos, koji odgovara količini desetine i računa se kao harač.) (339)

U navedenom primjeru osim masdara *tahmin*, nalazi se i masdar *i'tibâr* koji pripada osmoj vrsti glagola. Kao imenica dolazi u značenjima *poštovanje, ugled, čast, autoritet, povjerenje*, a kao imenska komponenta složenog glagola *itibar etmek* nosi značenje *poštovati, cijeniti*, a u nekim slučajevima može doći u značenju *voditi računa, računati*. U *Zakoniku* je umjesto pasivnog oblika glagola *etmek*, upotrebljen glagol *olmak*.

Pored česte upotrebe arapskih masdara, u *Zakoniku* sultana Sulejmana Veličanstvenog zastupljen je veliki broj sintagmi koje su povezane perzijskom genitivnom vezom. U većini naziva pristojbi koje su bili obavezni plaćati podanici Osmanskog carstva, upotrebljena je perzijska genitivna veza.

Perzijska genitivna veza sastoji se od dva člana, gdje se prvom članu dodaje genitivni nastavak *-i* koji se naziva *izafet kesresi*, a drugi član ostaje nepromjenjen. U riječima koje se završavaju na konsonant, *izafet kesresi* se ne piše, ali se izgovara. Ako riječ završava na *he* (ه) koje se izgovara kao *a* ili *e*, iznad konsonanta *he* se piše *hemze* (ة). Ako riječ završava na *ye* (ی) koje se izgovara kao *î*, iznad konsonanta *ye* piše se *hemze*. Ako se upravni član završava na *elif* (ل) koji se izgovara kao *â* ili *vav* (و) koji se izgovara kao *û*, na kraju se piše nastavak *-ye* i čita kao *-yı* ili *-yi*. Upravni član u perzijskim izafetskim konstrukcijama nalazi se na početku, dok zavisni član zauzima svoje mjesto na kraju.

U perzijskom jeziku postoje imenska i pridjevska fraza, ali ne postoje morfološka pravila ili sufiksi pomoću kojih bi se one razlikovale. Pridjevska genitivna veza tvori se na isti način kao i imenska, s tim što je prvi član sintagme imenica, a drugi član pridjev.⁴⁵⁷ Većina konstrukcija u *Zakoniku* sastoji se od riječi arapskog porijekla koje su povezane perzijskom genitivnom vezom. U nastavku će biti navedeno nekoliko primjera u kojima je upotrebljena ova gramatička konstrukcija.

Ve defterde adı olmayan ra'yyet oğullarına ve karındaşlarına, sâhib-i tîmâr dahl eylemek kanun-ı kadîmdir. (372)

(Stari je zakon da posjednik timara ima pravo nad rajinskim sinovima i braćom, čijih imena nema u defteru.) (315)

U navedenom primjeru postoje dvije perzijske genitivne veze. Prva genitivna veza *sâhib-i tîmâr* sastoji se od imenice *sâhip* koja je arapskog porijekla i dolazi u značenjima *vlasnik*, *posjednik*, *gospodar* i u ovoj sintagmi je upravni član. Drugi član čini imenica perzijskog porijekla *tîmâr*, a znači *briga*, *staranje*, *njega*, *uzgoj*; *posjed*. Na srpskohrvatski jezik prevedena je kao *posjednik timara*. Ova sintagma je imenska genitivna veza. Druga sintagma *kanun-ı kadîm* je pridjevska genitivna veza. Upravni član je *kanun*, imenica arapskog porijekla i dolazi u značenju *zakon*, a drugi član sintagme je pridjev arapskog porijekla *kadîm* koji znači *star*, *drevni*. Na srpskohrvatski jezik prevedena je kao *posjednik timara*.

Ve yayanın bâd-ı hevâsına yayabaşlarının dahli yokdur. (389)

(U *badihavu* pješaka nemaju se miješati njihovi zapovjednici.) (356)

⁴⁵⁷ Nazife Nur Yılmaz, *Osmanlı Türkçesinde Farsça yapılı isim ve sıfat tamlamaları*, <https://eruosmanlica.blogspot.com/2018/05/osmanli-turkcesinde-farsca-yapili-isim.html>

Bâd-ı hevâ je perzijska genitivna veza koja se sastoji od upravnog člana *bâd*, imenice perzijskog porijekla koja dolazi u značenju vjetar i zavisnog člana *hevâ*, imenice arapskog porijekla koja znači *vazduh, atmosfera, zrak, vrijeme, klima*. Ova sintagma je naziv za vrstu poreza u Osmanskom carstvu, a Hadžibegić je zadržao isti naziv i u prijevodu na srpskohrvatski jezik.

Yapmağa ve rüsûmını vermeğe adem-i kudret gösterirse, kâdi ma'rifetiyle âhara satdıralar ki, âhar yüredüb rüsûmun vere. (374)

(Ako ne bude u stanju da ga napravi i da daje pristojbe, neka sa znanjem kadije prodaju drugom, pa neka ga on pokrene i neka daje pristojbe za njeg.) (320)

Perzijska genitivna veza *adem-i kudret* se sastoji od upravnog člana *adem*, imenice arapskog porijekla koja označava *nepostojanje, odsustvo* i drugog člana *kudret*, imenice arapskog porijekla koja dolazi u značenju *sila, snaga, moć, sposobnost, imetak*. Na srpskohrvatskom jeziku ova sintagma označava stanje nemogućnosti, nemoći da se izvrši određena radnja.

Ammâ Livâ-i Hamid'de otlak resmi deyü sâhib-i arz ba'zı yerde dört kovandan ve ba'zı yerde üç kovandan resm-i otlak deyü bir akçe alur. (383)

(A u sandžaku Hamid gospodar zemlje uzima kao pristojbu za pašu 1 akću na nekom mjestu od 4 košnice, a na nekom mjestu od 3 košnice.) (344)

U navedenom primjeru nalaze se tri perzijske genitivne veze. Prva je *Livâ-i Hamid* koja se sastoji od imenice arapskog porijekla *livâ* čije je primarno značenje je *zastava, brigada*, ali u *Zakoniku* ima značenje *sandžak*, administrativne jedinice u Osmanskom carstvu. Drugi član *Hamid* je naziv sandžaka. Druga genitivna veza je *sâhib-i arz* čiji je prvi član imenica *sâhip* koja je arapskog porijekla i znači *vlasnik, posjednik, gospodar*, a drugi član je imenica *arz* koja dolazi u značenju *zemlja, zemljina kora*. Hadžibegić je na srpskohrvatski jezik ovu sintagmu preveo kao *gospodar zemlje*. Treća genitivna veza je *resm-i otlak*. Prvi član ove sintagme je imenica arapskog porijekla *resim* koja dolazi u značenjima *slika, crtež, fotografija, svečanost, porez, dažbina, namet*, a drugi član je imenica turskog porijekla *otlak* koja znači *paša, ispaša, pašnjak*. U Osmanskom carstvu *resm-i otlak* bio je naziv za pristojbu za ispašu.

Ve sürgün içün ahkâm-ı şerife yazılmalu olıcak kâğıdı Padişah Hazretlerine arz oluna. (394)

(Neka se njegovom veličanstvu caru donese pismo, u kome treba da se napišu časne zapovijesti za onog, koji je protjeran.) (364)

U primjeru perzijska genitivna veza je *ahkâm-ı şerife*. Prvi član čini imenica arapskog porijekla *ahkâm* koja dolazi u značenjima *mišljenje, sud, zaključak; propisi, narešenja, rezolucije, uslovi, norme*, a drugi član čini pridjev arapskog porijekla *şerife* koji znači *častan, čestiti, pošten*. Na srpskohrvatski jezik, ova pridjevska genitivna veza prevedena je sintagmom *časne zapovijesti*.

Ve ra'yyet neslinden bir kimesne bir şehirde on yıl tavattun etse, ammâ bu husûs re'âyâ defterine kayd olunmayub şehirlüye ilhâk olunub şehir üzerine yazılmak kanun-i cedîd olmuşdur. (394)

(Ako neko od rajinskog roda bude nastanjen u gradu 15 godina, ali ovo ne bude zavedeno u rajinskom defteru, donesen je novi zakonski propis, da se takav čovjek ne upisuje u rajinski defter, nego će se priključivati građanima i upisati u gradu.) (364)

U navedenom primjeru nalazi se pridjevska genitivna veza *kanun-i cedîd* koja se sastoji od imenice arapskog porijekla *kanun* kao prvog člana i pridjeva arapskog porijekla *cedîd* koji znači *novi* kao drugog člana. Na srpskohrvatski jezik prevedena je kao *novi zakonski propis*.

U *Zakoniku* Sulejmana Veličanstvenog brojni nazivi poreza i poreskih obaveza stoje u perzijskoj genitivnoj vezi. Prvi član obično čini imenica arapskog porijekla *resim* u značenju *porez, dažbina* ili *namet*. U nastavku će biti navedeno nekoliko naziva tih pristojbi:

Resm-i çift (pristojba na čifluk), *resm-i aġnâm* (pristojba na sitnu stoku), *resm-i âsiyâb* (pristojba na mlin), *resm-i otlak* (pristojba na ispašu), *resm-i bostan* (pristojba za vrt), *resm-i arûs* (mlađarina), *resm-i nikâh* (pristojba za brak), *resm-i mekâfîb* (pristojba na pisma), *resm-i kismet* (pristojba na diobu), *resm-i tapu* (tapijska pristojba).

Budući da je administrativni stil nominalni, zastupljena je upotreba imenica, naročito apstraktnih i deverbativnih, dok upotreba glagola je smanjena. Glagoli su pretežno u formi sadašnjeg vremena, rijetko prošlog, u trećem licu ili bezličnim i pasivnim konstrukcijama.⁴⁵⁸ U *Zakoniku* funkciju predikata najčešće imaju modalno-temporalna forma na $-(y)a/-(y)e$ i forme kondicionala.

Karakteristična je upotreba zavisnosloženih rečenica koje su izražene na sintetički način uvođenjem infinitnog predikata u sklopu zavisne rečenice. U zakonskim odredbama tu funkciju ima kondicional. Kondicional se tvori tako što se na glagolsku osnovu doda kondicionalni nastavak *-se/-sa*, a zatim lični nastavci za jedninu *-m, -n, -∅*, a za množinu *-k, -*

⁴⁵⁸ Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, str. 33.

niz, -ler. Služi za tvorbu pogodbenih rečenica, a kao pogodbenoželjni način se upotrebljava za izražavanje žarke želje koja graniči sa neostvarivim, nedoumicu i kolebanje.⁴⁵⁹

Rjeđe su zastupljene nezavisnosložene rečenice. Budući da postoje i deskriptivni članci u kojima su detaljno regulisana određena pitanja, neizbježna je upotreba zavisnosloženih rečenica. Zavisnim pogodbenim rečenicama izražena su krivična djela, a u glavnim rečenicama način kažnjavanja.

Bir müslüman zinâ kılsa, şer ile sâbit olsa ve zinâ kılan evlü olub bay olsa ki, bin akçeya dahi ziyâdeye güci yetse, üç yüz akçe cürm alına; evsat'-ul-hâl olur ise ki, altı yüz akçeye güci yetse iki yüz akçe cürm alına; andan aşağı dört yüze mâlik olsa yüz akçe; andan aşağı hâllü olursa elli akçe; andan aşağı ki, gâyet fakir ola, kırk akçe alına. (366)

(Ako jedan musliman učini blud, i to se šerijatom ustanovi, a onaj koji je izvršio blud bude oženjen i bogat i prihod mu bude iznosio 1000 akči ili više, neka se na ime novčane kazne uzme 300 akči. A ako je srednjeg stanja i ima 600 akči, neka se na ime novčane kazne uzme 200 akči. Ako mu prihod bude iznosio manje od toga do 400 akči, neka se na ime novčane kazne uzme 100 akči. A ako bude od toga slabijeg stanja, neka se na ime novčane kazne uzme 50 akči; a ako bude odveć siromah, neka se na ime novčane kazne uzme 40 akči.) (305)

U većini zakonskih odredbi, zastupljena je upotreba pogodbenih rečenica, što je moguće vidjeti i u navedenom primjeru. Njihovom zavisnom rečenicom pretpostavlja se uvjet za realizaciju sadržaja glavne rečenice. Taj uvjet je ostvariv, ali realizacija glavne radnje je više potencijalna. U zavisnim rečenicama kao predikat upotrebljen je kondicional za sadašnjost - *se/-sa* kao pogodbeni način, a u glavnoj rečenici upotrebljen je glagol *alınmak* u modalno-temporalnoj formi na *-(y)a/-(y)e*, u trećem licu jednine koje ima nulti nastavak; *alına*. Ovaj oblik u savremenom turskom jeziku je arhaičan te se za treće lice upotrebljava lični nastavak - *sin,-sin,-sun,-sün*.⁴⁶⁰

Hadžibegić je u prijevodu na srpskohrvatski jezik pogodbene rečenice uveo pogodbenim veznikom "ako". Predikati zavisnih rečenica su u glagolskom obliku futur II, dok je predikat glavne rečenice izražen upotrebom bezličnog pasiva uz pomoć povratnog glagola, odnosno uz pomoć povratne riječice *se* i aktivnog oblika glagola koji je upotrebljen u imperativu *neka se uzme*. Uz imperativ u trećem licu upotrebljena je i riječica *neka*. U većini odredbi, Hadžibegić je upotrebljavao glagolski način imperativ.

⁴⁵⁹ Čaušević, *Gramatika*, str. 297-298.

⁴⁶⁰ *ibid*, str. 292.

U *Zakoniku* je zastupljena upotreba modalno-temporalne forme na $-(y)a/-(y)e$ u finitnom glagolskom obliku. Ova forma u savremenom turskom jeziku naziva se glagolskim načinom optativ čija se funkcija i značenje znatno razlikuje od forme koju je imala u staroosmanskom jeziku.

U savremenom turskom jeziku optativ je glagolski način za izražavanje želje ili poticaja da se neka radnja izvrši. Tvori se tako što na jednostvanu ili proširenu glagolsku osnovu koja se dobija odbacivanjem infinitnog nastavka $-mak/-mek$, doda nastavak za optativ $-(y)a/-(y)e$, a potom se dodaju lični nastavci. Za prvo lice jednine i množine markiraju općeturski i staroturski nastavci na optativ. Za drugo lice jednine i množine dodaju se lični nastavci prezenta pomoćnog glagola *imek* "biti". Treće lice jedine ima nultu gramatičku morfemu, dok se na treće lice množine dodaje pluralni sufiks $-lar/-ler$. U savremenom turskom jeziku treće lice optativa se supstitira odgovarajućim licem imperativa, što proizilazi iz semantičke bliskosti ova dva glagolska načina. Upotreba optativnih formi u trećem licu se smatra jezičkim arhaizmom. Kako imperativ ne može imati pravo lice, ono se nadomješta formama optativa.⁴⁶¹

Kada je riječ o formi na $-(y)a/-(y)e$ u staroosmanskom jeziku, veliki broj turkologa je naziva optativom, optativom-konjunktivom ili optativom-subjunktivom što nije ispravno, jer bi to dovelo do zanemarivanja njenog historijskog razvoja. Najpogodniji termin za ovu formu jeste *modalno-temporalna forma na $-(y)a/-(y)e$* . Evolucija staroosmanske modalno-temporalne forme na $-(y)a/-(y)e$ smatra se prehistorijom optativa.⁴⁶²

Naime, forma na $-(y)a/-(y)e$ je najfrekventnija finitna glagolska forma staroosmanskog i osmanskog jezika i imala je značajnu ulogu u formiranju participa intencionala-futura na $-(y)asi/-(y)esi$ i $-(y)acak/-(y)ecek$. Ona je genetički vezana za istočnotursku i istočnoogusku formu optativa i optativa-futura na $-gay$, čija se varijanta sufiks $-ga$, u staroosmanskom⁴⁶³ jeziku susreće u deguturaliziranom obliku $-(y)a/-(y)e$.⁴⁶⁴ U staroosmanskom jeziku se nisu održale forme na $-gay$, kao ni varijanta na $-ga$, što je dovelo do kumuliranja modalnih i temporalnih značenja u formi na $-(y)a/-(y)e$. Za ovu formu svojstvena su brojna modalna i

⁴⁶¹ Ekrem Čaušević, "Da li su u staroosmanskom jeziku postojale dvije paradigme "optativne" forme na $-(y)a/-(y)e$?", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 37, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1988, str. 76. (u daljem tekstu: Čaušević, *Optativne forme*)

⁴⁶² *ibid*, str. 74-75.

⁴⁶³ *ibid*, str. 73.

⁴⁶⁴ *ibid*.

temporalna značenja, tačnije pokrivala je sve načine i sve tri vremenske sfere.⁴⁶⁵ Polisemantičnost, funkcionalna ambivalentnost i frekventnost forme na $-(y)a/-(y)e$ došle su do izražaja naročito u poeziji. U jednom stihu mogla je biti zastupljena kao kondicional, optativ i nepravi prezent-futur. Često se susreće u stihovanim i proznim djelima staroosmanske književnosti.⁴⁶⁶ Na prelazu iz klasičnog osmanskog u novoosmanski jezik dolazi do sužavanja značenja ove forme koja su izazvana pojavom konkretnog prezenta na $-(i)yor$ i intencionala-futura na $-(y)acak/-(y)-ecek$ ⁴⁶⁷ o čemu svjedoči i optativna paradigma u novoosmanskom jeziku koja je karakteristična po arhaičnim ličnim nastavcima za prvo lice jednine i množine.⁴⁶⁸

Neki turkolozi smatrali su da u staroosmanskom jeziku su uporedo postojale dvije zasebne paradigme forma na $-(y)a/-(y)e$, modalna i temporalna, te da su obje kategorije imale veoma bliske, ali ne i identične paradigme ličnih nastavaka. Za formu na $-(y)a/-(y)e$ karakterističan je veliki broj ličnih nastavaka za prvo lice jednine i množine. Prvu grupu čine optativni nastavci⁴⁶⁹ za jedninu $-yin$, $-yim$, $-yum$, a za množinu $-lum$, a drugu grupu čine lični nastavci prezenta pomoćnog glagola *imek* "biti" za prvo lice jednine $-m$, $-van$, $-vam$, $-vum$, $-man$ i za množinu $-vuz$, $-yuz$.

U staroosmanskom jeziku nastavci za optativ za prvo lice jednine i množine $-yin$, $-yim$, $-yum$, $-lum$ zastupljeni su u najstarijim turskim pisanim spomenicima, što ukazuje da je riječ o nastavcima koji pripadaju najstarijoj prošlosti turkijskih jezika.⁴⁷⁰ Dodavanjem ličnih nastavaka prezenta pomoćnog glagola *imek* govori da je ova forma tretirana kao vrsta kvaziparticipa. Ovo je rezultiralo da prema genezi i suštinskom značenju modalna forma dobije funkciju kao član podsisteme indikativnih glagolskih vremena za tvorbu nepravog prezenta-futura.⁴⁷¹ Na taj način bi se stvorila paradigmatska i semantička razlika između modalnih i temporalnih značenja.

U ranoj epohi staroosmanskog jezika lični nastavak na $-m$ potisnuo je ostale varijante ličnih nastavaka. Do toga je došlo usljed kontrahiranja morfeme $-(y)a$ i ličnog nastavka $-yam$ (*bil-e-yem*=*bil-e-m*) i morfeme $-(y)a$ i optativnih sufiksa $-yim$, $-yum$ (*yaz-a-yım*=*yaz-a-m*). Osim

⁴⁶⁵ *ibid*, str. 74.

⁴⁶⁶ *ibid*, str. 75.

⁴⁶⁷ *ibid*, str. 84.

⁴⁶⁸ *ibid*, str. 75.

⁴⁶⁹ Optativni nastavak za drugo lice jednine bio je $-sin$, za množinu $-siz$. Treće lice jednine imalo je multi nastavak, a za množinu nastavak je bio $-lar$.

⁴⁷⁰ *ibid*, str. 79.

⁴⁷¹ *ibid*, str. 82.

ovih oblika, zadržali su se i oblici optativa.⁴⁷² U djelima staroosmanske književnosti uočena je česta upotreba ovog nastavka u svim modalnim i temporalnim značenjima koji su svojstveni formi na $-(y)a/-(y)e$, što dovodi do zaključka da lični nastavak na $-m$ nije svojstven samo temporalnoj paradigmi, nego jedinstvenoj modalno-temporalnoj paradigmi.⁴⁷³

Kontrahirani oblici i reducirani oblici optativne morfeme $-(y)a$ (başla-ya-yım=başla+yım) često su zastupljeni u poeziji. Kraći ili duži oblici su uvjetovani isključivo metričkom strukturom stiha. Normalni oblici *geleyim* ima optativna značenja, dok oblik *gelem* ima i optativna i prezentsko-futurska značenja. U prvom licu množine bilo je moguće održati razliku jer nije postojala mogućnost morfološkog kontaminiranja nastavaka $-vuz$, $-yuz$ sa nastavkom $-lum$.⁴⁷⁴

Budući da je jedina razlika između optativne i temporalne paradigme postojala samo u prvom licu jednine,⁴⁷⁵ tendencija da se dodavanjem različitih ličnih nastavaka stvore dvije zasebne paradigme, marginalnog je karaktera i karakteristična isključivo za ranu epohu staroosmanskog jezika.⁴⁷⁶ Dakle, neodrživa je tvrdnja nekih turkologa da su u staroosmanskom jeziku vremenska i optativna forma postojale kao dvije različite kategorije.⁴⁷⁷ U nastavku će biti navedeni primjeri iz *Zakonika* u kojima se modalno-temporalna forma na $-(y)a/-(y)e$ nalazi u funkciji finitnog glagolskog oblika glavne rečenice:

Ve Morava suyunda hâsıl kayd olunan dalyandan hisse avlanan balıkların nisfi alına ve sipahilere kayd olunan göllerde avlanan balıktan oşür alına. (376)

(Sa rijeke Morave od ribolovišta, koje je kao prihod upisano sandžak-begu, neka se kao dio uzme polovina ulovljene ribe. A od jezera, koja su upisana spahijama, neka se uzme desetina od ulovljene ribe.) (327)

Semendire'ye gelen baldan ve yağdan ve yemişden ve peynirden filcümle me'kûlât kısmından her ne vâki' olursa ki, mevzûnâtdan ola, kapana gelüb vezn olmadın satılsa, at yüküne satandan dört akçe resm alına. Ve eğer vezn olunub satılsa, her kantardan ikişer akçe alına. Ve demürün her kantarından satandan altışar akçe resm alına. (376)

(Od meda, masla, voća, sira, od svega što spada u jelo, što god dođe u Smederevo, a bude od onih stvari koje se mjere utegom, ako dođe na skladište i proda se a da se ne izmjeri, neka se od konjskog tovara uzmu od prodavaoca 4 akče pristojbe. A ako se izmjeri i proda, neka se od

⁴⁷² ibid, str. 85.

⁴⁷³ ibid, str. 82.

⁴⁷⁴ ibid, str. 87.

⁴⁷⁵ ibid, str. 85.

⁴⁷⁶ ibid, str. 79.

⁴⁷⁷ ibid, str. 88.

svakog kantara uzmu po 2 akče. A od željeza neka se na svaki kantar uzme od prodavaoca po 6 akči pristojbe.) (327)

U navedenim primjerima, kao predikat glavne rečenice upotrebljena je modalno-temporalna forma na $-(y)a/-(y)e$ glagola *almak* (uzeti sa sobom, ponijeti; primiti, dobiti; kupovati) u pasivu *alinmak* u trećem licu jednine koje ima nulti nastavak; *alina*. Na srpskohrvatski jezik predikat glavne rečenice izražen je upotrebom bezličnog pasiva uz pomoć povratne rječice *se*, aktivnog oblika glagola koji je upotrebljen u imperativu i rječice *neka*.

U *Zakoniku* je karakteristična upotreba bezličnog pasiva koji se upotrebljava samo u trećem licu jednine. Pomoću njega izražava se impersonalna glagolska radnja,⁴⁷⁸ što je moguće vidjeti u narednom primjeru gdje je naznačeno da radnju vrši anonimni subjekt. Pomoću bezlično-pasivnih konstrukcija stvara se objektivnost teksta. Bezlični pasiv se tvori od prelaznih i neprelaznih glagola.⁴⁷⁹ Na srpskohrvatski jezik prevodi se pomoću glagolskog lika reflektiv.

Defterde bu husûs ta'yîn olunmaduđı takdirce, mîrlivâya veyahud subaşılara yahud ma'mûl oli-geldüđi üzere tasarruf olunur. (374)

(U slučaju da ovo u defteru nije označeno, daje se sandžak-begu ili subašama, ili se tim raspolaze onako, kako je uobičajeno.) (322)

Sa pragmatičkog aspekta, pasiv se upotrebljava kao strategija obezličavanja pomoću koje govornik sugerše da ne želi izvršiti pritisak na sagovornika.⁴⁸⁰ Upotrebom pasiva moguće je djelomično ublažiti neke iskaze.⁴⁸¹

U određenim članovima zakona predikat glavne rečenice izražen je prezentom na $-r$ koji se naziva još i nepravim prezentom jer obuhvata sferu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Upotrebljava se kao svevremenski prezent za izražavanje svega što predstavlja trajnu i nepromjenjivu činjenicu, kao što su znanstvene istine, prirodni fenomeni i zbog toga se često upotrebljava u tekstovima znanstvenog sadržaja. Njime se izražava i trajna radnja. Prezent na $-r$ upotrebljava se i kao gnomski prezent za izražavanje spoznaje, zapažanja, poslovice, zagonetki⁴⁸² i kao narativni prezent.⁴⁸³ Pored toga, njime se označava potencijalna budućnost i

⁴⁷⁸ Čaušević, *Gramatika*, str. 221.

⁴⁷⁹ Sabina Bakšić, *Strategije učtivosti u turskom jeziku*, Filozofski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2012., str. 135. (u daljem tekstu: Bakšić, *Strategije učtivosti u turskom jeziku*)

⁴⁸⁰ *ibid*, str. 134.

⁴⁸¹ *ibid*, str. 136.

⁴⁸² Čaušević, *Gramatika*, str. 241-242.

moguće je izraziti pretpostavke, obećanje, molbe, želje, prijetnje, ali i zapovijedi ili preporuke da se neka radnja izvrši.⁴⁸⁴ U ovoj posljednjoj funkciji upotrebljen je u *Zakoniku*. Sa pragmatičkog aspekta, prezent na *-r* upotrebljava se u ponudama, zahtjevima i molbama. Njegovom upotrebom stvara se distanca ili poštovanje prema sagovorniku i ostavlja se prostor da ne prihvati ponudu ili zahtjev. Iz ovog razloga, prezent na *-r* pripada strategijama negativne učtivosti.⁴⁸⁵

Ammâ re'âyâ kâfir olsa, her müzevvec kâfir suvarına yılda yirmi beş akçe verir. (379)

(Ali ako su ta raja nemuslimani, svaki oženjeni nemusliman daće spahiji 25 akči godišnje.) (333)

Vilâyet-i Semendire'de bir ra'yyet yazıldığı köyde zirâ'at eylese, cemî'-i hubûbâtdan hemân öşür verir. (380)

(U smederevskom vilajetu, ako jedan rajetin bude sijao u selu gdje je upisan, od svog žita daće samo desetinu.) (337)

U navedenim primjerima prezent na *-r* označava radnju koja je usmjerena ka budućnosti. Njime su izražene zakonske odredbe koje su trajna činjenica dok je na vlasti sultan koji je te zakone proglasio.

⁴⁸³ *ibid*, str. 244.

⁴⁸⁴ *ibid*, str. 243.

⁴⁸⁵ Bakšić, *Strategije učtivosti u turskom jeziku*, str. 88.

ZAKLJUČAK

Po uzoru na tradicije ranijih islamskih i turkijskih država, Osmanlije su nastojali da svoju vladavinu temelje na pravednom postupanju i zakonima. Značajan doprinos zakonodavstvu dao je sultan Sulejman Veličanstveni, za vrijeme čije vladavine je Osmansko carstvo doživjelo vrhunac svoje moći. Pored vojnih i političkih poduhvata, uspjeh je ostvaren i na području umjetnosti, književnosti i znanosti. Sulejman Veličanstveni je brojnim vojnim uspjesima osigurao Osmanskom carstvu status svjetske sile. Pored svoje dužnosti velikog zapovjednika, on se istakao i na području zakonodavstva zbog čega mu je dodijeljena titula *Zakonodavca*. Svojim zakonima usavršio je zakonodavni rad svojih predaka i nastojao je osigurati javni red i mir, zaštititi svoje podanike i spriječiti predstavnike vlasti da zloupotrebljavaju svoje ovlasti. Od trenutka stupanja na prijestolje, pokazivao je svoju privrženost pravdi i nastojanje ka pravednom postupanju.

Analizom *Zakonika* koji je bio predmet obrade ovog rada i koji predstavlja veoma značajan historijski izvor, moguće je vidjeti na koji način su uređeni odnosi društvenih klasa. Definisana su prava i obaveze, kako klase nadređenih, tako i klase podređenih. Svako kršenje zakona i propisa kažnjavano je u skladu sa propisanim odredbama. Prvo poglavlje *Zakonika* sadrži odredbe krivičnog prava koje se odnose na kažnjavanje krivičnih djela. Jasno su izrečene sankcije u slučaju kršenja odredbi krivičnog prava. Drugo poglavlje reguliše zemljišno pravo, imovinsko pravo i određene odredbe finansijskog prava. Detaljno je uređen porezni i timarski sistem, tačno utvrđen iznos i vrsta poreza koji su prikupljani. Treće poglavlje obuhvata neka pitanja koja se odnose na vojno i upravno pravo i odredbama je definisan položaj raje unutar timarskog sistema. Jedna od glavnih svrha *Zakonika* bila je zaštititi raju od zloupotreba predstavnika klase nadređenih i spriječiti protivpravno prikupljanje poreza. Pored velikog značaja za poznavanje kulturnih i društvenih prilika u Osmanskom carstvu, *Zakonik* je važan i za poznavanje prilika u balkanskim zemljama jer pored općih propisa, sadrži i zakone i odredbe lokalnog karaktera.

LITERATURA

Akgündüz, Ahmed, "Kanunnamelerdeki ceza hukuku hükümleri ve şer'î tahlili", *İslami araştırmalar dergisi*, cilt 12, sayı 1, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı, Ankara, 1999.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV kitap, I kısım, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.

Alajbegović, Ibrahim, Pečevija, *Historija 1520-1576*, preveo: Fehim Nametak, El-kalem, Sarajevo, 2000.

Aydın, Mehmet Âkif, "Osmanlılar-Hukukî-Adlî Yapı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33. cilt, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2007.

Bakšić, Sabina, *Strategije učtivosti u turskom jeziku*, Filozofski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2012.

Barkan, Ömer Lütfi, "Kanun-name", *İslâm Ansiklopedisi*, 6. cilt, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

Begović, Mehmed, "Tragovi našeg srednjovekovnog krivičnog prava u turskim zakonskim spomenicima", *Istorijski časopis SAN*, VI, Istorijski institut Beograd, Beograd, 1956.

Begović, Mehmed, "Tragovi našeg srednjovekovnog prava u turskim pravnim spomenicima", *Istorijski časopis*, 3, Beograd, 1951/2.

Buzov, Snježana, *The Lawgiver and his lawmakers: The role of legal discourse in the change of Ottoman imperial culture*, Dissertation, The University of Chicago, Chicago, 2005.

Čaušević, Ekrem, "Da li su u staroosmanskom jeziku postojale dvije paradigme "optativne" forme na -(y)a/-(y)e?", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 37, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1988.

Čaušević, Ekrem, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.

Čolić, Ljiljana, *Osmanska diplomatika sa paleografijom*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2012.

Duraković, Esad, *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2018.

Đinđić Slavoljub, Teodosijević Mirjana, Tanasković Darko, *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997.

Đurđev, B., Grafenauer, B., Tadić, J., *Historija naroda Jugoslavije*, Školska knjiga, vol. II, Zagreb, 1959.

Đurđev, Branislav, Grafenauer, Bogo, Tadić, Jorjo, *Historija naroda Jugoslavije*, Školska knjiga, vol. II, Zagreb, 1959.

Durmuş, İsmail, "Seci", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009.

Emecen, Feridun, "Bennak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5. cilt, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1992.

Emecen, Feridun, "Süleyman I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38. cilt, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2010.

Fotić, Aleksandar, Kiel, Machiel, "Semendire", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36. cilt, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009.

Gökbilgin, Tayyib, "Süleyman I", *İslâm Ansiklopedisi*, 11. cilt, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

Hadžibegić, Hamid, "Džizja ili harač", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, br. 3-4, Orijentalni institut u Sarajevu, Štamparski zavod "Veselin Masleša", Sarajevo, 1953.

Hadžibegić, Hamid, "Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, nova serija 1949-1950, sveska IV-V, Državna štamparija u Sarajevu, Sarajevo, 1950.

Hadžibegić, Hamid, "Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VIII-IX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1958/9.

Hammer, Joseph von, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, preveo: Nerkez Smailagić, Štamparski zavod Ognjen Prica, Zagreb, 1979.

- Heyd, Uriel, *Studies in old ottoman criminal law*, Clarendon press, Oxford, 1973.
- Howe Lybyer, Albert, *The government of the Ottoman empire in the time of Suleiman the Magnificent*, volume XVIII, Harvard University press, London, 1913.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Historija osmanske države i civilizacije*, preveli: Kerima Filan et al, Orijentalni institut u Sarajevu i IRCICA, Sarajevo, 2004.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanli imparatorluğu üzerine araştırmalar-ı, klasik dönem (1302-1606)*, Seçme eserleri II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- İnalcık, Halil, "Kanun-name", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001.
- İnalcık, Halil, *Osmansko carstvo: Klasično doba 1300-1600*, Utopija, Beograd, 2003.
- İnalcık, Halil, "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum I*, Mouton, 1969.
- İnalcık, Halil, "The Ottoman Çift-hane System and Peasant taxation", *Études balkaniques*, Académie des sciences de Bulgarie, Sofija, 2007.
- Karagöz, Fatma Gül, *The evolution of kanunname writing in the 16 and 17 century-Ottoman empire: A comparison of Kanun-i Osmani of Bayezid II and Kanunname-i cedit*, Mater's Thesis, Bilkent University, Ankara, 2010.
- Katnić-Bakaršić, Marina, *Lingvistička stilistika*, Research Support Scheme, Prag, 1999.
- Lybyer, Albert Howe, *The government of the Ottoman empire in the time of Suleiman the Magnificent*, volume XVIII, Harvard University press, London, 1913.
- Muftić, Teufik, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998.
- Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja, vol. XL, Sarajevo, 2013.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlije na tri kontinenta*, prevela: Aida Čarovac-Uslu, Connectum, Sarajevo, 2014.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012.
- Özkan, Mustafa, "Osmanlı Türkçesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2007.

Öztuna, Yılmaz, *Kanuni sultan Süleyman*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.

Sahillioğlu, Halil, "Bâd-ı Hevâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991.

Skarić, Vladislav, *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni*, Sprska Kraljevska Akademija, Beograd, 1939.

Smailagić, Nerkez, *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

Sućeska, Avdo, "Mâlikâna", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VIII-IX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1958/9.

Sućeska, Avdo, "Neke osobenosti krivičnog prava u jugoslovenskim zemljama za vrijeme Turaka", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XIX, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1971.

Sućeska, Avdo, "Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekâlif-i şâkka", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevski grafički zavod, Sarajevo, 1960-61.

Truhelka, Ćiro, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1915.

Uzun, Mustafa İsmet, "Mukaddime", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31. cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006.

Yılmaz, Mehmet Şakir, *Koca nişancı of Kanuni: Celalzade Mustafa Çelebi, bureaucracy and kanun in the reign of Suleyman the Magnificent (1520-1566)*, Ph.D. Dissertation, Bilkent University, Ankara, 2006.

Yücel, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 yıl*, Türk tarih kurumu, Ankara, 2014.

Ždralović, Muhamed, "Arapski masdari i participi u sastavljenim glagolskim oblicima suvremenoga turskog jezika", *Rad JAZU*, knjiga 376, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1979. Nazife Nur Yılmaz

INTERNET IZVORI

Akgündüz, Ahmed, "Osmanlı Hukuku-Kanunnâmeler ve Şeri'at", *Köprü dergisi*, 65. sayı,

<https://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=406>

Durmaz, Gülay, *Muhibbî*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhibbi>

Güncel Türkçe Sözlük, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

Nazife Nur Yılmaz, Osmanlı Türkçesinde Farsça yapıları isim ve sıfat tamlamaları,

<https://eruosmanlica.blogspot.com/2018/05/osmanli-turkcesinde-farsca-yapili-isim.html>

Parry, V. J., *Süleyman the Magnificent*, <https://www.britannica.com/biography/Suleyman-the-Magnificent>